

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**NÜKLEER SORUN ÇERÇEVESİNDE İRAN'A KARŞI
UYGULANAN YAPTIRIMLARIN EKONOMİ POLİTİK
ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mustafa Şeyhmus KÜPELİ

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yıldırım TURAN

OCAK – 2016

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

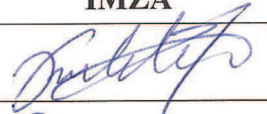
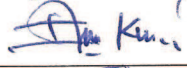

**NÜKLEER SORUN ÇERÇEVESİNDE İRAN'A KARŞI
UYGULANAN YAPTIRIMLARIN EKONOMİ POLİTİK
ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mustafa Şeyhmus KÜPELİ

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

“Bu tez 08/01/2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Yrd. Doç. Dr. Yıldırım TURAN	KABUL	
Doç. Dr. Tuncay KARDAŞ	KABUL	
Doç. Dr. İlhami YURDAKUL	KABUL	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mustafa Şeymus KÜPELİ

08.01.2016

ÖNSÖZ

Bu tezin yazılması aşamasında, çalışmamı titizlikle takip eden danışmanım ve hocam Yrd. Doç. Dr. Yıldırım TURAN'a tüm değerli katkı ve emekleri için en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Tezin konusunun belirlenmesi ve yazım aşamasında yaptığı önerilerle Prof. Dr. Kemal İNAT'a teşekkür ederim. Çalışmanın son okumasında yardımda bulunan başta Abdüssamet PULAT, İsmail AKDOĞAN ve Ahmet ÜÇAĞAÇ olmak üzere tüm mesai arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim. Son olarak tezin her aşamasında desteği ile yanımda olan ve bu günlere ulaşmamda haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim babama, anneme ve tüm aileme şükranlarımı sunarım.

Mustafa Şeyhmus KÜPELİ

08/01/2016

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR	IV
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VI
TABLolar LİSTESİ.....	VII
ÖZET	VIII
SUMMARY	IX

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE: DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK YAPTIRIMLAR

1.1. Uluslararası İlişkilerde Yaptırım Kavramı	5
1.2. Yaptırımların Uluslararası Hukuktaki Yeri	7
1.3. Uluslararası İlişkilerde Yaptırım Çeşitleri	11
1.3.1. Siyasi Yaptırımlar	13
1.3.2. Ekonomik Yaptırımlar	14
1.4. Bir Dış Politika Aracı olarak Yaptırımların Etkinliği Tartışmaları	17
1.4.1. Yaptırımlara Dair Başarı ve Başarısızlık Sorunsalı	20
1.4.2. Yaptırımların Etkinliğini Belirleyen Faktörler	23

BÖLÜM 2: İRAN NÜKLEER PROGRAMI ve YAPTIRIMLARIN TARİHSEL ARKA PLANI

2.1. Uluslararası İlişkilerde Nükleer Faaliyetler ve Nükleer Silahların Ortaya Çıkması	31
2.2. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması	33
2.3. İran Nükleer Programının Tarihsel Arka Planı	35
2.3.1. Devrim Öncesi İran Nükleer Programı	35
2.3.2. Devrim Sonrası İran Nükleer Programı	39
2.4. İran'a Uygulanan Yaptırımlar ve Değişen Dinamikler	44
2.4.1. ABD'nin Yaptırımları	47
2.4.2. BM Güvenlik Konseyi'nin Yaptırımları	55
2.4.3. AB'nin Yaptırımları	58

BÖLÜM 3: YAPTIRIMLARIN ETKİLERİ.....	61
3.1. Ekonomik Etkiler	61
3.1.1. İran Ekonomisinin Genel Özellikleri.....	62
3.1.2. GSMH, Büyüme Oranı ve Kişi Başına Düşen Milli Gelir Üzerindeki Etkisi	66
3.1.3. Enflasyon Üzerindeki Etkisi	71
3.1.4. İran Para Birimi Üzerindeki Etkisi	72
3.1.5. İşsizlik Üzerindeki Etkisi.....	74
3.1.6. Dış Ticaret Hacmi Üzerindeki Etkisi.....	77
3.1.7. İran Petrol Endüstrisi Üzerindeki Etkisi	83
3.2. İran İç Politikası ve Halkı Üzerindeki Etkileri.....	91
3.3. Nükleer Program Üzerindeki Etkisi	100
3.3.1. 24 Kasım 2013 Anlaşması ve Uzatılan Süreler	103
3.3.2. 2 Nisan 2015 Lozan Çerçeve Anlaşması ve Temel Konuların Çözülmesi..	105
3.3.3. 14 Temmuz 2015 Nihai Anlaşma ve Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)	107
3.4. İran Yaptırımlarının Etkinliği Tartışmaları ve Çözüme Olan Katkısı	111
SONUÇ.....	118
KAYNAKÇA	121
ÖZGEÇMİŞ.....	142

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CIA	: Central Intelligence Agency
CISADA	: Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
ILSA	: Iran Libya Sanctions Act
IMF	: International Monetary Found
ISA	: Iran Sanctions Act
İAEK	: İnan Atom Enerjisi Kurumu
JCPOA	: Joint Comprehensive Plan of Action
JPA	: Joint Plan of Action
KBDMG	: Kişi Başına Düşen Milli Gelir
KOEP	: Kapsamlı Ortak Eylem Planı
MIT	: Massachusetts Institute of Technology
NIOC	: National Iranian Oil Company
NPT	: Non-Proliferation of Nuclear Weapons
NPT	: Non-Proliferation Treaty
OEP	: Ortak Eylem Planı
OPEC	: Organizations of Petroleum Exporting Countries
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SWIFT : Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication

UAEA : Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: 2014 Yılı Sonu İtibariyle En Zengin Petrol Rezervlerine Sahip 5 Ülke	63
Şekil 2: 2014 Yılı Sonu İtibariyle En Zengin Doğalgaz Rezervlerine Sahip 5 Ülke	63
Şekil 3: Yıllara Göre İran'ın Gayri Safi Milli Hasılası.....	67
Şekil 4: Yıllara Göre İran Ekonomisinin Büyüme Oranları	68
Şekil 5: Yıllara Göre İran'da Kişi Başına Düşen Milli Gelir	70
Şekil 6: Yıllara Göre İran'da Enflasyon Oranının Yükselişi ve Düşüşü	71
Şekil 7: Yıllara Göre İran'da İşsizlik Oranları	75
Şekil 8: Yıllara Göre İran'ın İhracat, İthalat ve Toplam Ticaret Hacmi	77
Şekil 9: Yıllara Göre İran'ın Petrol Üretim ve İhracatı	84
Şekil 10: Yıllara Göre Küresel Petrol Fiyatlarındaki Artış ve Azalışlar	86
Şekil 11: Yıllara Göre İran'ın Petrol İhracatından Elde Ettiği Gelir	88

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: BMGK'nın İran'a Yatırım Kararları	56
Tablo 2: Yıllara Göre İran'ın En Fazla İthalat Yaptığı İlk 10 Ülke	79
Tablo 3: Yıllara Göre İran'ın En Fazla İhracat Yaptığı İlk 10 Ülke	81
Tablo 4: Yıllara Göre Ülkelerin Ham Petrol Üretimleri Günlük Varil	87
Tablo 5: Yıllara Göre Ülkelerin Ham Petrol İhracatları Günlük Varil	87
Tablo 6: İran'dan Petrol İthal Eden Önemli Ülkeler ve Petrol İthalatlarındaki Azalma	90

Tezin Başlığı: Nükleer Sorun Çerçevesinde İran'a Karşı Uygulanan Yaptırımların Ekonomi Politik Etkileri	
Tezin Yazarı: Mustafa Şeyhmus KÜPELİ Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yıldırım TURAN	
Kabul Tarihi: 08.01.2016	Sayfa Sayısı: IX (ön kısım) + 142 (tez)
Anabilimdalı: Uluslararası İlişkiler	
<p>Dış politika aracı olarak kullanılan yaptırımlar, literatürde genellikle etkisiz bir araç olarak görülmüştür. Söz konusu genel kanaate karşın bu çalışmanın temel argümanı yaptırımların belirli şartlar altında etkili bir dış politika aracı olabileceğini ileri sürmektedir. Bu iddiayı ise İran'a uygulanan yaptırımların ve etkilerinin incelenmesi üzerinden göstermiştir. Buradan hareketle ilk önce yaptırımların dış politika aracı olarak kullanılması ve etkinliği hakkında başlıca tartışmalara değinilmiş, ardından mevcut literatür içerisinde yaptırımların etkinliğini belirleyen faktörler sıralanmıştır. Sonrasında İran'a uygulanan yaptırımlar incelenmiş ve bu yaptırımların değişen uygulamalarına değinilmiştir. Bunun yanında yaptırımların ekonomik, siyasal ve toplumsal etkileri ortaya konulmuş ve bu etkilerin İran yönetimi ve halkı üzerinde ne gibi değişiklikler ortaya çıkarttığı üzerinde durulmuştur. Son dönem yaptırımların temel hedefi olan İran nükleer programının sınırlandırılması anlamında sorunun nasıl çözüldüğü ortaya konulmuştur.</p> <p>Çalışmada, İran'a uygulanan yaptırımların 2000'lerin ortalarına kadar etkilerinin sınırlı düzeyde kaldığı ve istenilen sonuçları ortaya koymadığı tespit edilmiştir. Ancak 2000'lerin ortalarından itibaren İran nükleer konusunun uluslararası bir sorun haline gelmesi yaptırımların bu konu üzerine odaklanmasına ve etkinliğinin artmasına neden olmuştur. Nükleer konu ile sınırlandırılan yaptırımlar, uluslararası alanda daha fazla destek bulmuş ve İran'ın yaptırımların kaldırılması karşılığında nükleer programında önemli tavizler vermesini kabul etmesiyle sonuçlanmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Yaptırımlar, İran, Nükleer Program	

Title of the Thesis: The Economic Politic Effects of the Sanctions Imposed Against Iran In the Framework of Nucleer Issue

Author: Mustafa Şeyhmus KÜPELİ **Supervisor:** Assist. Prof. Yıldırım TURAN

Date: 08.01.2016

Nu. of pages: IX (pre text) + 142 (main body)

Department: International Relations

Sanctions which are imposed as foreign policy means, have generally been observed as noneffective in the literature. In spite of the general conviction in question, the main argument of this study asserts that sanctions under certain circumstances can be an effective foreign policy tool. This fact has been demonstrated through the investigations of the imposed sanctions and their impacts on Iran. Starting from this point, firstly it has been touched on primary discussions regarding the application of sanctions as foreign policy mean and their effectiveness. Subsequently, factors determining the effectiveness of sanctions in the current literature have been arrayed. Following that sanctions imposed on Iran have been examined and ranging application of these sanctions been mentioned. Besides that economic, political and societal effects of the sanctions have been revealed and focused on what kind of changes been observed by the effects of these sanctions on the Iranian government and it's people. It has been demonstrated that how the problem had been solved within the context of the main objective of the final period sanctions to limit Iran's nuclear program.

In this study, it has been ascertained that effects of the sanctions imposed on Iran remained limited and didn't come up with the desired results until the mid-2000s. However to become an international problem since the mid-2000s the Iranian nuclear issue, has caused the sanctions to focus on that issue with an increased effectiveness. The sanctions are limited to nuclear issue, found more support in the international arena and resulted when Iran agreed to make significant concessions in exchange for the lifting of sanctions.

Keywords: Sanctions, Iran, Nuclear Program

GİRİŞ

1979 İran devrimi, İran'ın iç siyasetinde olduğu gibi dış politikasında da köklü değişiklikler getirmiştir. Devrim öncesi Batı ekseninde olan ve başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler ile oldukça iyi ilişkilere sahip İran'ın, dış politikada Şah döneminden çok farklı bir çizgiye kaydığı görülmüştür. İç siyaset ise, dini otoritenin birçok alanda hâkim olduğu ve siyaseti yönlendirdiği bir yöne evrilmiştir. Devrimin hemen ardından İran'da gerçekleşen büyükelçilik baskını sonrası ABD ile yaşanan 'rehine krizi' ise İran-Amerikan ilişkileri açısından gerginliğin başladığı tarih olmuştur. Rehine krizi ile birlikte İran, devrim sonrasında ilk defa uygulanan yaptırım kavramıyla karşılaşmış ve o tarihten bu güne yaptırımların farklı gerekçelerle ve kapsamda uygulanacağı bir atmosfere girmiştir.

Yaptırımların ilk evresi olarak nitelendirilebilecek bu dönem, İran nükleer meselesinin dünya gündemine girdiği 2000'lerin başlarına kadar ABD'nin tek taraflı uygulamaları şeklinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde uygulanan yaptırımlar, temel olarak İran'ın 'insan haklarını ihlal ettiği' ve 'terörizme destek verdiği' iddiaları etrafında şekillenmiştir. ABD'nin tek taraflı uygulamalarıyla ilerleyen bu süreçte yaptırımların İran'a etkileri sınırlı düzeyde kalmıştır. 1990'ların başında İran'ın devrim sonrasında durdurduğu nükleer programını yeniden başlatma kararı ise başta İran-ABD ilişkileri olmak üzere genel olarak İran-Batı ilişkilerine yeni bir dinamik eklemiştir. Bilindiği üzere İran nükleer programı İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin girişimiyle başlatılarak devrime kadar yine ABD ve Batı'nın desteğiyle devam ettirilmiştir. Ancak devrim sonrasında İran'da yaşanan değişiklik ve nükleer silahların yayılması ile alakalı endişeler, Batı'nın nükleer teknolojiyi İran ile paylaşma kararını gözden geçirmesine neden olmuş ve birçok proje bu sebeple yarım bırakılmıştır. İran, bunun üzerine nükleer çalışmalarını kendi imkânlarıyla geliştirme kararı almış ve birkaç ülkenin de desteğiyle programını yavaş da olsa ilerletmiştir.

Yaptırımların ikinci evresi ise 2003 yılında İran'ın iki gizli nükleer tesisinin açığa çıkmasıyla başlamıştır. Bu tarihten sonra İran nükleer programı dünya kamuoyunun gündemine girmiş ve kısa bir süre sonra 2006 yılında İran nükleer meselesi BMGK'ya getirilerek İran'a karşı çok taraflı yaptırım kararlarının önü açılmıştır. Bu tarihten sonra yaptırımlarla alakalı İran açısından giderek artan bir baskı dönemine girilmiştir. Bu

sayede ABD'nin, yaptırımları çok taraflı hale getirme politikası meşru bir zemine oturmuştur. İran, 2006 yılında BMGK kararlarıyla başlayan çok taraflı yaptırımlar ve 2010 yılında AB'nin bu kararlara ek olarak uygulamaya koyduğu yeni yaptırımlarla tarihinde görülmemiş şekilde baskıya maruz bırakılmıştır. Uluslararası alanda yaptırımlara verilen desteğin bu dönemde artması İran'ın nükleer programından duyulan endişeden kaynaklanmıştır. İran'ın nükleer programıyla alakalı bazı bilgileri uluslararası kamuoyundan saklayarak gizli bir faaliyet içerisine girmesi ise şüpheleri arttırmıştır. Bu dönemde ayrıca İran'daki yönetimin tehditkâr politikaları bu güvensizliği beslemiştir. İran yaptırımlarıyla alakalı yeni olarak niteleyebileceğimiz bu dönem eskisinden farklı olarak nükleer çalışmalar gerekçe gösterilerek İran'a karşı başta ekonomi olmak üzere birçok alanda çok taraflı yaptırım kararlarının kolaylıkla alınabildiği bir dönem olmuştur. Bu yaptırımların kapsamı, şiddeti ve uygulayıcı tarafları giderek artarak İran üzerinde önemli bir baskı unsuruna dönüşmüştür.

Yaptırımların nükleer konu ile sınırlandırılması 1990'ların sonlarından beri var olan yaptırımların etkili bir dış politika aracı olup olmadığı tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalarda bir kesim, yaptırımların dış politika alanında etkilerinin olmadığını ve devletler açısından kullanışlı olmadıklarını savunurken diğer kesim yaptırımların belirli şartlar sağlandıktan sonra dış politika alanında kayda değer etkiler gösterebileceğini savunmuştur. Özellikle 21. yüzyılda hem dünya siyaseti hem de küresel ekonomik sistemde önemli değişiklikler olmuştur. Demokratikleşme, küreselleşme, teknolojik gelişmelerde yaşanan değişimler yaptırımların etkinliği açısından eskiye nazaran daha fazla uygun ortam sağlamıştır. Tüm bu tartışmalar, İran'a uygulanan yaptırımların etkilerinin incelenmesini gerekli kılmıştır.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Yaklaşık 36 yıllık bir geçmişe sahip İran yaptırımları, son 10 yıl içerisinde nükleer konunun ön plana çıkmasıyla boyut değiştirmiştir. İran yaptırımlarının çok taraflı hale gelmesi, hem akademik literatür içerisinde hem de devletler tarafından yaptırımların etkinliğinin tartışılmasına neden olmuştur. Giderek daha fazla uygulanması ise neden uygulandıkları, kapsamlarının ne olduğu, ne gibi etkiler ortaya çıkardığı ve etkin olup olmadığının araştırılmasını beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar ışığında çalışmanın temel amacı İran'a uygulanan yaptırımların etkilerini tespit etmek ve bu etkilerin hangi alanlarda nasıl sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktır. Bunun yanı sıra İran'a

uygulanan yaptırımlar üzerinden yaptırımların etkinliğini belirleyen faktörler de ortaya konulmuştur. Bu çerçevede çalışma şu sorulara cevap aramıştır;

- İran'a uygulanan yaptırımların temel nedenleri nelerdir? Ve tarihsel olarak bu nedenler hangi dinamiklerden etkilenmiş ve değişmiştir?
- Yaptırımların İran'da ekonomik, siyasal ve toplumsal etkileri neler olmuştur?
- Dış politika aracı olarak kullanılan yaptırımlar genel itibariyle etkisiz görülmesine karşın neden devletler tarafından artan bir şekilde kullanılmaktadır?
- Yaptırımların etkileri İran yönetiminin iç ve dış politikası ve nükleer çalışmalarında ne gibi değişiklikler getirmiştir?

Yaptırımların dış politika aracı olarak kullanılmaları, içinde bulunduğumuz yüzyılda özellikle artmıştır. Devletler, askeri güç kullanımını maliyetli ve riskli gördükleri için farklı dış politika araçlarına yönelmişlerdir. Yaptırımlar ise zaten sınırlı sayıda olan alternatifler arasında devletlere önemli bir imkân sağlamıştır. İran'a uygulanan yaptırımlar da askeri gücün maliyeti ve riskleri hesaba katılarak uygulanmıştır. Özellikle nükleer konunun devreye girmesiyle muhtemel bir savaş seçeneği ile alakalı öngörülerin olumsuz olması, İran örneğinde yaptırımları ön plana çıkartmıştır. Yaptırımların etkilerinin ve etkinliğinin incelendiği çalışmalar, askeri gücün incelendiği çalışmalara kıyasla literatürde gereken ilgiyi görememiştir. Elinizdeki çalışma bu eksikliğe katkı sağlaması bakımından önemlidir. Ayrıca genel olarak yaptırımlar ve özel de İran'a uygulanan yaptırımların etkileri ile alakalı Türkçe çalışmaların az sayıda olması nedeniyle bu alanda Türkçe literatüre bir katkı hedeflenmiştir.

Çalışmanın Yöntemi ve Kapsamı

Çalışmanın yazım aşamasında konuya ilişkin yazılmış kitap ve süreli yayınların yanı sıra uluslararası alanda kabul görmüş IMF, Dünya Bankası, BP, OPEC, EIA gibi kurumların yıllık ve aylık olarak çıkartmış oldukları verilerden yararlanılmıştır. Kaynaklardan yararlanma aşamasında karşılaşılan en önemli sorun İran ile alakalı birçok verinin bulunamaması veya bulunanların da doğruluğunun teyit edilememesi olmuştur. Bu durum kısmen bölge dilinin bilinmemesinden kaynaklanmakla birlikte kısmen de İran yönetiminin verilerin doğruluğuyla alakalı sağlıklı bir sistem kuramamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle verilerin alınması noktasında dünyada

kabul görmüş kurumlar tercih edilmiştir. Bunun yanında çeşitli düşünce kuruluşlarının yayınladığı rapor, analiz ve yorum yazıları ile çeşitli haber sitelerinden faydalanılmıştır.

Bu çalışma kapsamında tezin ilk bölümünde yaptırım kavramının ne olduğu dış politika aracı olarak nasıl kullanıldığından bahsedilmiş ve yaptırımların etkinliğini belirleyen faktörler sıralanmıştır. Ayrıca yaptırımların ne amaçla kullanıldığı ve neyi hedeflediği üzerinden yaptırımların başarısı incelenmiştir.

İkinci bölümde ise, uluslararası alandaki nükleer faaliyetlere dair kısa bir giriş yapılmış, nükleer silahların yayılması ile alakalı gelişmelere değinilmiş ve İran nükleer programının tarihsel arka planı devrim öncesi ve devrim sonrası olmak üzere iki dönemde incelenmiştir. Sonrasında devrimden bu yana İran'a karşı uygulanan tek taraflı ve çok taraflı yaptırımlardan bahsedilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise İran'a uygulanan yaptırımların önce İran ekonomisi üzerindeki etkileri incelenmiştir. İran'ın temel makroekonomik verileri üzerinden yapılan incelemede yaptırımlar ile birlikte İran ekonomisinde ne gibi değişikliklerin yaşandığına bakılmıştır. Ardından ekonomiyle bağlantılı olarak İran iç siyaseti ve halkı üzerindeki yansımaları incelenmiştir. Son olarak İran'ın nükleer konuda yaptırımların kaldırılması karşılığında müzakere masasına getirilmesi, nükleer programından ne kadar taviz verdiği ve yaptırımların çözüme olan katkısı incelenmiştir.

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE: DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK YAPTIRIMLAR

1.1. Uluslararası İlişkilerde Yaptırım Kavramı

21. yüzyıl, savaşların yapılma biçiminin değiştiği kadar dış politika araçlarında da bir değişimin yaşandığı bir yüzyıl olarak başlamıştır. Bu dönem uluslararası ilişkilerde devletler açısından savaşın dışında farklı araçların en az askeri güç kadar hatta birçok durumda ondan daha fazla kullanıldığı dönem olarak devam etmektedir. Uluslararası ilişkilerde devletler dış politikalarını bir takım araçlar vasıtasıyla yürütürler. Bu araçlar temel olarak güç kullanımı, diplomasi ve çeşitli yaptırım mekanizmalarından oluşmaktadır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden bu yana devletlerin askeri gücün etkisine dair genel kanaatlerinde bir takım değişiklikler yaşanmıştır.

Soğuk Savaş ve devam eden süreçteki birçok tecrübe dış politika araçlarında askeri güç kullanımının dışında başka araçların da kullanılabileceği ve bazı durumlarda askeri güce kıyasla daha etkili olabileceği tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Kore ve Vietnam savaşlarının özellikle ABD açısından bu tartışmaları tetikleyici bir rolü olmuştur.¹ Bunlara yakın dönem Afganistan ve Irak gibi örnekler de eklendiğinde savaşın hem mali yükü hem de can kaybına neden olan tecrübeleri devletlerin askeri, ekonomik ve siyasi araçları kullanma alışkanlıklarında farklı uygulamalara gitmesine neden olmuş ve yaptırımların alanını genişletmiştir.

Yaptırımlar, devletler için askeri güç ile diplomasi arasında uygulanabilen² hatta bazı durumlarda askeri araçların alternatifi olabilen önemli bir unsur haline gelmiştir. Devletler, etkilerin daha da can alıcı olması için hedefteki ülkenin zayıf yönlerini belirleyerek geçmişte uygulanan kapsamlı ve hantal yaptırımların aksine belli hedeflere yönelik daha spesifik ve sonuç almaya dönük mekanizmalar geliştirmişlerdir.³ Bu mekanizmalar hem küresel anlamda yaptırımlara olan desteği hem de yaptırımların etkinliğini arttırmıştır.

¹ Robert J. Art, "To What Ends Military Power?", *International Security*, Vol. 4, No. 4 (Spring, 1980), s.3.

² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Lance Davis and Stanley Engerman, "History Lessons Sanctions: Neither War nor Peace", *Journal of Economic Perspectives*, Vol.17, No2, (Spring 2003).

³ Bknz: Rose Gottemoeller, "The Evolution of Sanctions in Practice and Theory", *Survival: Global Politics and Strategy*, Cilt.49, No.4, s.101; Daha detaylı bilgi için ayrıca bkz. Daniel W. Drezner, "Sanctions Sometimes Smart: Targeted Sanctions in Theory and Practice", *International Studies Review*, Vol.13, No.1 (March 2011).

Genel olarak yaptırımlar ve özellikle bu çalışmanın da odak noktasını oluşturan ekonomik yaptırımlar devletlerin dış politika hedeflerinin ve stratejilerinin uygulanması noktasında bilhassa Soğuk Savaş sonrası dönemde ciddi anlamda artış göstermiştir. Bu artışa karşın literatürdeki birçok çalışma, yaptırımlar hakkında olumsuz analizler getirmiştir. Böylesi analizlerin çokluğu yaptırımların etkili olmadığına dair genel bir kanaatin oluşmasını da beslemiştir. Buna karşılık yaptırımları istenilen hedefler doğrultusunda başarılı bulan çalışmalar da mevcuttur. Bu başarı, hedefin demokratik olup olmaması, yaptırım uygulayan ülke ile önceki ilişkisi, uygulayıcı ülke sayısı, uygulanma süresi ve istenilen sonucun rasyonel olup olmaması gibi birçok faktör tarafından etkilenmektedir. Bunların yanı sıra başarı standardının farklı yorumu da bu oranı aşağıya veya yukarıya çekebilmektedir. Elbette tüm bu değerlendirme farklılıklarına karşın yaptırımların dış politika aracı olarak artan bir şekilde kullanılması ve kısmen de olsa başarısı, istatistiksel olarak ortaya konulmuştur.⁴

Amerikan başkanı Woodrow Wilson yaptırımları Birinci Dünya Savaşı'nın şiddetine karşı verilecek bir cevap ve savaşa alternatif bir mekanizma olarak görmüş söz konusu mekanizmayı “*ekonomik, barışçıl, sessiz ve ölümcül bir çare*” olarak nitelendirmiştir.⁵ Bu haliyle aslında belirli durumlarda askeri güce kıyasla çok daha az maliyete sahip ve görece daha barışçıl bir mekanizma olduğu söylenebilir. Yaptırımların birçok çeşidi olmasına karşın etkili ve bugün tartışılan uygulamaların büyük bir çoğunluğu ekonomik tedbirlerden oluştuğundan yaptırımlardan bahsedilirken büyük oranda ekonomik yaptırımların etkinliği konu edilmektedir.

Yaptırımlar silaha veya askeri herhangi bir araca başvurmaksızın başta ekonomik olmak üzere sosyal ve siyasi araçlar vasıtasıyla karşı tarafı politika değişikliğine itme üzerine kurulmuştur. Seyahat yasakları, silah ambargoları, kapsamlı ekonomik sınırlandırmalar ve bir takım siyasi kısıtlamalar şeklinde gerçekleşmektedir. Özellikle askeri müdahalelere alternatif olması nedeniyle savaşın gerektirdiği fedakârlık ve zorluklar ile

⁴ Gary Clyde Hufbauer, “Sanctions Sometimes Succeed: But No All-Purpose Cure”, **Cato Unbound A Journal of Debate**, 7 Kasım 2014, <http://www.cato-unbound.org/2014/11/07/gary-clyde-hufbauer/sanctions-sometimes-succeed-no-all-purpose-cure>, (20 Kasım 2015); Gary Clyde Hufbauer ve diğerleri, **Economic Sanctions Reconsidered**, 3rd Edition, Washington DC: PetersonInstituteFor International Economics, 2007, s.158.

⁵ Gary Clyde Hufbauer ve diğerleri, **Economic Sanctions Reconsidered**, s.1.

karşılaşmaksızın çözüm vaat etmesi açısından karar vericiler açısından makul bir araç olarak görülmektedir.⁶

Yaptırımlar en sade haliyle, ‘devletlerin istenmeyen davranışlarını veya eylemlerini yeteri miktarda zararla veya en azından hissedilir bir tehdit ile önleme amacıyla yapılan girişimler’ olarak tanımlanmaktadır.⁷ Temel olarak hedefteki ülkenin kurallara riayet etmesini temin etmek için, onu birtakım şeylerden mahrum etme tehdidi veya cezalandırma uygulamaları şeklinde karşımıza çıkar.⁸ Bu haliyle yaptırımlar, cezalandırmanın yanı sıra dış politika alanında faydalı birer uyarıcı görevi de ifa etmektedir. Hedefler gerçekleştirilirken yaptırımlar; tek veya çok taraflı, kapsamlı/seçici, ekonomik/ekonomik olmayan, negatif/pozitif vb. birçok şekilde uygulanabilmektedirler.⁹

Tüm bu çeşitliliğe karşılık özellikle son dönemde devletlerarasındaki finansal ve ticari ilişkilerin karmaşık yapısı ve küreselleşmenin de etkisiyle ekonomik yaptırım uygulamaları üzerindeki tartışmalar ağırlık kazanmıştır. Siyasi yaptırımların sembolik değerlerinin yanında ekonomik yaptırımların ciddi zararlar verebilme kabiliyetine sahip olmaları devletlerin dış politika araçlarının etkinliği hakkındaki tartışmalar içerisinde yaptırımlar lehine taraf aldığı görülmüştür. Bu etkinlik tartışmalarına geçmeden önce genel hatlarıyla yaptırımların uluslararası hukuktaki yeri, çeşitleri ve hangi yaptırımların devletler tarafından yaygın olarak kullanıldığına değinmek yaptırımların başarısı hakkındaki tartışmaları anlama noktasında önemlidir.

1.2. Yaptırımların Uluslararası Hukuktaki Yeri

Yaptırım kavramının hukuki alt yapısı Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşması'nın 7. bölümüne ve 41. maddesine dayandırılmaktadır. Söz konusu maddedeki “*Güvenlik Konseyi, kararlarını yürütmek için silahlı kuvvet kullanımını içermeyen ne gibi önlemler alınması gerektiğini kararlaştırabilir ve BM üyelerini bu önlemleri uygulamaya çağırabilir. Bu önlemler ekonomik ilişkilerin ve demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf,*

⁶ M. Shane Smith, “Sanctions: Diplomatic Tool, or Warfare by Other Means?”, Nisan 2004, <http://www.beyondintractability.org/essay/sanctions>, (25 Kasım 2015).

⁷ Robert A. Pape, "Why Economic Sanctions Do Not Work," **International Security**, Cilt. 22, No.2 (Güz 1997), s.93.

⁸ Johan Galtung, “On the Effects of International Economic Sanctions: With Examples from the Case of Rhodesia”, **World Politics**, Cilt 19, No. 3, (Nisan 1967), s. 379, 380.

⁹ Bknz: Ruediger Frank, “The Political Economy of Sanctions Against North Korea”, **Asian Perspective**, Cilt.30, No. 3, 2006.

radio ve diğer iletişim ve ulaştırma araçlarının tümüyle ya da bir bölümüyle kesintiye uğramasını, diplomatik ilişkilerin kesilmesini içerebilir”¹⁰ ifadeleri aslında askeri güç dışında birtakım yaptırım mekanizmalarının varlığına işaret etmekte ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ne (BMGK) bunun kapsamını belirleyebilecek yetkiler tanımaktadır. Ancak bu ifadeler güç kullanımında olduğu gibi sınırları net bir şekilde çizmemiştir. Dolayısıyla devletlere bir hareket alanı açtığı söylenebilir.

Hangi eylemlerin yaptırım olup olmadığı konusu uluslararası hukukta tartışmalı olmakla birlikte uluslararası anlamda önemli etkilere sahip bir uluslararası hukuk ihlaline cevap olarak uluslararası örgüt tarafından alınan tedbirlerin yaptırım olarak tanımlanması eğilimi hâkimdir. Nitekim yaptırım kavramı BM Antlaşması’nda yer almamakla birlikte 90’lardan sonra birçok BMGK kararında kullanılmıştır. Dolayısıyla BMGK’dan geçmiş uluslararası yaptırımların uluslararası hukuk açısından bir ihlalinden söz etmek zordur. Buradaki sorun devletlerin tek taraflı uygulamalarının yaptırım olarak tanımlanıp tanımlanmaması konusudur. Kavramsal olarak yaptırım şeklinde tanımlanmasa dahi tek taraflı eylemler karşı önlem olarak tanımlanmaktadır.¹¹ Ancak bu çalışmada tedbir, karşı önlem ve yaptırım kavramları ayırımına gidilmemiş genel itibariyle her birine yaptırım denilmiştir. Zira kavramsal tartışmalar bir yana, kullanılan araçlar ve yöntemlerin her biri aynı şeye işaret ettiğinden uygulamada da görüleceği üzere genel itibariyle kullanılan araçlar gerek devletlerin tek taraflı uygulamaları gerekse bir uluslararası örgüt aracılığıyla uygulanan örneklerde aynı araçların ve yöntemlerin uygulandığı görülmektedir. Bu benzerlikler kavramların kullanımına da yansımış ve genel itibariyle yaptırım kavramı kullanılmıştır. Dolayısıyla BMGK kararları uyarınca devletlerin tek taraflı olarak uyguladıkları tedbirler ve bunların dışında İran örneğinde de görüldüğü üzere BM’nin dışında ABD’nin tek taraflı olarak hem kendi içerisindeki hem de diğer ülkelerdeki şirket ve bireylere uyguladığı önlemlerin hepsi yaptırım kategorisi altında incelenmektedir.

Zorlayıcı diplomasinin askeri, ekonomik ve siyasi alan olmak üzere üç şekilde uygulama alanı vardır. Askeri kısmı uluslararası hukukta çok ciddi sınırlandırmalara tabi tutulmuş ve uygulanması birçok faktöre bağlanmıştır. Ancak aynı derecede netlik

¹⁰ BM Anlaşması, <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter7.shtml>, (25 Kasım 2015), Türkçe metin için bkz. <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>, (25 Kasım 2015).

¹¹ Berat Lale Akkutay, “Birleşmiş Milletler Antlaşması Çerçevesinde Ekonomik Yaptırımların Hukuki Niteliği ve Yargısal Denetimi”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı.111, (Mart –Nisan 2014), s.414.

ekonomik ve siyasi alanlar için söylenemez. Yaptırımlar temel olarak BMGK'nın aldığı kararlar sonucunda uygulanan araçlardır ve bu haliyle uluslararası hukuka uygundur. Devletler de zaten BMGK'nın kararları tavsiye niteliğinde değilse uygulamak zorundadırlar. Ancak uygulamaya bakıldığında birçok yaptırım BMGK'nın yanı sıra tek taraflı da uygulanmıştır. Bu noktada zorlayıcı diplomasinin birer unsuru olarak görülen yaptırımların kapsamının BMGK'nın sınırları içerisinde çıkarmak ve biraz daha genişletmek gerekmektedir. Yaptırımların bir tedbir/önlem durumu olarak kullanılması göz önünde bulundurulmalıdır. Bu anlamda yaptırımlar, bir uluslararası aktör tarafından başka bir uluslararası aktöre karşı, hedefteki istenilmeyen ya da illegal olduğu iddia edilen davranışlarından vazgeçmesini temin etmek için alınan önlemler olarak tanımlanmaktadır. Bu haliyle yaptırımlar, hem BMGK hem de tek taraflı uygulamaları kapsamış olmaktadır. Bu tanım içerisinde uygulanan tek taraflı yaptırımlar her olayın kendine özgü şartları ele alınıp uluslararası hukuka uygunluk veya aykırılığın değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.¹² Bu sayede de çok daha fazla kullanılan tek taraflı yaptırımların uluslararası hukuka dair uygunluk değerlendirmesinde farklı bir perspektif getirilmiştir.

Yaptırımlar ve özellikle daha çok tartışma konusu olan ekonomik yaptırımlar, ithalat ve ihracat sınırlamaları, varlıkların ve finansal aktivitelerin dondurulması ve seyahat yasakları gibi uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak tüm bu yaptırım uygulamaları içerisinde de güvenlik ve başka sebepler nedeniyle istisnai uygulamaların var olduğu ve devletlerin bunları gerekçe göstererek tek taraflı veya AB gibi uluslararası örgütler aracılığıyla ortak karar alarak bunları uyguladıkları görülmektedir. Ayrıca uluslararası sistem geçtiğimiz 50 yıl içerisinde birçok yenilik ve yaptırımların uygulandığı yeni alanlar ile karşılaşmıştır. Bu alanlar çoğu zaman BM Antlaşması'nın 41. maddesindeki basite indirgenmiş tanımlamayı aşan kapsamda olabilmektedir. Örneğin yaptırımlar artık sadece devletlere değil devletlerin yanı sıra bölgesel örgütler, devlet dışı aktörler veya sadece bireylere getirilen sınırlamalar şeklinde de olabilmektedir.¹³

Tek taraflı yaptırımlar da diğer yaptırımların gerekçeleri gibi terörizmle mücadele, kitle imha silahlarının yayılmasını önleme, insan hakları ve uyuşturucu ticareti gibi nedenler

¹² Chiara Franco, "Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law", *Istituto Affar iInternazionali*, (Mart 2015), s.5., <http://www.iai.it/sites/default/files/iai1505.pdf>, (25 Kasım 2015).

¹³ Franco, s. 10.

öne sürülerek uygulanabilmektedir. Diğer yandan ABD örneği ele alındığında ihracat yasal bir hak olarak değil, verilmiş bir ayrıcalık olarak görülmektedir. Dolayısıyla Amerikan anayasasına göre Kongre yabancılar ile ticarete ilişkin düzenleme yapma yetkisine sahiptir. Yaptırım uygulanması için ya Kongrenin çoğunluk kararı ve ardından başkanın onayı ya da doğrudan başkan tarafından çıkarılan “başkanlık kararnamesi” gerekmektedir. Tek taraflı yaptırımlar genel itibariyle diğer ülkeleri de bu yaptırımları uygulamaya davet ettiği için ilgili ülkeler tarafından bağımsızlıklarına müdahale olarak algılanmıştır. Ancak Amerika'nın İran'a uyguladığı ILSA (Iran Libya Sanctions Act) gibi yaptırımlar İran'ın kitle imha silahları ve uluslararası terörizme destek verdiği iddiaları, ulusal güvenlik meselesi ve Amerikan çıkarlarına tehdit teşkil etmesi bakımından uygulanmaktadır.¹⁴

Tek taraflı yaptırımlar genellikle devletler tarafından kullanılmasının yanı sıra bir grup devletin kolektif girişimi veya bu devletlerin bağlı olduğu bir uluslararası örgüt vasıtasıyla da uygulanabilmektedir. Uluslararası örgüt bünyesinde uygulanan bu yaptırımlar ‘organize tek taraflı yaptırımlar’ olarak da ifade edilmektedir. Tek taraflı yaptırımların en tipik özelliği büyük oranda önemli devletlerin etrafında ve kontrolünde şekillenmiş olmasıdır. Örneğin ABD'nin ve AB'nin uyguladığı yaptırımlar da bu kapsamda değerlendirilmektedir.¹⁵ Nitekim AB, son 20 yıl içerisinde yaptırım uygulayan önemli bir uluslararası örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda söz konusu alandaki bazı boşluklar uluslararası hukuk anlamında AB uygulamaları ile bir şekilde teamüle dönüşebilmektedir. AB, uluslararası bir örgüt olarak yaptırımları veya ‘sınırlayıcı tedbirleri’¹⁶ kimi zaman BMGK kararları çerçevesinde kimi zaman da örgüt bünyesinde karar alarak uygulamaktadır. Aynı zamanda kendi içerisinde bu kararları uygulayacak düzenlemeler geliştirmiştir.¹⁷

Bu yaptırımlar eğer BM bünyesinde alınan kararların uygulanması için kullanıldıysa diğer devletler de büyük ölçüde bağlı kalmaktadır, ancak tek taraflı yaptırımların diğer devletler tarafından benimsenmesi genel itibariyle uygulayıcı ülkenin diğer devletler

¹⁴ Benjamin H. Flowe, J.R. ve Ray Gold, “The Legality of US Sanctions”, **Global Dialogue**, Vol. 2, No. 3, (Summer, 2000), s.5.

¹⁵ Statement Delivered by Prof. Dr. Rahmat Mohamad, Secretary-General of AALCO at the International Symposium on "Unilateral Sanctions and International Law: Views on Legitimacy and Consequences" at the T. M. C. Asser Instituut, The Hague on 11 July 2013.

<http://www.aalco.int/SGStatements2013/Unilateral%20Sanctions%20Text%20-%20The%20Hague%2011%20July%202013.pdf>, (25 Kasım 2015).

¹⁶ EU Sanctions Policy, http://eeas.europa.eu/cfsp/sanctions/index_en.htm, (20 Kasım 2015).

¹⁷ Franco s.12.

üzerindeki etkileme kapasitesine bağlıdır. Dolayısıyla BM bünyesinde alınan yaptırım kararları üye devletlerin tümü üzerinde doğrudan bağlayıcılığı söz konusu iken, tek taraflı yaptırımların uygulanması yaptırım uygulamak isteyen devletin diğer devletler üzerindeki diplomatik başarısıyla yakından ilişkilidir. Bu çoğu zaman yaptırım rejimine katılacak ülkelerin kar-zarar hesabı yapıp ‘gönüllü’ olarak uygulamaya geçmesi şeklinde gerçekleşmektedir.

Ayrıca uluslararası hukuk içerisinde kurallara uymayanların tespitinin yapılmasının güçlüğü, bir otorite eksikliği ve muğlak noktalar devletlere bu alanda bir hareket alanı açmıştır. Özellikle askeri çatışma eşiğine gelmiş ülkelerin askeri güç yerine birbirlerine yaptırım uygulaması genel manada uluslararası kamuoyunun çoğu zaman “de facto” olarak razı olmasını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle yaptırımlar uluslararası hukuk alanında uygulayıcı ülkeler tarafından tek taraflı uygulandığından ve çoğu zaman ekonomik alanda kendisini gösterdiğinden uluslararası kamuoyu bu konuya askeri çatışmaya yaklaştığı gibi yaklaşmamaktadır. Bilhassa küresel ölçekte etki alanı bulunan ABD gibi ülkeler uygulayıcı konumda ise diğer devletleri ikna edebilme kapasiteleri, zorlamaları ve geniş çapta kabulü daha muhtemel olmaktadır. Bu sayede yaptırım uygulamalarının ‘meşruluğu’ artmaktadır.

1.3. Uluslararası İlişkilerde Yaptırım Çeşitleri

Temel olarak siyasi ve ekonomik olmak üzere iki kategoride incelenen yaptırımlardan siyasi olanları doğası gereği ekonomik yaptırımlar kadar karşı tarafı zorlayacak bir kapasiteye sahip değildir. Uygulamaya bakıldığında siyasi yaptırımların çoğu zaman uluslararası ilişkilerde dış politika kararlarının konumlandırılmasına ve niyetlerin karşı tarafa en açık şekliyle gösterilmesine vermiş olduğu katkı bakımından işlevsel olmaktadır. Ekonomik yaptırımlar ise hedefteki ülkede istenilenin gerçekleştirilmesi ve politika değişikliğine sebep olması bakımından siyasi olanlara kıyasla daha etkin bir sistematiğe sahiptir.¹⁸ Her iki yaptırım biçimleri de uygulanmakla birlikte, hem devletler düzeyinde yaptırım kavramından bahsedilirken hem de akademik literatür açısından ağırlıklı olarak ekonomik yaptırımların etkileri konu edilmektedir. Zira askeri nitelikte olmayan tedbirlerin önemli bir kısmı ekonomik yaptırımlardan oluşmaktadır.¹⁹

¹⁸ Bknz: W.H. Kaempfer and A.D. Lowenberg, “International Sanctions”, *The Journal of Economic Perspectives*, Cilt. 17, No. 4, 2003.

¹⁹ Akkutay, s.411.

Siyasi yaptırımlar ise daha çok sembolik anlamlara sahiptir. Bu çalışmanın da incelediği İran'a yönelik uygulanan ve üzerinde tartışmaların yaşandığı yaptırımların ekseriyeti ekonomik yaptırım kategorisine girmektedir. İran'a ekonomik yaptırımların dışında elbette siyasi yaptırım uygulanmıştır. Ancak bugün müzakere edilen yaptırımların önemli bir kısmı ekonomik kategoride incelenen yaptırımlardır. Bu nedenle İran'a uygulanan yaptırımlara atıf yapılırken siyasi yaptırımlar dâhil edilmekle birlikte ağırlıklı olarak ekonomik yaptırımlar kastedilmektedir.

Bu temel ayırımın içerisinde ekonomik ve siyasi yaptırımların uygulanması noktasında tek ve çok taraflı uygulamalar; yaptırımların etkisi, kapsamı ve uygulanması açısından önemlidir. Bunların yanı sıra ikincil yaptırım olarak adlandırılan sadece hedefteki ülkenin değil aynı zamanda hedefteki ülke ile ilişkide bulunan şirket ve bireylere sınırlandırma getirilmesini ön gören yaptırımlar da mevcuttur.²⁰ İkincil yaptırımlar özellikle tek taraflı yaptırımların kapsamının genişletilmesine katkı vermesi bakımından ve uygulayıcı ülkenin tek taraflı olarak zarar görmesini önlemesi bakımından önemlidir. Ayrıca karşı tarafa uygulanacak yaptırımların taraflarını arttırması ve dolayısıyla etkisini ve meşruiyetini arttırması bakımından da önem arz etmektedir. Bu yaptırımlara çok taraflı yaptırım kararının alınamaması durumlarında uygulayıcı ülkenin yaptırımları "de facto" olarak çok taraflı hale getirmesinin bir aracı olarak bakılmaktadır.

Özellikle son yıllarda daha fazla kullanılmak üzere uygulanan ve literatürde "akıllı"²¹, "hedefli", "spesifik" yaptırımlar olarak anılan pratiklerin daha fazla uygulandığı ve daha fazla etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu uygulamalar İran'a uygulanan son dönem yaptırımlarda da karşımıza çıkmaktadır. ABD, Avrupa ve diğer ülkelerin de katılımıyla yaptırımlar çok taraflı, etkin, spesifik hedeflere yönelik uygulanarak, İran'ın müzakere masasına getirilmesi amaçlanmıştır.²² Nükleer faaliyetler ile bir şekilde bağlantısı olan kişi ve kurumlara seyahat yasakları getirilmesi mal varlıklarının dondurulması veya bu faaliyetlere yardım eden ülke içinden veya dışından yabancı kişi ve kurumları

²⁰ "U.S. Expands Secondary Sanctions on Non-U.S. Parties Doing Business with Iran: What Insurers and Reinsurers Need to Know", <http://www.sidley.com/news/us-expands-secondary-sanctions-on-non-us-parties-doing-business-with-iran-what-insurers-and-reinsurers-need-to-know-07-22-2013>, (25 Kasım 2015).

²¹ Bknz: Daniel W. Drezner, "Sanctions Sometimes Smart: Targeted Sanctions in Theory and Practice", **International Studies Review**, Vol.13, No.1 (March 2011); Haas, "Sanctioning Madness", s.79.

²² Annie Lowrey "Aiming financial weapons from treasury war room." **New York Times**, 4 Haziran 2014: B1(L). *Academic One File*. Web. 22 May 2015.

<http://go.galegroup.com/ps/i.do?id=GALE%7CA370097343&v=2.1&u=sakarya&it=r&p=AONE&sw=w&asid=3e1e11f5446c11a28922b96a0a5954d1>, (20 Kasım 2015).

etkileyecek yaptırım kararlarının alınması belirlenmiş hedefe yönelik uygulanan yaptırımlar iyi uygulanmış pratikleridir.²³

Yaptırımların tek veya çok taraflı, hedefli ve spesifik olması uygulanması açısından bir fark oluşturmaktadır. Ancak yaptırımların içerik ve tür bakımından sınıflandırılması temel olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar ise aşağıda da anlatılacağı üzere siyasi ve ekonomik olmak üzere iki ana kategoride incelenmiştir.

1.3.1. Siyasi Yaptırımlar

Uluslararası ilişkilerde devletleri belli davranışlardan alıkoymak ya da bazı politikaları uygulamaları konusunda yönlendirmek amacıyla siyasi yaptırımların zorlayıcı bir yönü olmakla birlikte büyük oranda sembolik anlamları vardır. Bu yaptırım türü devletlere, yapılmasını istemediği politikalar karşısında konumunu belli etme ve rahatsızlığını doğrudan karşı tarafa ve dünyaya gösterebileceği bir meşru zemin imkânı sağlamaktadır. Bu yaptırımlar karşı tarafa maddi bir zarardan çok, politikaların anlatılması, devletlerin duruşunun gösterilmesi ve ileride yaşanacaklara dair bir uyarı görevi görmektedir. Bu nedenle devletler ilk olarak bu aracı kullanarak politikalarını uygulamaya başlamaktadır.

Siyasi yaptırımlar, onaylanmayan veya memnun olunmayan eylemler karşısında alınan siyasi birtakım kararlardan oluşmaktadır. Bunlar; resmi kınama, protesto, resmi ziyaretlerin, toplantıların ve görüşmelerin ertelenmesi veya iptal edilmesi, diplomatik temsilin aşağı bir seviyeye indirilmesi veya tamamen kesilmesi, yeni hükümeti veya devleti tanımama, uluslararası örgütler içerisinde ilgili ülkeye karşı oy kullanma veya üye değilse üye olmasını engelleme, vize ayrıcalıklarını kaldırma gibi şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Ayrıca bilimsel ve kültürel işbirliği, spor ve turizm gibi faaliyetler ile ilgili alanlarda da uygulanabilmektedir.²⁴ Yeni dönem, artık salt siyasi yaptırımlardan oluşmamakta bunlara ek olarak karşı tarafta en az askeri müdahale kadar etki doğurabilecek ekonomik yaptırımların da uygulandığını göstermektedir. Bu haliyle siyasi yaptırımlar çoğu zaman sembolik olmanın ötesine geçememektedir.

²³ Davis and Engerman, s.195.

²⁴ Hossein Alikhani, **Sanctioning Iran: Anatomy of Failed Policy**, London and New York: I.B. Tauris, 2000, s.57.; Siyasi yaptırımlar için ayrıca bakınız. Jeremy Matam Farrall, **United Nations Sanctions and the Rule of Law**, Cambridge/New York: Cambridge University Press, 2007.

1.3.2. Ekonomik Yaptırımlar

Ekonomik yaptırımlar karşı tarafı cezalandırmak, istenilen politikayı yapmaya zorlamak veya hem iç hem de uluslararası kamuoyuna hedefteki ülkenin birtakım politikalarına karşı pozisyonun gösterilmesi gibi amaçlar doğrultusunda alışılmış ekonomik ilişkilerin değiştirilmesi üzerine kurulmaktadır.²⁵ Buna ilaveten ekonomik yaptırımlara daha geniş bir tanımlama getirenler bu yaptırımları diplomasi ve propaganda gibi ekonomik olmayan araçların yanında devlet idaresinin bir parçası olarak da görmektedirler.²⁶

Hufbauer, Schott, Elliott ve Oegg , “Economic Sanctions Reconsidered” adlı eserlerinde ekonomik yaptırımları “Alışılmış ticari ve finansal ilişkileri değiştirme veya değiştirme tehdidi” şeklinde tanımlamaktadırlar. Burada yaptırımdan bahsedilebilmesi için iki taraf arasında alışılmışın dışında bir ilişkinin olması gerekir, bu ilişkiden kasıt herhangi bir yaptırımın olmadığı bir durumu ifade eder. Diğer bir deyişle ekonomik yaptırımlar söz konusu ülkeler arasındaki normal olan finansal ve ticari ilişkiler üzerindeki sınırlandırmalardır.²⁷ Ekonomik yaptırımlar birçok dış politika hedefini gerçekleştirmek için kullanılabilir. Bu hedefler içerisinde siyasi, güvenlik ve ideolojik nedenlerin varlığının yanı sıra ekonomik amaçlar için de kullanılabilir. Örneğin gümrük düzenlemeleri, ihracat kotaları, mevcut pazara girişi kısıtlayan uygulamalardan kurtulmak ve ticaret düzenlemelerine uymayı temin etmek amacıyla da kullanılabilir.²⁸

‘Ekonomik ambargo’ tabiri bazen yaptırımların yerine kullanılsa da ambargolarda sadece yapılan ihracatın durdurulması durumu vardır. Ekonomik yaptırımlar ise ambargoları da kapsayan daha geniş bir kapsama sahiptir.²⁹ Bu anlamda bakıldığında ambargolar ekonomik yaptırımların bir çeşidi ve alt birimi olarak düşünülebilir.

Ekonomik yaptırımlar genel itibariyle benzeşse de teknik bir ayırım yapmak gerekirse kendi içerisinde *ticari* ve *finansal* yaptırımlar olarak ikiye ayrılmaktadır. *Ticari yaptırımlar* genellikle ihracat veya ithalata bağımlı ülkeler üzerinde kullanılmaktadır. Bu yaptırımlar ülkelerin temel ihraç veya ithal ürünlerine bir takım sınırlamalar

²⁵ Chen-yuan Tung, Cross- strait Econommic Relations in the Era of Globalization: China’s leverage and Taiwan’s Vulnerability, Öorrisville: Lulu Entreprises, 2007, s.98.

²⁶ David A. Baldwin, **Economic Statecraft**, Princeton: Princeton University Press, 1985, s.35, 38.

²⁷ Gary Clyde Hufbauer ve diğerleri, **Economic Sanctions Reconsidered**, s. 3.

²⁸ Hossein Alikhani, **Sanctioning Iran: Anatomy of Failed Policy**, s. 24.

²⁹ Jeremy Matam Farrall, **United Nations Sanctions and the Rule of Law**, Cambridge/New York: Cambridge University Press, 2007, s. 107.

getirilmesi şeklinde gerçekleşir. 1973 Petrol Krizinde, OPEC ülkelerinin Batı'ya karşı petrol silahını devreye sokması ticari yaptırımlara bir örnektir. Bunun tam tersi de geçerli olabilmektedir. Ekonomisi enerji ihracatına dayanan bir ülkeden yapılacak olan enerji transferini engelleyecek tedbirler almak da aynı şekilde değerlendirilebilir. Örneğin 90-91 Körfez Savaşı'nda BM, Irak'ın petrol satışından elde ettiği gelirleri engelleme amacıyla Irak'a ait varlıkları dondurmuş, Irak ile tüm ticari ve finansal ilişkileri yasaklamış, petrol ithalatına çeşitli sınırlandırmalar getirmiştir. İran'a enerji alanında özellikle 2010 sonrasında uygulanan yaptırımlar da bu kategoride değerlendirilebilir.

Finansal Yaptırımlar ise finansal para akışının kısmen veya tamamen engellenmesi şeklinde yapılmaktadır. Tek bir sektöre karşı uygulanabileceği gibi tüm ekonomiye de uygulanabilmektedir. Karşı tarafın mal varlıklarının dondurulması şeklinde olabileceği gibi, belirli fonlar üzerinde sınırlı şekilde de uygulanabilmektedir. Örneğin 1979-1980 yılları arasında Amerika, İran'ın Amerikan bankalarındaki varlıklarını dondurmıştır. Benzer bir şekilde 2006 yılında AB, ABD ve İsrail, Hamas'ın seçimleri kazanması üzerine Filistin'e yardım akışını engellemiş, komşu ülkelerdeki bankalara Filistin'e herhangi bir para akışı gerçekleştirmemeleri için baskı uygulamıştır. Her iki yaptırım mekanizması da istenilen şiddette kullanılabilir. Diğer bir deyişle ticaret tamamıyla kaldırılabilir gibi kısmi olarak belirli alanlarda veya belirli kotalarla sınırlandırılabilir. Aynı şekilde finansal para akışı tümünden veya kısmen kesilebilir veya belirli varlıklar dondurulup diğer alanlara dokunulmayabilir. Temel olarak yukarıdaki iki yaptırım kategorisi altında değerlendirilebilmesine karşın son dönemde örnekleri artması nedeniyle *yatırım sınırlandırmaları* ismiyle anılan ve başka ülkelerde enerji, altyapı vb. bir takım projeler yürüten ülkelerin yatırımlarını engelleyecek doğrudan o ülkeye yönelik gözükmese de o ülkeye yatırım yapacak taraflara karşı tedbirlerin alınması da söz konusu olabilmektedir.³⁰ Bu şekildeki teknik ayrımlara karşın kullanım olarak genel manada ekonomik yaptırım veya sadece yaptırım kavramı kullanılmaktadır.

Yaptırım uygulayan ülkeler temelde hedefteki ülkenin ihracatını sınırlandırarak, ithalatını azaltarak yahut birtakım finansal aktivitelerini engellemek suretiyle söz

³⁰ Michael Mastanduno, "Economic Statecraft", Steve Smith (Ed.), **Foreign Policy Theory, Actors, Cases**, Oxford: OXFORD University Press, 2012, s.206, 208; Pape, "Why Economic Sanctions Do Not Work," s.93, 94; Gary Clyde Hufbauer ve diğerleri, **Economic Sanctions Reconsidered**, s. 91, 95.

konusu mekanizmaya başvurmaktadırlar. Bu yaptırımlar bezen tek başlarına ancak çoğu zaman koordineli bir şekilde diğer dış politika araçlarıyla birlikte kullanılmaktadırlar. Ticari faaliyetlere getirilen yaptırımlar sayesinde uygulayıcı ülke hedefteki ülkenin ihracat ve ithalatının sınırlandırılmasını sağlamak ve bunun sınırlarını kendisi belirlemek istemektedir. Finansal yaptırımlar da ise hedefteki ülkenin tüm varlıkları dondurulmak suretiyle veya çeşitli fonlarda alacakları yardımların dondurulması şeklinde yürümektedir.³¹ Her iki mekanizmaya da bir bütünün parçaları şeklinde bakılabilir.

Ekonomik yaptırımları pozitif ve negatif şekilde iki yönlü değerlendiren yaklaşımlar da mevcuttur. Dolayısıyla yaptırımları sadece karşı tarafı zorlayıcı bir takım tedbirler olarak algılamamak gerekir. Zorlama ve tehdidin yanında bir takım teşvikler ile de ekonomik enstrümanlar pozitif yönde kullanılarak devletlerin dış politika aracı haline gelebilmektedir. Burada negatif olarak tanımladığımız yaptırımlar ceza mekanizmasının tehdidi veya kullanımı şeklinde karşımıza çıkarken pozitif yaptırımlar ise bir ödül ve teşvik şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu bu ekonomik ikna yöntemi, ticari imtiyazlar, bir takım teknolojilerin paylaşımı gibi ekonomik teşvik mekanizmalarını ve vaatleri içermektedir.³²

Negatif yaptırımlar; ambargo, boykot, gümrük tarifelerini yükseltme, kara listeye alma, ithalat ve ihracata kotalar uygulama ve lisansları tanımama, teknoloji ihracatının yasaklanması, ortak projeleri iptal etme ya da askıya alma, sigorta ve diğer finans hizmetlerini yasaklama, ticari anlaşmaların askıya alınması veya iptal edilmesi, damping yaparak ilgili ülkenin sattığı bazı ürünleri daha ucuza satarak zarar verme, varlıkların dondurulması, taahhüt edilen yardımın askıya alınması, silah satışlarına getirilen kısıtlamalar, bankacılık işlemlerine getirilen sınırlandırmalar gibi cezalandırma ve tehdide dayanan birçok farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Pozitif yaptırımlar ise karşı tarafın lehine gümrük düzenlemeleri getirme, vergilerde indirim sağlama ihracat ve ithalatı destekleme, maddi yardım sağlama, yatırım garantisi verme ve daha birçok konuda sağlanan ekstra kolaylıklar şeklinde uygulanmaktadır.³³ Her iki yaptırım

³¹ Gary Clyde Hufbauer ve diğerleri, **Economic Sanctions Reconsidered**, s. 63.

³² David A. Baldwin, "The Power of Positive Sanctions", **World Politics**, Cilt 24, No.1, Ekim 1971, s.23; Ayrıca Pozitif yaptırımları savunan görüş için bakınız: Miroslav Nincic, **The Logic of Positive Engagement**, Birinci Baskı, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2011.

³³ Alikhani, s. 58.; Baldwin, **Economic Statecraft**, s.41-42.; Richard N. Haass, "Sanctioning Madness", **Foreign Affairs**, Vol.76, No.6, Nov/December 1997, s.74.

türü de kimi zaman birbirinin yerine kimi zaman ise birbirinin tamamlayıcısı şekilde kullanılmıştır. Her ne kadar iki tip yaptırım şekli bazı durumlarda birbirine karışsa da kavramın hem pozitif hem de negatif bir yönü olduğu bilinmelidir. Ancak bu çalışmada bahsi geçen yaptırımlar genel olarak söz konusu mekanizmanın negatif kısmına işaret etmektedir.

Karşılıklı bağımlılık ve küreselleşme gibi yeni birtakım dinamikler ekonomik araçların kontrol edilmesini ve etkinliğini önemli ölçüde arttırmıştır. Bu nedenle son yıllarda ekonomik yaptırımların kullanımı, etkileri ve etkinliği daha fazla tartışır hale gelmiştir. Bu yaptırımlar tam da bu nedenle zorlayıcı diplomasinin bir çeşidi olarak, hedef ülkenin politikalarını değiştirmesi üzerine odaklanmaktadır.³⁴ Özellikle ekonomik sistemin hızlı bir şekilde değişmesi, ticari ve finansal faaliyetlerin artık saniyeler ölçüsünde yer değiştirmesini mümkün kılmıştır. Devletler ve uluslararası örgütler aracılığıyla bir devletin ticari ve finansal aktivitelerinin çok seri bir şekilde işlemez hale getirilmesine imkân veren ekonomik yaptırımlar bu anlamda 21. yüzyılın uluslararası ilişkilerinde artan bir şekilde kendisine uygulama alanı bulmuştur. Diğer yandan kullanımının yaygınlaşması yaptırımlar üzerindeki tartışmaları ve etkin olup olmadığı yönündeki soruları gündeme getirmiştir.

1.4. Bir Dış Politika Aracı olarak Yaptırımların Etkinliği Tartışmaları

Dış politika aracı olarak yaptırımların etkinliği hakkında literatürde çokça tartışma mevcuttur. Bir kesim yaptırımlara olumlu ve etkili bir araç olarak bakarken,³⁵ diğer kesim birkaç istisna dışında yaptırımları etkisiz bir araç olarak yorumlamıştır.³⁶ Özellikle dış politika alanında yaptırımlar ile alakalı çalışmaların hem yaptırımların

³⁴ A. Cooper Drury, **Economic Sanctions and Presidential Decision Models of Political Rationality**, First Published, New York: Palgrave Macmillan, 2005, s.11.

³⁵ Yaptırımların etkili birer araç olduğunu savunan görüş için bakınız. Gary Clyde Hufbauer ve diğerleri, **Economic Sanctions Reconsidered**, 3rd Edition, Washington DC: Peterson Institute for International Economics, 2007; Kimberly Ann Elliott, "The Sanctions Galss: Half Full or Completely Empty?" **International Security**, Cilt. 23, No. 1, (Summer 1998); Yaptırımların etkinliği için bakınız: Elizabeth S. Rogers, "Using Economic Sanctions to Control Regional Conflicts," **Security Studies**, Cilt. 5, No. 4 (Yaz 1996); Nikolay Marinov, "Do Economic Sanctions Destabilize Country Leaders?" **American Journal of Political Science**, Vol. 49, No.3, July 2005.; David Baldwin, **Economic Statecraft**, Princeton: NJ:Princeton University Press, 1985. ; Margaret P. Doxey, **Economic Sanctions and International Enforcement**, London: Oxford University Press,1980.

³⁶ Yaptırımların etkisiz olduğuna dair daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Robert A. Pape, "Why Economic Sanctions Do Not Work," **International Security**, Cilt. 22, No. 2 (Güz 1997); Robert A. Pape, "Why Economic Sanctions Still Do Not Work," **International Security**, Cilt. 23, No. 1 (Yaz 1998). ; Alikhani, **Sanctioning Iran: Anatomy of Failed Policy.**; A. Cooper Drury, "Revisiting Economic Sanctions Reconsidered", **Journal of Peace Research**, Cilt. 35, No. 4 (Temmuz, 1998).; T. Clifton Morgan ve Valerie L. Schwebach, "Fools Suffer Gladly: The Use of Economic Sanctions in International Crises", **International Studies Quarterly**, Cilt.41, No.1,(Mart 1997).; Peter Wallensteen, "Characteristics of Economic Sanctions", **Journal of Peace Research**, Cilt.5, No.3, Papers Prepared by Swedish Peace and Conflict Research Groups, 1968.

başarısı hakkındaki farklı kriter ve yorumları hem de hangi uygulamaların yaptırımlara dahil edilip edilmeyeceği gibi tartışmalar nedeniyle işlerliği hakkında olumlu kanaatlerin tesis edilmesi zorlaşmıştır. Bu iki tartışma alanı bir yandan da askeri araçların yaptırımlara üstün olup olmaması veya tam tersi olması gibi başka tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu iki zıt kutba karşın orta bir yol benimseyen ve iki farklı dış politika araçlarının birbirlerine karşı üstünlüğünden veya alternatif olmasından ziyade birbirinin tamamlayıcısı ve devletler açısından dış politika araçlarını çeşitlendirmeye imkân sağlayan bir mekanizma olarak gören üçüncü bir yaklaşım daha rasyonel bir analiz imkânı sağlamaktadır.

Daha önce de değinildiği gibi yaptırımlardan temel olarak beklenti hedefteki ülkeye karşı ciddi zorluklar çıkararak siyasi anlamda karar vericilerin politikalarından vazgeçmesini sağlamaktır. Bu haliyle az bir maliyete sahip olması, dış politikada devletlerin eylemleri karşısında düşük bir risk içermesi ve askeri güç gibi diğer dış politika araçlarını destekleyici unsurlarıyla devletler tarafından oldukça cazip bir mekanizma olarak görülmüştür. Soğuk Savaş sonrasında yaptırım örneklerinin çoğalması da bu nedenlere bağlanabilir. Ayrıca uluslararası hukukta askeri güç kullanımının sınırları net bir şekilde çizilirken yaptırımlara dair düzenlemelerin kısmen muğlak bırakılması devletlere bu alanda hareket serbestisi getirmiştir. Literatürdeki mevcut araştırmaların çoğu yaptırımlara karşı sonuç odaklı bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Ancak bu tür yaklaşımlar yaptırımların hangi şartlar altında uygulandığı, nasıl bir gelişim gösterdiği ve uygulanmasındaki problemleri göz ardı eden analizler ortaya çıkartmıştır. Zira yaptırımların etkinliği değerlendirilirken uygulanmasındaki problemler, tehdit unsuru olarak kullanılıp kullanılmadığı, tam olarak neyi hedeflediği ve diğer dış politika seçeneklerinin kullanılabilirliği gibi konular da önem kazanmaktadır. Nitekim yaptırımlara “zorlayıcı diplomasinin”³⁷ bir parçası olarak bakılıp bu şekilde değerlendirildiğinde ise güç kullanımını da içeren bir muhtevaya sahip olabilmektedir.³⁸

³⁷ Söz konusu görüş için bkz. A. Cooper Drury, “Sanctions as Coercive Diplomacy: The U.S. President’s Decision to Initiate Economic Sanctions”, **Political Research Quarterly**, Cilt. 54, No. 3, (Eylül 2001); Tom Sauer, “Coercive diplomacy by the EU: the Iranian nuclear weapons crisis”, **Third World Quarterly**, Cilt.28, No.3, (2007).

³⁸ Bknz: Chantal de Jonge Oudraat, “Making Economic Sanctions Work”, **Survival: Global Politics and Strategy**, Cilt.42, No.3, (2000).

Zorlayıcı tedbirler cezalandırma tehdidi, ödüllendirme vaadi, gerçekten cezalandırma veya gerçekten ödüllendirme gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır.³⁹ Bu anlamda zorlayıcı diplomasi ile birlikte kullanılan yaptırımlar devletlere geniş imkânlar sunmaktadır. Zira cezalandırma kısmının askeri boyutu olabileceği gibi yaptırımları içeren boyutu da vardır. Zorlayıcı diplomasi temel olarak karşı taraftan isteklerin talep edilmesi, tehdit süreci ve zaman baskısı olmak üzere üç sütun üzerine inşa edilmektedir. Talep, yapılması istenilen eylemin sınırlarını karşı tarafın anlayacağı şekilde açıkça ortaya koyulması ve sınırlarının belirlenmesi olarak ifade edilebilir. Söz konusu talebin belirli bir oranda tehdit ile desteklenmesi işin zorlayıcı kısmını oluşturmaktadır. Tüm bu tehdit süreci karşı tarafa verilecek bir süre zarfında uygulanmalıdır. Zira karşı taraf tehdidin gerçekliğini ancak belirli bir süre sınırlaması getirildiği takdirde inandırıcı olarak algılamaktadır.⁴⁰

Soğuk Savaş sonrasında uygulanan yaptırımlar büyük oranda “kapsamlı zorlayıcı stratejinin” bir parçası şeklinde uygulanmamış aksine tek başlarına uygulanmıştır. Bu stratejinin bir parçası olan askeri güç kullanımı veya tehdidi ise yaptırımların işini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla askeri tedbirlerin kullanılmasa bile masada var olduğu veya diğer zorlayıcı politikaların yaptırımlara eşlik ettiği örnekler azdır. Diğer bir deyişle ağırlıklı olarak ya sadece yaptırım ya da sadece askeri güç kullanım örnekleri vardır.⁴¹ Bu nedenle yaptırımların askeri güç ve diğer tedbirler kullanılmasa bile en azından bu araçların varlığının hissedildiği ve masada olduğu bir konjonktürde uygulanması tek başlarına kullanıldığı durumlara göre yaptırımları çok daha fazla etkili bir hale getirebilmektedir.

Yaptırımların işleyişi hedefi izole bir hale getirip, siyasi ve bilhassa ekonomik anlamda birçok şeyden mahrum etme üzerine kurulmuştur. Söz konusu mahrumiyetler devletlere, şirketlere veya bireylere karşı kapsamlı veya kısmi, teşvik edici veya cezalandırıcı bir şekilde uygulanabilmektedir. Bu sayede kamuoyunun yönetime karşı nefreti tetiklenip ve rahatsızlıklar açıkça dile getirilip karar vericilerin politikalarını değiştirmeleri amaçlanmaktadır.⁴² Bu haliyle yaptırımlar bazen doğrudan politika değişikliğine sebebiyet verme görevi üstlenirken bazen de bir sonraki aşamaya (güç kullanımına)

³⁹ Baldwin, **Economic Statecraft**, s.38.

⁴⁰ Tom Sauer, “Coercive diplomacy by the EU: the Iranian nuclear weapons crisis”, **Third World Quarterly**, Cilt.28, No.3, s.614.

⁴¹ Oudraat, s.121.

⁴² Oudraat, s.105.

geçiş için diğer araçlara uygun bir zemin hazırlama ve karşı tarafı yıpratma görevini üstlenmektedir.

Yaptırımlara dair tartışmalar da bu noktada yoğunlaşmaktadır. Yaptırımları eleştirenler ve etkisiz bir araç olarak görenler tek başlarına kullanılan örnekleri ele alarak veya başarı standartlarını farklı yorumlayarak yaptırımlar aleyhinde bir yorum çıkarabilmektedirler. Örneğin sadece başarılı veya başarısız ayırımı yapılarak kısmi olarak çözüme önemli düzeyde katkısı olan yaptırımları dikkate almamakta veya başarısız olarak görmektedirler.⁴³ Ancak arada kalan bu yaptırımlar birçok örnekte askeri araçlar gibi dış politikanın diğer alanlarının etkin olmasına ciddi ölçüde katkı sağlayabilmektedir. Dolayısıyla yaptırımlar askeri araçlar gibi olmadığı için etkinliğine dair değerlendirmeler de aynı standartlarda yapılmamalıdır. Askeri müdahalelerde netlik çok daha fazla iken yaptırımlarda birden fazla ve önem derecesi değişkenlik gösteren birçok dinamik ve yapılmak istenilenlerin çeşitliliği devreye girebilmektedir.

Tartışmalar bir yana yaptırımların uygulanmasındaki kolaylıklar, maliyetinin diğer araçlara kıyasla az olması ve uluslararası hukukta bazı muğlak noktalara dokunması nedeniyle bir şekilde devletler tarafından çok fazla başvurulan bir araç haline gelmiştir. Bu yaygın kullanım aynı zamanda etkinliğine dair sorunlar ve başarılı olup olmadığına dair tartışmaları tetiklemiştir. Bu tartışmalar başarı standardının farklı tutulması, fazla beklenti gibi birçok faktörle birleşince yaptırımlar son dönemin önemli bir tartışma konusu olmuştur.

1.4.1. Yaptırımlara Dair Başarı ve Başarısızlık Sorunsalı

Dış politikada hedef ve amaçların çeşitliliği eğilimine karşın başarı, çoğu zaman tek yönlü ve sübjektif değerlendirilmiştir. Özellikle çoğu analizde güç uygulamalarının yaptırımlar ile beraber kullanıldığı durumlarda elde edilen dış politika başarısı sadece güç kullanımına atfedilerek yaptırımların çözüme olan katkısı ihmal edilmiştir.⁴⁴ Ancak bu durum analizlerin eksik kalmasına ve yaptırımların mevcut politikaya katkısının göröl(e)memesine yol açmaktadır. Hâlbuki yaptırımlar ile alakalı temel hareket noktası yaptırımların hedefleri tek başına gerçekleştirip gerçekleştirilememesi konusu olmamalıdır. Buradaki temel mesele dış politika hedeflerinin gerçekleştirilmesinde

⁴³ David A. Baldwin and Robert A. Pape, "Evaluating Economic Sanctions", *International Security*, Vol.23, No.2, (Fall,1998), s.191, 192.

⁴⁴ Pape, "Why Economic Sanctions Do Not Work", s.99.

yaptırımların bir baskı unsuru olarak faydalı birer araca dönüşüp dönüşmemesi meselesidir. Bu kimi zaman doğrudan sonuç alıcı kimi zamanda ise sonuca etki edecek şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Dolayısıyla yaptırımlara bir olay içerisindeki sadece doğrudan başarısından ziyade dış politika hedeflerinin gerçekleştirilmesinde ‘makul standartlarda’ bir katkı sağlayıp sağlamadığı şeklinde de bakılmalıdır.⁴⁵ Dış politikadaki net başarılı-başarısız ayrımı kimi durumlarda sorunlu olduğundan yaptırım örneklerinde böylesi bir sınırlamanın yerine işe yarayıp yaramaması durumuna bir derece olarak bakılıp kısmi başarılı olan durumların tespit edilmesi ve çözüme olan katkısının dikkate alınması gerekir.⁴⁶ Hedeflerin gerçekleştirilmesinde bu araçların birbirlerine karşı üstünlüklerinden ziyade çözüme sağladığı katkı ve etkilerin dikkate alınması yaptırımların ve diğer dış politika araçlarının işlevselliğini tayin etme noktasında daha sağlıklı bir zemin sunmaktadır.

Dış politika araçlarının başarısı veya başarısızlığını belirlemenin sanıldığı kadar standart bir kriteri yoktur. Zira başarı kavramı ona yüklenen anlam ile değişiklik gösterebilmektedir. David A. Baldwin’ın örneklendirmesiyle, ‘Operasyon başarılıydı ancak hastayı kaybettik’ yargısında olduğu gibi başarı kavramının muğlak olduğu durumlar söz konusu olabilir. Eğer başarı, olumlu sonuçlar elde etme olarak tanımlanacaksa, yaptırımların başarısı değerlendirilirken hem maliyeti hem de faydası birlikte düşünülmelidir. Nitekim büyük maliyetler ile kazanılan bir savaşın başarılı olup olmaması kazanılan ve kaybedilen şeylerin değeriyle ölçülmektedir. Başarı bu anlamda çok boyutlu bir kavramdır. Dış politika kararlarında başarı ölçüsü değerlendirilirken müttefikler üzerindeki etki alanı, ulusal çıkarlar arasında karşılıklı güç mücadelesi, düşmanlara olası etkileri, üçüncü tarafların politikaları, ortaya çıkan yeni düzenin devletler açısından artıları ve eksileri, alternatif araçların uygulanabilirliği ve maliyet değerlendirmesi gibi birçok faktör bir arada değerlendirilmelidir.⁴⁷ Dahası amaçlanan politikanın da sınırlarının iyi çizilmesi gerekir. Bu sınırlar kimi zaman net kimi zaman ise muğlak olabilmektedir. Dolayısıyla yaptırımların kapsamı aynı zamanda başarı kapasitesini de etkilemektedir. Ayrıca dış politika alanında gerçekten yapılması diğer araçlar için de zor olan bir hedefin diğer araçların barındırdığı riskler nedeniyle

⁴⁵ Kimberly Ann Elliott, “The Sanctions Galss: Half Full or Completely Empty?”, s.51, 52.

⁴⁶ David A. Baldwin, “Success and Failure in Foreign Policy”, *Annual Review of Political Science*, Vol.3 (2000), s.172-173, http://web.stanford.edu/class/ips216/Readings/baldwin_00.pdf, (25 Kasım 2015).

⁴⁷ Baldwin, “Success and Failure in Foreign Policy”, *Annual Review of Political Science*, s.169, 171, 172.

yaptırımlar vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılması ve ardından istenilen düzeyde etkili olmaması gayet normal görülmelidir. Aksi takdirde neden diğer araçlar kullanılmadı sorusu gündeme gelir ki bu durumda da yaptırımları haklı çıkaran cevaplar ortaya çıkmaktadır. Örneğin askeri müdahaleyi savunan görüşler yaptırımları etkisiz olmakla suçlarken, askeri müdahalenin getireceği sonuçları görmezden gelebilmektedirler.

Yaptırımların ekonomik etkileri ile söz konusu ekonomik etkilerden ortaya çıkan siyasi sonuçlar arasında ayırım yapılmalıdır. Bu minvalde yaptırımların başarısı iki parçalıdır, bir parçası yaptırım uygulayan ülkenin yaptırımlar neticesinde elde ettiği siyasal sonuçlar ve çıktılardır. Diğer yanı ise yaptırımların bu siyasal sonuçlara olan katkısıdır. Yaptırımlar bazen direk sonucu getirmemekle beraber diğer araçlar ile birlikte bir katkı sağlayabilmektedir. Bu nedenle yaptırımların sadece sonuçlarını ölçmek yeterli değildir. Söz konusu politik sonuçların ne kadarlık bir kısmı yaptırımların etkisi nedeniyle oluşmuş bunu belirlemek gerekir.⁴⁸

Barışın sürdürülmesi ve uluslararası güvenliğin sağlanması açısından yaptırımlar önemli bir araç olmuştur. Müzakere ve güç kullanımı arasında orta yol bir araç⁴⁹ olarak artan bir şekilde kullanılmıştır. Bu yaygın kullanım zamanla belirli hedeflere yöneltilerek yaptırımların etkisi arttırılmaya ve yaptırımlardan kaynaklanan bazı insani felaketlerin önlenmesi üzerinde çalışılmıştır.⁵⁰ Yaptırımların artan bir şekilde kullanımı, uygulanması anlamında yeni alanlar açmakla birlikte hemen her konuda kullanılması ve ilk başvurulacak araçlar arasında yerini alması başarısı ve etkinliği ile alakalı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Ancak devletler yaptırımları, niyetlerin karşı tarafa gösterilmesi, önemli mesajların iletilmesi, askeri tedbirlerin ve diplomasinin tamamlayıcısı veya onların yerine geçebilecek bir araç olarak farklı şekillerde görebilmektedir. Dolayısıyla başarı veya başarısızlık tayini, aslında farklı kriterlerden etkilenmekte ve öncelikli olarak yaptırımların ne amaçla ve hangi kapsamda kullanıldığına bağlı olarak değişebilmektedir.

⁴⁸ Gary Clyde Hufbauer ve diğerleri, **Economic Sanctions Reconsidered**, s.49.

⁴⁹ Örnek bir tartışma için bakınız; George A. Lopez and David Cortright “The Sanctions Era: An Alternative to Military Intervention”, **The Fletcher Forum of World Affairs**, Vol. 19, Issue 2, (Summer Fall 1995).

⁵⁰ Ioan Radu, Monica Sabau ve diğerleri, “Coercive Economic Diplomacy – Corruption Triggeror Deterrent”, **Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research**, Cilt. 49, No. 1, 2015, s.55.

1.4.2. Yaptırımların Etkinliğini Belirleyen Faktörler

Tarihsel süreç içerisinde uygulanmış olan yaptırım örnekleri karar vericilere hangi durumlar altında etkili ve etkisiz olacağı hakkında bir projeksiyon sunmaktadır. Bu doğrultuda diğer tüm dış politika araçlarında olduğu gibi yaptırımlarda da temel olarak hedeflenen politikalar ile uyumluluk konusu önem kazanmaktadır. Pratiğe bakıldığında ise yaptırım uygulayan ülkelerin hedeflerini çok çeşitli seçmeleri ve bunların çoğu zaman karmaşık tutulması aslında yaptırımların etkinliği tartışmalarını doğal olarak doğurmuştur.

Yaptırımların ihtiyaca göre düzenlenmesi gerekirken uygulanmasındaki kolaylıklar ve diğer araçlara kıyasla maliyetinin az olması gibi nedenlerden dolayı uygulayıcı ülke açısından “karşı tarafta toptan bir değişim getirebilirim” arzusu uyandırdığından yaptırımların potansiyelinin çok üzerinde hedefler belirlenmesi çok sık rastlanılan pratiklerdir.⁵¹ Hedeflerin bu kadar ulaşılamaz olması yaptırımların başarı istatistiklerini alt seviyelere çekmiştir. Oysa hedeflerin optimum düzeyde tutulduğu durumlarda işlevselliğin de o ölçüde artması ve yaptırımlardan pozitif sonuçlar alınması çok daha muhtemeldir. Aslında bu durum yaptırım dışında örneğin askeri güç kullanımları için de geçerlidir ancak askeri güç uygulamaları maliyet ve karşı tarafın tepkisi dikkate alınarak çok dikkatli uygulandığından yaptırımlarda olduğu gibi hedeflerin esnetilmesi ve genişletilmesi çok sık rastlanılan bir durum olmamakta ve çoğu zaman bir şekilde otokontrol mekanizması kendiliğinden oluşabilmektedir.

Tüm dış politika araçlarının bir sınırı olduğu gibi yaptırımların da bir sınırı vardır. Karşı taraftan istenilen politika değişikliği her devlette farklılık gösterebilmektedir. Bazen hedefteki ülkenin iç siyasetinde iktidar değişikliği gibi amaçları bile kapsayabilmektedir. Bu şekilde yaptırımlar bazen temel hedeflerin yanında ekstra olabilecek ancak karşı tarafı olumsuz yönde etkileyen başka zararlar da verebilmektedir. Yaptırımlar bu nedenle daha geniş ve temel bir stratejinin bir parçası olarak kullanılmalıdır. Aksi takdirde diğer dış politika hedeflerini de yaptırımlara yüklemek ve

⁵¹ Meghan L. O’Sullivan, “Iran and the Great Sanctions Debate”, *The Washington Quarterly*, Cilt.33, No.4, Ekim 2010, s.8.

birden fazla görevi yerine getirmesini beklemek yaptırımları ‘aşırı beklentinin kurbanı’ yapabilmektedir.⁵²

Birçok çalışma yaptırımlar için nihai hedef alıp almama üzerinde dururken çoğu kez yaptırımların bir tehdit unsuru veya uygulayıcı ülke açısından dış politikada bir sonraki aşamaya geçişi sağlayan araç olarak kullanılma durumunu göz ardı etmiştir. Bu tür yaklaşımlar uzun bir süre yaptırımlar aracılığıyla yıpratılan ancak son kertede askeri müdahale ile istenilen hedeflerin etkili bir şekilde gerçekleştirildiği örneklerde yaptırımların gizli etkisini hafife alan bir analiz getirerek yaptırımların belirli oranlardaki etkilerini sıfıra indirgeyen sonuçlar ortaya çıkartmıştır.

Yaptırımların şiddetinin fazla olması ile istenilen politika değişikliğinin gerçekleşmesi arasında her zaman doğru bir orantı da olmayabilir. Kimi zaman yaptırımların etkisini kısıtlayan bir takım durumlar da ortaya çıkabilir. Örneğin karşı taraf alternatif ekonomik pazarlar ve işbirliği yapabileceği başka ortaklar bulabilir veya ülkeler kendi kronik sorunlarını yaptırımlara yıkarak sorunun kaynağının tamamen yaptırımlar olduğuna yönelik iç siyasette kullanabilecekleri bir söylem geliştirebilir, bu da halk nezdinde liderin politikalarına karşı bir tolerans getirebilir.⁵³ Bazı konuların önem derecesi ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiğinden yaptırımlar uygulanırken karşı tarafın hassas olduğu alanlarda baskı yapılması gerekir. Örneğin bir ülke için insan hakları konusu hayati derecede önemli olup bundan dolayı karşı tarafa bir takım yaptırım uygulamaları başlatabilirken buna karşılık hedef ülkedeki yönetimler iktidarını sürdürebilmeyi, uluslararası insani değerlere tercih edebilmektedirler. Dolayısıyla söz konusu bu farklılıklar yaptırımların etkilerinin değerlendirilmesinde de bir ayrıma neden olmaktadır. Ülkelerin değerlerine ve önceliklerine göre yaptırımların işlevselliği de değişiklik gösterebilmektedir.⁵⁴ Devletler yaptırımları uygularken bu değerleri göz önünde bulundurarak karar vericilerin hassas noktalarına göre daha rasyonel ve spesifik yaptırım uygulamalarını seçmeleri yaptırımların etkinliğini büyük ölçüde belirleyebilmektedir.

⁵² James Barber, “Economic Sanctions As a Policy Instrument”, *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944), Vol.55, No.3 (July 1979), s. 374.

⁵³ Michael Mastanduno, “Economic Statecraft”, Steve Smith (Ed.), *Foreign Policy Theory, Actors, Cases*, Oxford: OXFORD University Press, 2012.

⁵⁴ Bakınız: Adrian U-JinAng ve Dursun Peksen, “When Do Economic Sanctions Work? Asymmetric Perceptions, Issue Salience and Outcomes”, *Political Research Quarterly*, Cilt.60, No.1, Mart 2007.

Demokratik yönetim şekillerinde yaptırımların politik bir değişim getirme ihtimalinin daha fazla olduğuna dair görüşler de mevcuttur. Buradaki demokratik ülkelerden kasıt liderin kaderini belirlemede tam yetkin bir halkın mevcudiyeti ve devletin rasyonel karar verme kabiliyetine sahip olduğu ülkeler kastedilmektedir. Yaptırımlara maruz kalmış bir lider eğer demokrasi ile yönetilen bir devlet içerisinde yönetimini sürdürüyorsa halk tarafından cezalandırılma ihtimalini hesaba katarak hareket etmek durumunda kalacaktır. Dolayısıyla yaptırımların uygulandığı örneklere de bakıldığında demokratik yönetime sahip hedeflerin diğerlerine göre kırılabilirlikleri daha fazla olduğu görülmüştür.⁵⁵ Bunun tam tersi yani demokratik olmayan yönetimlerde ise halk ile yönetici arasında halk tarafından cezalandırılma aracı olan seçim mekanizması gibi araçların olmaması nedeniyle yaptırımların etkilerinin yönetici üzerindeki yansımaları daha sınırlı düzeyde kalabilmektedir.

Soğuk Savaş sonrasında dünya siyaseti değiştiği kadar, küresel ekonomik sistem de değişmiştir. Birisi daha fazla demokratikleşme yönünde evrilirken, diğeri geniş çapta küresel bir ekonomik düzen kurma yönünde ilerlemiştir. Meydana gelen söz konusu bu düzen yaptırımlar için aslında geçmişe nazaran çok daha uygun bir ortam hazırlamıştır. Diğer yandan yaptırımlar karşısında ülkelerin yerel kaynaklarını ikame etmesi uygulanabilirliği yüksek olan bir seçenek değildir. Devletler uluslararası ekonomiye bu denli bağlı olduğu müddetçe sistemdeki diğer aktörler tarafından yapılan engelleyici eylemlere karşı savunmasız kalmaktadırlar.⁵⁶ Bu aktörler ABD gibi bir süper güç ise etkinliği daha da artmaktadır. Mevcut yaptırım mekanizmaları karşısında bu gelişmeler nedeniyle yaptırımların etkileme alanı hem genişlemiş hem de caydırıcılık mekanizması güçlenmiştir. Zira küreselleşme, demokratik değerler ve liberal ekonomik düzen içerisinde devletlerin birbirlerine daha fazla bağlı olması yaptırımlar lehine bir sistem getirmiştir.

Yeni teknolojiler ticaretin ve finansal işlemlerin takip edilmesini ve denetlenmesini kolaylaştırmıştır. Küreselleşme ise uluslararası ticari anlaşmaları çoğaltmış ve devletleri bu anlaşmalara daha fazla bağımlı hale getirmiştir. Yaptırımlar ise tüm bu sistemi askeri

⁵⁵ Bakınız: Robert A. Hart, Jr., “Democracy and the Successful Use of Economic Sanctions”, **Political Research Quarterly**, Cilt. 53, No.2, (Haziran 2000); Karşıt bir görüş için bkz. Dursun Peksen ve A. Cooper Drury, “Coercive or Corrosive: The Negative Impact of Economic Sanctions on Democracy”, **International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations**, Cilt.36, No.3, (2010).

⁵⁶ Mastanduno, s. 215.

güç kullanmadan bozabilme potansiyeline sahip olduğundan devletlere askeri güç ile diplomasi arasında yeni bir üçüncü yol açmıştır.⁵⁷

Yaptırımlar belirli koşullar altında daha etkin birer araca dönüşebilmektedir. Tom Sauer bu koşulları temel olarak beş başlık altında toplamaktadır;⁵⁸ Birincisi taleplerin hukuka uygun olup olmadığı konusudur. Geniş bir kitle tarafından kabul gören ve nispeten uluslararası hukuka uygun olan uygulamalar daha etkin bir sonuç alınmasına imkân vermektedir. Bunun dışında muğlak alanlarda uluslararası kamuoyu desteği meşruluğu arttıran önemli bir etkidir. İkincisi hedefteki ülkelerin gelecekte daha başka talepler ile karşılaşp karşılaşmayacağı ihtimalidir. Yaptırım uygulayan ülkeler, hedeflerinin ne olduğunu ve ne istediklerini ileride değişmemek üzere en baştan karşı tarafa açıkça belirtmesi karşı tarafa yolun sonunda ne ile karşılaşacağını göstermesi bakımından önemlidir. Bu sayede hedefteki ülkeye taleplerin inandırıcılığını ve ölçüsünü net bir şekilde algılama imkânı tanınmaktadır. Bu imkân aynı zamanda karşı tarafa çözüme dair bir yol olduğunu ve bu yolun seçilmesi durumunda sorunların çözüleceği teminatı da vermektedir.

Üçüncüsü, tehdidin inandırıcı olup olmamasıdır. Bu noktada tehdidin istenilen şeyle orantılı olması, karşı tarafın tehdidin dozunun artacağından korkacak bir psikolojiye bürünmesi ve elbette uygulayıcı ülkenin tehdit kullanma anlamında uluslararası kamuoyu tarafından kabul görmüş bir etkinliğe sahip olması önemlidir. Dördüncüsü, verilen zamanın inandırıcılığı konusudur. Ön görülen süre ne talebin gerçekleştirilebilmesi açısından çok geniş ne de çok dar bir aralık olmalıdır, makul bir süre temin edilmelidir. Beşinci ve son olarak hangi aktörün bu oyunu kazanmada daha motive olduğudur. Aktörlerin motivasyonu zorlayıcı diplomasinin dinamiklerini değiştirebilmektedir uygulayıcı ülkeler hayati çıkarlar için zorlayıcı tedbirleri uygulamada çok dirayetli davranabilmektedirler.

Yaptırımların faydasına çok daha sistematik bir değerlendirme içerisinde bakmak daha faydalı olabilmektedir. Zira yaptırımlara dair değerlendirmelerin çoğunluğu genellikle kamuoyuna ilan edilen talepler üzerinden yapılırken asıl amaca ek birçok daha farklı görevlerin yaptırımlara yüklendiği durumlar ortaya çıkabilmektedir. Uluslararası

⁵⁷ Davis and Engerman, s.196.

⁵⁸ Sauer, "Coercive Diplomacy by the EU: The Case of Iran", *Third World Quarterly*, Vol. 28, No.3, 2007. s. 624, 629.

ilişkilerde gücün aşamalarının farklı olduğu kadar etkinlik alanı, kapsamı ve maliyeti gibi birçok boyutu vardır. Bu nedenle basit bir şekilde ‘başarılı/başarısız’ ayırımı başarının ölçülmesini de zorlaştırmaktadır. Yaptırım uygulayan ülkeler açısından ana hedeflerin yanında ikincil hedeflerin varlığı ve bazı durumlarda ikincil hedeflerin önem derecesi olarak ön plana çıkması bu ölçümü daha da karmaşık hale getirmektedir.⁵⁹ Bu nedenle spesifik hedeflerin belirlenmesi ve yaptırımlardan istenilen bu hedeflerin basit bir şekilde açıklanması önemlidir.

Soğuk Savaş sonrasında askeri çatışmalar değiştiği gibi yaptırımlara dair de küreselleşme, teknolojik gelişmeler gibi yeni dinamikler eklenmiştir. Bu yeniliklere bir de etnik çatışmalar, sivil kargaşalar, insan hakları, demokrasi, terörizm, narkotik, nükleer faaliyetler gibi konuların dâhil olması yaptırımların da alanını genişletmiştir. Özellikle yönetimlerin otoritelerinin kırılan olduğu yerlerde çok daha fazla uygulanır hale gelmiştir.⁶⁰ Ortaya çıkan bu yeni dinamikler bir yandan yaptırımların kullanımını arttırırken diğer yandan etkinliğine dair tartışmaları da alevlendirmiştir.

Yaptırımların karşı tarafın ekonomisini zayıflatarak boyun eğmesini sağlama amacının yanı sıra muhtemel bir çatışma durumundan önceki aşamada ilgili ülkenin kapasitesini azaltmaya yönelik amaçlara da hizmet eden iki yönü vardır.⁶¹ Devletler yaptırımları hangi aşamaya getireceğine dönemin konjonktürüne ve kapasitelerine göre karar vermektedirler. Bu haliyle yaptırımların tek başlarına hedefleri gerçekleştirmesinin yanında çatışma önceki durumu hazırlama gibi ikinci bir yönü bulunmaktadır. Yaptırımların etkisi değerlendirilirken bu ikinci etki göz ardı edilmemelidir.

“Economic Sanctions Reconsidered” isimli eserde incelenen örnek yaptırım uygulamaları sonrasında yaptırımların daha etkili olması ve rasyonel kullanılmaları adına kitabın son kısmında önerilerde bulunulmuş ve bu öneriler ışığında yaptırımların başarı yüzdesinin yukarılara çekilmesi ve daha etkin kullanılması amaçlanmıştır. Bu çalışma 204 yaptırım örneği üzerinden yürüttüğü analizlerin sonucunda yaptırımları %34 oranında başarılı olarak tanımlamıştır. Belirlenen bu başarı oranı, hedeflerin makul ve sınırlı tutulduğu örneklerde %50'lere kadar çıkmıştır. Ancak karşı tarafta rejim değişikliği getirme gibi dış politika alanında gerçekten yapılması güç konularda bu

⁵⁹ Baldwin, **Economic Statecraft**, s.132.

⁶⁰ Hufbauer ve diğerleri, **Economic Sanctions Reconsidered**, s.126.

⁶¹ Drury, **Economic Sanctions and Presidential Decision Models of Political Rationality**, s. 13.

oranlar %30 civarında kalmıştır. Tüm bunlara karşın ‘yaptırımların asla işe yaramadığı’ iddiası bu anlamda çürütülmüştür.⁶²

Yaptırımların daha etkin kullanılması adına önerilerin bazıları ise şöyledir;⁶³

1- Yaptırımların kapasitelerinin üzerinde dış politika hedefleri belirlenip bunları gerçekleştirmeleri beklentisi fazla bir beklentidir. Karar vericiler diğer dış politika araçlarına nasıl yaklaşıyorlar ise yaptırımlara da aynı şekilde yaklaşmalıdırlar. İstenilen politika değişiklikleri, uygulanan araçların (yani yaptırımların) şiddeti ile orantılı olmalıdır.

2- Yaptırımlar uygulayıcı ülke ile yakın ticari ve siyasi ilişkisi olan ülkeleri daha fazla etkileme potansiyeline sahiptir. Zira birbirine bağlı olan ülkeler ekonomik ve diplomatik anlamda birbirlerini daha fazla etkilemektedirler. Aksi durumda devletler etkileme kapasitelerini artırma adına yaptırımları çok taraflı hale getirmek zorundadırlar.

3- Yaptırımların otokratik yönetimlere veya uygulayıcı ülkeden çok daha güçlü ülkelere karşı uygulanması durumunda kusursuz bir şekilde işe yaraması beklenmemelidir. Zira bu durumda zaten diğer araçların da etkinliği tartışmalıdır.

4- Yaptırımlar eğer ciddi anlamda bir etki doğuracaksa bu süreç içerisinde askeri tercihlerden kaçınmak en doğru olanıdır. Askeri seçeneklerin varlığı gösterilmekle birlikte karşı tarafa uzlaşma ve müzakere anlamında çözüme dair adımların gösterilmesi gerekmektedir.

5- Daha fazla ülkenin yaptırım uygulaması her zaman daha fazla etkili olacağına garantisini vermeyebilir. Zira işbirliğinin sürdürülmesi ve etkili hale getirilmesi gerekmektedir. Bu durumda birden fazla ülkeyi ikna etmek bazen zor olabilmektedir. Ancak etkin bir şekilde kontrol edilebilen çok taraflı yaptırımların başarısı tartışma getirmeyecek şekilde önemlidir.

6-Yaptırımların, uygulamada genelde ilk başvuru yöntem olması durumu hesaba katılmalıdır. Bu nedenle yaptırımlar bazı durumlarda nihai bir araç olarak değil örneğin güç kullanımının uygulanmasına kadar geçen sürede uygulanabilmektedir.

⁶² Hufbauer ve diğerleri, **Economic Sanctions Reconsidered**, s.158.

⁶³ Önerilerin detayları için bakınız: Hufbauer ve diğerleri, **Economic Sanctions Reconsidered**, s. 156-178.

7- Yaptırımlar uygulanırken ne çok aşırıya kaçılıp kamuoyu desteği kaybedilmeli ne de çok etkisiz ve cılız bir şekilde kullanılmalıdır.

Dış politikadaki tüm mekanizmaların bir arada düşünülüp tüm seçeneklerin hesaba katılması aslında daha rasyonel bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimi durumlarda yaptırım kavramı bazen diğer dış politika araçlarının kullanılmadığı durumlarda devreye sokulduğu ve karar vericiler tarafından “bir şeyler yapılmalı” beklentisine karşılık uygulanmış olabileceği ihtimali düşünülmelidir. Bu amaçla kullanılması bile karar vericiler açısından eylem ile söylem arasındaki boşluğu kapatma anlamında karar vericilere yardımcı olmaktadır.⁶⁴ Ancak doğal olarak ‘bir şeyler yapılmalı’ beklentisine karşılık uygulanan yaptırımlardan afaki sonuçlar üretmesini beklemek rasyonel bir beklenti olmayacaktır. Dolayısıyla yaptırımların istatistiksel olarak başarı oranlarının düşük çıkması büyük oranda bu beklenti neticesinde uygulanan yaptırımlar ve diğer araçların kullanılmasının mümkün olmadığı durumlardan kaynaklanmaktadır.

Bunun dışında yaptırımlar ile birlikte askeri tedbirler de dâhil olmak üzere diğer araçlar da kullanılabilir, bu araçlar bazen eş zamanlı bazen de yaptırımlardan sonraki aşamada devreye girebilmektedir. Böyle düşünüldüğünde salt yaptırım uygulamalarının dışında diğer araçlarla birlikte kullanılan yaptırım uygulamalarının etkisi ve güç kullanımına olan katkısı göz ardı edilmemelidir. Başarı ve etkinlik tartışmaları yapılırken böylesi hibrid uygulamaların sadece askeri güce değil aynı zamanda yaptırımlara da mal edilmesi gerekmektedir.

Yaptırımların tüm kusurlarına rağmen savaşa gitmeden ve gereksiz yıkımlara sebep olmadan devletler açısından güvenilir ve en az savaş kadar etkili bir dış politika aracı olduğu söylenebilir. Ekonomik yaptırımlar özellikle Batı için birçok açıdan hayati bir araç olmuştur. Bu açıdan fayda maliyet değerlendirmesi yapıldığında savaş seçeneği çoğu zaman uygulayıcı ülkeler açısından rasyonel görülmemiştir. Özellikle son dönemde küreselleşmenin etkileri ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin de artması hedefteki ülkeler için yaptırımlardan kaçışı sağlayan eski mekanizmaların işlerliğini

⁶⁴ Simon Cox, “Are Economic Sanctions Good Foreign Policy?”, **Council on Foreign Relations**, 25 Temmuz 2007, <http://www.cfr.org/international-finance/economic-sanctions-good-foreign-policy/p13853>, (25 Kasım 2015). ;Yaptırımların sembolik olması ve özellikle iç siyasette karar vericiler açısından önemi için bakınız: Taehee Whang, “Playing to the Home Crowd? Symbolic Use of Economic Sanctions in the United States”, **International Studies Quarterly**, Vol. 55, Issue 3, (2011).

zorlaştırmıştır.⁶⁵ Yaptırımlar ayrıca maliyet, uygulanmasındaki kolaylıklar gibi nedenlerin yanında iç kamuoyunun ikna edilmesi açısından da uygulayıcı ülke için kolaylık sağlamaktadır. Güç kullanım kararları çoğu zaman uygulayıcı ülke açısından iç kamuoyunu ikna süreci ile geçerken yaptırımlar da bu süre çok daha kısa ve zahmetsiz olabilmektedir.

Yaptırımların muhtemel faydasına dair değerlendirmeler aslında alternatif araçların kıyaslanması sonrasında daha da anlamlı olmaktadır. Bu kıyaslama, bizi yaptırımların işe yaramadığı iddiaları karşısında alternatiflerin ne olacağı veya diğer araçların işlevselliğinin ne olduğu yönündeki tartışmalara götürecektir.⁶⁶ Bu sayede gerçekten dış politika alanında gerçekleştirilmesi zor olan bir durum var ise yaptırımların bu hedefi gerçekleştirip gerçekleştirmemesi ile alakalı daha rasyonel bir değerlendirme yapabilmemize imkan vermektedir. Karşılaştırma aynı zamanda uygulayıcı ülkeler açısından yaptırımların seçenekler arasında en iyi olup olmadığını göstermesi bakımından da önemlidir.

⁶⁵ Austin Tymins, "A Brave New Sanctioned World: The Case of Iran", **Harvard Political Review**, 12 Mart 2014, <http://harvardpolitics.com/world/brave-new-sanctioned-world-case-iran/>, (25 Kasım 2015).

⁶⁶ Baldwin, **Economic Statecraft**, s.371.

BÖLÜM 2: İRAN NÜKLEER PROGRAMI ve YAPTIRIMLARIN TARİHSEL ARKA PLANI

2.1. Uluslararası İlişkilerde Nükleer Faaliyetler ve Nükleer Silahların Ortaya Çıkması

Dünya'nın nükleer teknoloji ile tanışması bir silah olarak kullanılması neticesinde gerçekleşmiştir. Nükleer silahlar ilk kez ABD tarafından İkinci Dünya Savaşı'ı sonlarına doğru 1945 yılında Japonya'daki Hiroşima ve Nagazaki kentlerinde kullanılmıştır. Kullanılan bu nükleer silahların yol açtığı felaketler, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından nükleer konunun uluslararası gündeme getirilmesi ve nükleer silahların denetim altına alınması gerekliliğini ortaya çıkartmıştır.⁶⁷ Özellikle silahların yıkıcı gücünün görülmesinden sonra ABD, bu teknolojinin diğer devletler tarafından ele geçirilmemesi adına teknolojinin yayılmasını engelleyici politikalar izlemiştir. ABD açısından bu güce tek başına sahip olma isteği; nükleer silahların insanlığa verdiği zarardan çok, başka devletlerin eline geçmesi ihtimalinde güç dengesini altüst edecek bir potansiyele sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

ABD, nükleer silaha sahip ilk ve tek ülke olarak bu dönemde mutlak hâkimiyetini devam ettirebilme niyetinde olmuştur. Örneğin Avrupa'daki Sovyet tehdidine karşı nükleer silahlar ve stratejik bombardıman ile Sovyetler Birliği'nin gücünün azaltılması planlanmıştır.⁶⁸ Ancak ABD'nin tüm çabasına rağmen 1949 yılında Sovyetler Birliği ilk nükleer silahını üretmiş ve bunu başarılı bir şekilde denemiştir. Bu tarihten sonra ABD'nin nükleer tekeli kırılmış ve nükleer teknoloji, dolayısıyla nükleer silah üreten devlet sayısı artmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra Sovyetlerin olası bir Avrupa saldırısı karşısında ABD, ikinci vuruş kapasitesi nedeniyle artık nükleer silahlar ile karşılık veremeyecek bir pozisyona girmiştir.⁶⁹ Sovyetlerin nükleer silah yapmasının ardından gelecekte meydana gelebilecek çatışmalarda nükleer silaha başvurma kararı

⁶⁷ Erdem Denk, "Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 66, No. 3, (2011), s.99.

⁶⁸ Ali L. Karaosmanoğlu, "Nükleer Stratejinin İlk On Yılı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 51, Sayı 1, (1996), s. 330.

⁶⁹ Evren İşbilen, **Nükleer Satranç İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye**, Birinci Baskı, İstanbul: Ozan Yayıncılık Ltd., 2009, s.42.

artık sadece ABD'nin tekelinde değil Sovyetlerin de denkleme dâhil olduğu bir yöne evirilmiştir.⁷⁰

Sovyetlerin nükleer silah yapabilme teknolojisini elde etmesinin ardından ABD, nükleer teknoloji ile alakalı bilgileri İngiltere ile paylaşmıştır. İngiltere, bu teknoloji transferi sayesinde 1952 yılında ilk nükleer denemesini gerçekleştirmiştir. Ancak İngiliz şirketlerinin bu teknolojiyi başka ülkelere aktararak ciddi kazançlar elde etmesi sonrasında Amerika da barışçıl amaçlı nükleer teknolojinin yayılmasına destek vermiştir. Bu şekilde hem nükleer silahların yayılmasını önlemeyi hem de daha önceden kısıtladığı teknoloji transferi kararını kaldıracak politikalar izleme kararı almıştır.⁷¹

ABD'nin almış olduğu bu karar 1953 yılında Amerikan Başkanı Dwight Eisenhower'ın BM Genel Kurulu'nda yapmış olduğu 'Barış için atom'⁷² konuşmasıyla somut bir politikaya dönüşmüştür. Bu konuşmada Eisenhower, nükleer teknolojiyi tüm dünyanın barışçıl bir şekilde kullanma hakkının olduğunu belirterek teknolojinin transferinin önünü açmıştır. 'Barış için atom' programı yukarıda da ifade edildiği gibi nükleer silahların yayılmasını önlemenin ve teknolojinin kontrol edilebilmesinin bir aracı olarak görülmüştür. Bu proje ile atom enerjisinin sivil ve askeri kullanımları bir takım denetleme mekanizmalarıyla birbirinden ayrılması, hassas materyaller ve ekipmanlar üzerinde kontrol mekanizmasının kurulması amaçlanmıştır.⁷³ Eisenhower bu politikayla diğer devletlere barışçıl nükleer enerji geliştirmek amacıyla Amerikan işbirliğini önermiştir. Bu sayede nükleer enerji geliştirmek isteyen ülkeler Amerikan kontrolünde olacağından teknoloji açısından belirlenen çizginin dışına çıkamayacakları varsayılmıştır. Ancak bu varsayım o dönemdeki teknik denetimlerin eksikliği gibi nedenlerle yetersiz kalmış ve başka ülkelerin nükleer silah geliştirmesinin zeminini hazırlamıştır. Ayrıca nükleer silahların yayılmasına ABD'nin bir diğer katkısı bu

⁷⁰ Karaosmanoğlu, s. 334.

⁷¹ Mustafa Kibaroglu, "İran'daki Gelişmelerin Türkiye'nin güvenliğine Etkileri ve Alınabilecek Tedbirler", **Harp Akademileri Komutanlığı Silahlı Kuvvetler Akademisi**, (Mart 2006), s.1. <http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/Kibaroglu-HarbAkademileri-Sempozyum-Iran-Mart2006.pdf>, (25 Kasım 2015).

⁷² Konuşmanın tam metni için bakınız. "Atoms for Peace Speech", IAEA, 8 Aralık 1953, <https://www.iaea.org/about/history/atoms-for-peace-speech>, (25 Kasım 2015).

⁷³ Namira Negm, **Transfer of Nuclear Technology Under International Law: Case Study of Iraq, Iran and Israel**, Leiden and Boston :Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 42.

teknolojinin dünyanın her yerinden bilim insanlarına öğretilmesi ve yayılması şeklinde olmuştur.⁷⁴

‘Barış için atom’ projesini destekleyecek, hayata geçirilmesinde yardımcı olacak ve önemli roller üstlenecek olan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) da 1957 yılında BM’nin özerk bir alt kuruluşu olarak kurulmuştur. Ajansın temel amacı; nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanılmasının yaygınlaştırılması ve askeri amaçlar için kullanılmasının ise engellenmesi olarak tanımlanabilir.⁷⁵ Ancak aynı dönemde devletler art arda nükleer silah yapmaya başlamışlardır. İngiltere’nin ardından 1960’ta Fransa, 1964 yılında ise Çin Halk Cumhuriyeti nükleer silah elde etmiştir.⁷⁶ Nükleer teknolojinin ve silahların bu şekilde yayılması önü alınamaz bir hale gelmesi başta ABD ve SSCB için ciddi anlamda tehdit unsuru olmaya başlamış ve bu alana dair düzenlemelerin gereksinimi doğmuştur. Bunun sonucunda 1968 yılında Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (NPT) imzalanmıştır.

2.2. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması

1958 yılında İrlanda’nın girişimiyle başlatılan ve daha sonra ABD ve Sovyetler Birliği’nin liderliğinde BM çatısı altında birçok ülkenin dâhil olmasıyla Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (NPT) 1968 yılında imzaya açılmış ve 1970 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma uyarınca 1 Ocak 1967 tarihinden önce nükleer patlayıcıyı elde eden ülkeler için yasal olarak “nükleer silaha sahip devletler” isimlendirmesi yapılmış ve nükleer faaliyetleri meşru görülmüştür.⁷⁷ Bu devletler dışındaki devletler ise ‘nükleer silaha sahip olmayan devletler’ olarak nitelendirilmiş ve nükleer silah, nükleer silah teknolojisi ve bilgilerini elde etmeleri yasaklanmıştır. Anlaşmanın öngördüğü tarihten önce nükleer silaha sahip devletler ise ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği, Çin ve Fransa’dan oluşmaktadır.

⁷⁴ Robert F. Mozley, **The Politics and Technology of Nuclear Proliferation**, First Published, Seattle and London: University of Washington Press, s. 135, 136.

⁷⁵ Mustafa Kibaroglu, “Enerji mi? Silah mı? Nükleer’in İki Yüzü”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt. 5, Sayı. 58, (Ekim 2013), s.12.; UAEA’nın görev ve yetkileri ile alakalı daha detaylı bilgi için bakınız. Necmi Daday, “Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA)”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı. 10, (2007).

⁷⁶ Mustafa Kibaroglu, “İran Nükleer Programı ve Türkiye”, **BİLGESAM**, 10 Temmuz 2013. <http://www.bilgesam.org/incele/201/-iran%E2%80%99in-nukleer-programi-ve-turkiye-/#.Vk14pnbhCHt>, (25 Kasım 2015).

⁷⁷ Mustafa Kibaroglu, “Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ve Japonya’nın Güvenliği”, **Avrasya Dosyası, Japonya Özel Sayısı**, Cilt. 5, Sayı.2, (Yaz 1999), s. 26.; NPT anlaşmasının tam metni için bakınız. “The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT)”, <http://www.un.org/disarmament/WMD/Nuclear/NPTtext.shtml>, (25 Kasım 2015).

NPT anlaşması, nükleer silaha sahip devletlerin herhangi bir şekilde nükleer patlayıcı ve bu patlayıcının yapımı için gerekli teknoloji, madde ve bilgi aktarımını ve nükleer silaha sahip olmayan devletlerin ise nükleer silah elde edecek girişimde bulunmasını yasaklamıştır.⁷⁸

Bu haliyle NPT anlaşması temel olarak üç politika üzerine oturmaktadır;⁷⁹

1. Nükleer silahların yayılmasının engellenmesi
2. Silahsızlanma
3. Nükleer enerjinin barışçıl kullanımı

Anlaşma uyarınca yukarıda sayılan beş ülkenin nükleer silaha sahip olması meşruluk kazanırken, anlaşmaya taraf olan ülkeler ise barışçıl amaçlı nükleer teknolojiden yararlanma hakkına sahip olmuşlardır. Bu devletlerin nükleer teknolojiyi barışçıl amaçlı kullanıp kullanmadıkları ise UAEA'nın denetimine bırakılmıştır. Bu denetimlerin ne şekilde yapılacağı ise 1971 yılında hazırlanan 'Model Protokol' veya 'Güvenceler Anlaşması' olarak bilinen anlaşma ile belirlenmiştir. UAEA, Güvenceler Anlaşması sayesinde NPT'ye taraf ülkelerin ilan ettiği yerlerde denetleme yetkisine sahip olmuştur. Bu düzenlemelere göre bir devlet nükleer teknoloji edinmek istiyor ise önce UAEA ile güvenlik tedbiri anlaşması yapmak durumundadır. 1995 yılında ise NPT anlaşması koşulsuz ve süresiz olmak üzere uzatılmıştır.⁸⁰ Bunların dışında devletlerin nükleer çalışmalarıyla alakalı bildirmedikleri yerlerin varlığı ve denetlenmesi ile ilgili herhangi bir düzenleme yapılmamıştır.

Ancak ileride bu denetleme mekanizmalarının bir takım eksikliklerinin ortaya çıkması sonrasında 1997 yılında 'Ek Protokol' olarak anılan yeni denetleme mekanizması ortaya konulmuştur. Bu protokol ile UAEA'ya nükleer yakıt döngüsünün her aşamasını denetleyecek, nükleer tesis içinden ve dışından gerekli görülen yerlerden numune toplanması ve önceden haber verilmeden denetleme yapma yetkisi gibi geniş imkânlar verilmiştir. Ayrıca denetçilere gerekli gördükleri tüm yerlere ve nükleer alanlara giriş

⁷⁸ Bakınız NPT Antlaşması 1. 2. Ve 4. Maddeler.

⁷⁹ Hadi Dadmehr, "Reputation and Iranian Nuclear Program: 1997-2013", *Iranian Review of Foreign Affairs*, Vol. 4, No. 2, (Summer 2013), s.40.

⁸⁰ Arzu Celalifer Ekinci, **İran Nükleer Krizi**, Birinci Baskı, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2009, s. 16, 18.; Sinan Ülgen, "Türkiye'nin Nükleer Programının Güvenlik Boyutu: Nükleer Diplomasi ve Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Politikaları", **EDAM**, Discussion Paper Series, (Eylül 2011), s.8. http://www.edam.org.tr/document/Discussion%20Paper_Sinan_Ulgennew.pdf, (20 Kasım 2015).

imkânı tanınmıştır. Denetçilerin belirlenmesi ve çok girişli vizeler verilmesi gibi konuları düzenleme yetkisi UAEA'ya verilmiştir. Hassas nükleer teknolojilerin üretimi ve ihracatını yapan ülkelerin bunu bildirmeleri zorunluluğu getirilmiştir.⁸¹ Bu ve bunun gibi Güvenceler Anlaşması'nın eksik olduğu birçok alandaki boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır. Ancak Ek Protokol, NPT'yi imzalayan ve nükleer silah sahibi olmayan ülkeler için taraf olma zorunluluğu getirmemiş ve devletlerin isteğine bırakılmıştır. Bu nedenle Ek Protokolü uygulayan ülke sınırlı sayıda kalmıştır.

NPT anlaşması ve bu anlaşmanın getirdiği uluslararası alanda nükleer silah ve teknoloji ile alakalı denetleme mekanizması tüm eksikliklerine rağmen şuan dünyanın elinde bulunan tek mekanizmadır. Bu anlaşma ile nükleer silah sahibi devletler, barışçıl nükleer teknoloji geliştirmek isteyen devletlere teknik destek vermeyi kabul etmiştir. Bu nedenle NPT rejimini ortadan kaldırmak yerine onu daha da güçlendirecek ve eksikliklerini giderecek yeni düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

2.3. İran Nükleer Programının Tarihsel Arka Planı

İran nükleer programı her ne kadar son dönemin konularından birisiymiş gibi uluslararası gündemi işgal etse de başlangıcı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yukarıda da bahsedilen Eisenhower'ın 'barış için atom' projesi çerçevesinde İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi dönemine kadar götürülmektedir. ABD girişimiyle 1950'lerde başlayan İran nükleer programı, birçok ülkenin desteği ile devam etmiştir. 1979 İran Devrimi'nin ardından ise İran'ın nükleer programını devrim öncesinde destekleyen ülkeler bu sefer bu çabasının tam karşısında bir tutum almışlardır. Bu dönemde İran, nükleer programını durdurma kararı almış olsa da kısa bir süre sonra tekrar nükleer çalışmalarına başlamış ve günümüze kadar tesislerini ve çalışmalarını arttırarak nükleer teknolojide önemli mesafeler kat etmiştir. Dolayısıyla İran nükleer programı genel hatlarıyla devrim öncesi ve devrim sonrası şeklinde iki döneme ayrılabilir.

2.3.1. Devrim Öncesi İran Nükleer Programı

1951 yılında İran'da, mecliste yapılan seçimle iş başına gelen ve Batı karşıtı duruş sergileyen Başbakan Muhammed Musaddık, İran petrolünü millileştirme kararını alması nedeniyle İngiliz ve Amerikan destekli darbe ile 1953 yılında devrilmiş,

⁸¹ Kelsey Davenport, "The 1997 IAEA Additional Protocol At a Glance", **Arms Control Association**, Nisan 2015, <https://www.armscontrol.org/factsheets/IAEAProtocol>, (20 Kasım 2015).

ardından bu esnada baskılar sonucu yurt dışına kaçan Şah Muhammed Rıza Pehlevi ülkeye dönerek İran'ı Batı'nın çizgisinde yönetmeye devam etmiştir. Şah'ın yönetimi ele geçirmesinin ardından İran, Batı için Sovyet tehdidine karşı bölgede önemli bir müttefik olmuştur. Soğuk Savaş süresince oynadığı bu rolü nedeniyle ABD birçok alanda İran'dan desteğini esirgememiştir. Bu alanların başında ise İran nükleer programı gelmektedir.

Görüldüğü gibi İran nükleer programının başlangıç tarihi 1950'li yıllara kadar götürülmektedir. ABD, 'barış için atom' programı kapsamında kendisi ile işbirliği yapan dost ve müttefik ülkelerde küçük ölçekli nükleer araştırma reaktörleri kurmaya başlamış ve bu reaktörlerin işletilebilmesi için söz konusu ülkelere gerekli bilgi ve altyapı desteği sağlamıştır. 1957 yılında bu program kapsamında iki ülke arasında nükleer enerjinin sivil amaçlı kullanılması için işbirliği anlaşması imzalanmıştır. 1959 yılında ise Tahran Nükleer Araştırma Merkezi kurulmuştur. 1967 yılında burada aynı zamanda ülkenin ilk araştırma reaktörü kendi yakıtını karşılayacak şekilde plütonyum üretmek üzere inşa edilmiş ve bitirilmiştir. Yüksek düzeyli zenginleştirilmiş uranyum ABD tarafından reaktörün çalışması için temin edilmiştir. 1968 yılına gelindiğinde İran, NPT anlaşmasını imzalamış ve 1970 yılında İran Meclisinin onayından geçmiştir.⁸² NPT anlaşmasını imzalamasıyla İran, bir yandan barışçıl nükleer teknoloji geliştirme hakkını elde etmiş diğer yandan nükleer silah elde etmeyeceğini taahhüt etmiştir.

1950'lerden İran Devrimi'ne kadar olan süreçte İran'daki nükleer programın geliştirilmesi adına ABD, tam destek sağlamıştır. Öyle ki bu dönemde birçok öğrenci her yıl başta Amerika ve Avrupa okullarına ve üniversitelerine tıp, nükleer fizik, mühendislik ve baraj inşaatı gibi birçok alanda öğrenim görmeleri için gönderilmiştir.⁸³ 1970'lere gelindiğinde önceden gönderilen bu öğrenciler İran'a dönmeye başlamış ve İran üniversitelerinde nükleer teknoloji ve nükleer araştırma ile alakalı bölümler kurmuşlardır. Bu bilim adamları 1974 yılında Şah'ın nükleer teknolojiyi geliştirme ve 23.000 MW'lık elektrik kapasitesine sahip nükleer santral kurma kararını uygulama noktasında istihdam edilmiştir. Aynı zamanda ileride yapılacak nükleer çalışmalar noktasında ciddi katkılar sağlamış, ülkenin nükleer çalışmalarıyla alakalı yerli bilimsel altyapısını oluşturmuşlardır. Ayrıca yine bu yıllarda İran, Amerikan Başkanı Nixon'un

⁸² Ekinci, s. 31.

⁸³ Sayed Hossein Mousavian, **The Iranian Nuclear Crisis a Memoir**, Washington, D.C. : Carnege Endowment for International Peace, 2012, s.40.

gözünde Sovyet etkisini kırma adına önemli bir aktör olmuş ve İran'ı güçlendirmenin ayaklarından biri olarak görülen İran nükleer programının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Tüm bu desteklere bir de 1973 Arap-İsrail Savaşı ardından yaşanan petrol krizi eklenince, önemli bir petrol ihracatçısı ülke olarak İran, ciddi kazançlar elde etmiştir. Buradan gelen devasa gelirler sayesinde İran, nükleer enerji projelerini daha da geliştirme yönünde karar almıştır. Projelerin yürütülmesi, nükleer teknolojinin geliştirilmesi, hızlandırılması ve yerli nükleer teknolojinin desteklenmesi adına Şah Rıza, 1974 yılında İran Atom Enerjisi Kurumu'nu (İAEK) kurmuştur.⁸⁴

İran nükleer programı bu dönemde sadece Amerikan'ın faaliyet gösterdiği bir alan olmamış birçok şirket özellikle Fransız ve Alman firmaları İran nükleer programı ile alakalı ABD'li firmalar ve birbirleri ile yarış içerisinde olmuştur. İran, bu ülkeler için siyasi ve askeri açıdan stratejik öneminin yanında nükleer programı nedeniyle ekonomik anlamda rekabet edilecek ciddi bir pazar olarak da görülmüştür. İran özellikle bu dönemde zenginleştirme faaliyetlerinin önemli bir unsuru olan zenginleştirilmiş uranyum ve plütonyum ile alakalı yakıt çevirim sistemleri geliştirmek için planlar yapmaya başlamıştır. ABD ise bir taraftan bu sistemlerin silah riski nedeniyle İran'a verilmemesi yönünde Avrupalı ülkeleri ikna etme çabasında olurken, diğer yandan nükleer güç santrallerinin satılması adına Fransa ve Almanya ile rekabet içerisine girmiştir.⁸⁵

1974 yılında ABD ile İran, nükleer yakıt temini sözleşmesi imzalanmasıyla İran'ın ilerideki nükleer faaliyetlerini destekleyecek altyapının ilk adımları atılmıştır. Öte yandan Kasım 1974'te İran, Alman firması olan Kraftwerk Union (Siemens'in alt kuruluşu) ile 1.200 MW'lık reaktör yapımı için sözleşme imzalamıştır. Aynı yıl İran, Fransız firması Framatome ile 950 MW'lık iki reaktörün inşası için anlaşmıştır.⁸⁶ Yine bu esnada Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) ile İran Atom Enerjisi Kurumu arasında İranlı mühendislerin eğitimi ile alakalı anlaşma imzalanmıştır. Önemli sayıda İranlı öğrenci nükleer teknoloji alanında öğrenim görmek üzere üç yıllık master programına alınmıştır. İran'ın eski dışişleri bakanı ve İran Atom Enerjisi Ajansı'nın eski

⁸⁴ Mustafa Kibaroglu, "Good fort he Shah, Banned fort he Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power", **Middle East Journal**, Vol. 60, No. 2, (Spring, 2006), s.213, 214.

⁸⁵ Yavuz Cankara, **Yeni Oyun İran'ın Nükleer Politikası**, Birinci Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s. 104.

⁸⁶ Anthony H. Cordesman and Khalid R. Al-Rodhan, "Iranian Nuclear Weapons? The Uncertain Nature of Iran's Nuclear Programs", **Center for Strategic and International Studies (CSIS)**, 12 Nisan 2006, s. 22. http://csis.org/files/media/csis/pubs/060412_iran_uncertainty.pdf, (20 Kasım 2015).

başkanı olan Ali Ekber Salihî de bu kapsam da gitmese de doktorasını 70'li yılların sonlarında MIT'den almıştır. Bu süreçte İran'ın MIT'ye ciddi maddî destek sağladığını belirtmekte de fayda var.⁸⁷

Amerika'nın 1975 yılında İran ile toplamda 15 milyar dolar değerinde 8 adet reaktör için anlaşmaya varması ise birçok açıdan önemli bir gelişme olmuş. Zira nükleer teknoloji artık ABD için stratejik ve Sovyetlere karşı bölgedeki bazı ülkeleri desteklemenin bir aracı olmanın ötesinde ciddi bir ekonomik kazanç dönüştürmüştür. ABD özellikle bu dönemde bu kazancın da etkisiyle İran'a zenginleştirme teknolojisi de dâhil olmak üzere birçok teknoloji transferi planları yapmaya başlamış.⁸⁸ Aynı yıl İran; İspanya, Belçika, Fransa ve İtalya şirketler birliği bünyesinde oluşturulan ve Fransa'da inşa edilecek dünyanın en büyük uranyum zenginleştirme tesisi olacak Eurodif⁸⁹ için Fransa ile imzaladığı ikili anlaşma aracılığı ile %10'luk hissesine ortak olmuştur.⁹⁰ Bu anlaşma ile İran, söz konusu teknolojiden faydalanma ve zenginleştirilmiş uranyum alma gibi konularda önemli avantajlar elde etmiştir.

İran'ın 1976 yılı bütçesinde İran Atom Enerjisi Kurumu için 1 milyar dolarlık⁹¹ bir bütçe ayırması nükleer programa verdiği değeri göstermesi bakımından önemlidir. Bu çerçevede, 1976 yılında Almanya ile 6 nükleer güç santralının inşası için anlaşma imzalanmıştır. Aynı zamanda Almanya ile İran arasında nükleer yakıt konusu ile alakalı anlaşma yapılmış ve nükleer teknolojinin transferi hakkında görüşmeler yürütülmüştür. İran yönetimi nükleer konu ile alakalı çalışan bilim adamlarını Almanya'ya gönderme üzerine karar almıştır. Aynı yıl İran, nükleer yakıt ile alakalı olarak Fransa ile de anlaşma imzalamıştır. Ancak 1970'lerin sonlarına doğru özellikle nükleer teknolojinin yayılması aşamasında koordinasyonsuz politikalar Pakistan, Güney Afrika, Brezilya ve İran gibi ülkelerin hassas teknolojilere ulaşabilme ihtimalini arttırmıştır.⁹²

İran'ın bu dönemde nükleer teknoloji ile alakalı kısa ve orta vadeli olmak üzere iki planı olduğu söylenebilir. Kısa vadeli planı nükleer çalışmaları için gerekli yakıtın dışarıdan temin edilmesi ki bu teminin hepsi Batılı şirketlerden yapılmakta ve sorunsuz bir

⁸⁷ Mousavian, s. 42.

⁸⁸ İkinci, s. 34.

⁸⁹ "European Gaseous Diffusion Uranium Enrichment".

⁹⁰ Oliver Meier, "Iran and Foreign Enrichment: A Troubled Model", **Arms Control Association**, 1 Ocak 2006, http://www.armscontrol.org/act/2006_01-02/JANFEB-IranEnrich (20 Kasım 2015).

⁹¹ Cordesman and Al-Rodhan, s. 22.

⁹² Mustafa Kibraoğlu, "Iran's Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude of the West", **Middle Eastern Studies**, Vol. 43, No. 2, (March 2007), s. 231.

şekilde gerçekleşmekteydi. Uzun vadeli planı ise nükleer santraller için gerekli yakıtı kendisinin zenginleştirdiği veya plütonyum ayırma işlemi yapmak suretiyle kendisinin ürettiği “kendi kendine yeter” bir nükleer program teknolojisine ulaşmayı hedeflemiştir. Ancak uzun vadede istediği teknoloji ve bilgi birikimi nükleer silah yapmanın bir önceki aşamasından oluşuyordu. ABD buna rağmen İran’a bu teknolojileri verme üzerine görüşmeler ve takvimler ayarlamıştır. Ancak Hindistan’ın 1974 yılında nükleer silah denemesi sonrasında Amerikan kongresi bu planlarını geri çekmek zorunda kalmış, zaten daha sonrasında İran Devrimi mevcut durumu tamamen tersine çevirmiştir.⁹³

İran, Şah Rıza döneminde nükleer programını geliştirme adına başta ABD ve Batılı ülkelerin önemli desteğiyle kayda değer ilerlemeler kaydetmiştir. Özellikle 1970’li yılların ortalarında ardı arıdan imzalanan anlaşmalar ile İran nükleer programı devasa hızlarda gelişmiştir. Bu dönemde İran, Amerikan ve Batılı şirketler için Sovyetler Birliği karşısındaki stratejik öneminin yanı sıra ekonomik açıdan önemli bir pazar haline gelmiştir. Nükleer teknoloji üzerine Batılı şirketlerin birbirleri arasındaki rekabeti İran’ın barışçıl amaçların dışında nükleer teknoloji ile alakalı hassas bilgileri ve teknolojileri yavaş yavaş öğrenmesine imkân sağlamıştır. Ancak 1979 yılında yaşanan İran Devrimi ve nükleer teknolojilerin devletlerarasında hızlı ve kontrolsüz bir şekilde yayılmasının Batılı güçler tarafından farkına varılması nükleer teknolojinin barışçıl kullanımı ile alakalı politikaların gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır.

2.3.2. Devrim Sonrası İran Nükleer Programı

Şubat 1979’da gerçekleşen devrimle birlikte İran Şahı ülkeyi terk ederken, Fransa’da sürgünde bulunan Şii din adamı Ruhullah Humeyni ise İran’a geri dönmüştür. Böylece 50 yılı aşkın bir süre ülkeyi yöneten Pehlevi Hanedanlığı yıkılmış ve İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. Devrim, bölgesel ve küresel ölçekte ciddi değişikliklere neden olmuştur. Devrim öncesindeki İran-Amerikan işbirliği seviyesi hayal edilemeyecek düzeyde tam zıt bir yöne evrilmiştir. Geçmiştekinin aksine ABD için İran nükleer programı artık engellenmesi gereken bir problem olarak görülmüştür. Özellikle devrimin ardından gerçekleşen Amerikan Büyükelçilik baskını ABD-İran ilişkilerinde gerilimi daha da arttırmıştır.

⁹³ Mousavian, s. 43 ve 44.

1979 öncesi dönemde nükleer enerji alanında İran'ın kat ettiği mesafeye karşılık devrimin hemen ardından Humeyni, özellikle Batılı ülkelere bağımlılık yaratacağı düşüncesiyle nükleer programı durdurmuş ve var olan projelerin tamamlanmasını engellemiştir. Humeyni'nin devrimin ilk yıllarındaki 'Ne Doğu, ne Batı sadece İslam Cumhuriyeti' söylemi nükleer çalışmalar da dâhil olmak üzere Batılı olan hemen her şeyin reddedilmesi üzerine kurulmuştur.⁹⁴ Ancak 1980'de başlayan ve sekiz yıl sürecek olan İran-İrak Savaşı, İran'ın nükleer teknolojinin önemini farkına varmasına neden olmuş ve nükleer çalışmalar ile alakalı fikrini değiştirmesi ile sonuçlanmıştır.⁹⁵ İran-İrak Savaşı, İran'ın bugün müzakere edilen nükleer programına devam etmesinin en büyük nedenlerinden birisi olarak sayılmaktadır. Irak'ın bu savaşta İran'a karşı kullanmış olduğu kimyasal silahlar ciddi kayıplara neden olmuştur. Bu kayıplar öyle bir aşamaya gelmiştir ki İran, Irak'ın kullandığı sinir ve türevi gazlar nedeniyle 50 binden fazla kayıp vermiştir. Irak'ın nükleer silah programının varlığı İran'da tedirginliğe neden olmuş ve savaş sonrasında İran'ın nükleer çalışmalara başlamasıyla sonuçlanmıştır.⁹⁶

İran'ın tekrar nükleer teknoloji geliştirme kararı sonrasında eski projeleri bitirmeleri için Fransız ve Alman şirketler ile görüşmeler, Amerikan baskısı nedeniyle olumsuz sonuçlanmıştır. Almanya ile Buşehr'de kurulacak olan nükleer santrallerin İran-İrak Savaşı öncesinde önemli bir kısmı tamamlanmasına rağmen anlaşma iptal edilmiştir. Zaten 1984 yılında Irak tarafından düzenlenen hava saldırılarında Buşehr'deki nükleer tesis ciddi zarar görmüştür.⁹⁷ Fransa ile de Şah döneminde yapılan anlaşmalar da fes edilmiştir. ABD de bu dönemde Tahran Araştırma Reaktörüne yüksek düzeyli zenginleştirilmiş uranyum tedarikini durdurmuştur.

Bu dönemde daha sonra İran'da cumhurbaşkanı seçilecek olan Ali Ekber Haşimi Rafsancani İran nükleer programının yeniden canlandırılması adına Humeyni'yi etkileyecek önemli bir figür olmuştur. Humeyni'nin Irak ile yapılan savaşın ardından yazdığı ve bir kısmı nükleer teknoloji ile alakalı olduğu anlaşılan mektup, İran'ın

⁹⁴ Kibaroglu, "Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power", s.216.

⁹⁵ Armağan Kuloğlu, "İran'ın Nükleer Teknoloji Çıkmazı, Gelişmeler ve Türkiye", **Ortadoğu Analiz**, Cilt. 2, Sayı. 19-20, (Temmuz – Ağustos 2010), s.60.

⁹⁶ Robin Wright, "The War that Haunts Iran's Negotiators", **The New Yorker**, 28 Haziran 2015, <http://www.newyorker.com/news/news-desk/the-war-that-haunts-irans-negotiators>, (25 Kasım 2015).

⁹⁷ Semira N. Nikou, "Timeline of Iran's Nuclear Activities", **The Iran Primer**, <http://iranprimer.usip.org/resource/timeline-irans-nuclear-activities>, (25 Kasım 2015).

politika değişikliğini özetlemektedir.⁹⁸ Rafsancani'nin girişimleriyle İran, 1990'ların başında Çin ile nükleer teknoloji alanında 10 yıllık anlaşma imzalamıştır. Bu dönemde İran Buşehr nükleer tesisini yenileme kararı almıştır. Hindistan ve Güney Afrika gibi ülkeler ile nükleer zenginleştirme, uranyum madeni, ağır su reaktörleri gibi nükleer teknoloji ile alakalı görüşmeler yapılmıştır. Ancak bu anlaşmaların önemli bir kısmı Amerikan baskısı nedeniyle iptal edilmiş veya ertelenmiştir.⁹⁹

1989 yılında Sovyetler Birliği ile de görüşmeler yapılmış ancak Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine denk gelmesi nedeniyle yeni görüşmeler 1994 yılı itibariyle gecikmeli olarak tekrar başlamıştır. 1995 yılında İran, Rusya ile Buşehr'deki nükleer santralin yapılması üzerine anlaşma imzalamıştır. Anlaşma uyarınca Rusya, Almanya'nın yarım bıraktığı tesisleri kendi üretimi reaktörler ile yenilemeyi taahhüt etmiştir. Antlaşmaya göre bu iki reaktörün 2000 yılında devreye girmesi planlanmış ancak Amerikan baskıları neticesinde hayata geçmesi 2010 yılını bulmuştur.¹⁰⁰

Amerika'nın bu dönemde İran nükleer politikasına yaklaşımı nükleer programının gelişmesinin engellenmesi üzerine kurulmuştur. Bu doğrultuda özellikle 1990'ların ortasında artmak üzere aşağıdaki yaptırımlar kısmında da bahsedildiği üzere bir dizi yaptırım ve İran'ı uluslararası alanda yalnızlaştırma politikası izlemiş bu politika çerçevesinde diğer ülkeleri de etkilemiştir. İran nükleer programından tedirginliğini sürekli dile getiren ve çeşitli raporlar ile dünya kamuoyuna duyuran ABD'nin istediği konjonktür 2002 yılında oluşmuştur. 2002 Ağustos'unda Ulusal Direniş Konseyi'nin eski bir üyesi olan İranlı Alireza Jafarzadeh Washington'da yaptığı basın açıklamasıyla içeriden aldığı bilgiler doğrultusunda Arak'ta ağır su reaktörü ve Natanz'da uranyum zenginleştirme tesisine ilişkin İran'ın iki gizli nükleer projesini açığa çıkarmış ve haliyle İran nükleer programı dünyanın dikkatini üzerine çekmiştir.¹⁰¹

İran'ın UAEA'yı bilgilendirmeden yapmış olduğu bu tesislerin varlığını dönemin Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi de kabul etmiş ve UAEA yetkililerini bu tesislere davet etmiştir. Söz konusu olay, İranlı yetkililerin nükleer program konusunda bir takım

⁹⁸ Mektup için bakınız. "Letter from Ayatollah Khomeini regarding weapons during the Iran-Iraq war", Ruhollah Musavi Khomeini, 1998. <http://www.cfr.org/iran/letter-ayatollah-khomeini-regarding-weapons-during-iran-iraq-war/p11745>, (20 Kasım 2015).

⁹⁹ Mousavian, s. 54.

¹⁰⁰ Semira N. Nikou, "Timeline of Iran's Nuclear Activities", **The Iran Primer**, <http://iranprimer.usip.org/resource/timeline-irans-nuclear-activities>, (20 Kasım 2015); Mousavian, s. 55.

¹⁰¹ Gawdat Bahgat, "Nuclear proliferation: The Islamic Republic of Iran", **Iranian Studies**, Vol. 39, No. 3, (September 2006), s.310.

bilgileri sakladığı şeklindeki şüpheleri ortaya çıkartmıştır. Bu olayları takiben UAEA, İran'ı nükleer anlaşmanın Ek Protokol'ünü imzalamaya çağırıştır. Bu protokol söz konusu gizli nükleer aktiviteleri önleyecek ve ajansa çok ciddi denetleme yetkileri veren maddeler içermektedir. O dönemde Amerikan'ın Irak'a müdahalesinin tedirginliği ve bölgede ikinci bir gerilimi istemeyen AB üçlüsü ile yapılan görüşmeler sonrasında İran 2003 yılında Ek Protokol'ü imzalamayı kabul etmiş ve meclisten geçirmese de de facto olarak uygulamaya başlamıştır. Ancak Ağustos 2005'te İran'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında daha ılımlı olarak bilinen Hatemi'nin yerini daha sert ve Batı karşıtlığı üzerinden politika yürüten Mahmud Ahmedinejad'a bırakması nükleer sorunun daha da çözülemez bir hal almasına neden olmuştur. Bu dönemde AB üçlüsü ile görüşmeler devam etmesine ve UAEA'nın telkinlerine rağmen İran, İsfahan tesisindeki zenginleştirme faaliyetlerine devam etmiştir. Devam eden süreçte UAEA'nın 2006 yılında Natanz tesisine yapmış olduğu denetimden elde ettiği bulgular neticesinde İran'ın zenginleştirme faaliyetlerine devam ettiği yönünde rapor sunmuştur. İran'ın tüm bu girişimleri UAEA'nın bu konuyu BMGK'ya taşıması ile sonuçlanmıştır. Olayın BM'ye intikal etmesi sonucunda aşağıda daha da detaylı belirtilecek olan BMGK'nın İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması ile alakalı yaptırım kararlarının alınacağı bir aşamaya geçilmiştir.¹⁰²

Dini Lider Ali Hamaney, İran nükleer programı ile alakalı olarak bu süreçte birçok açıklama yapmıştır. Dini açıdan 'Fetva' niteliğinde olan bu açıklamalarda Hamaney, örneğin 2003 yılında yaptığı açıklamada kitle imha silahlarının üretiminin ve kullanımının yasaklandığını belirtmiştir. İran'ın nükleer silah elde etme peşinde olmadığını altını defaten çizmesi ve İslam dininin bunu yasakladığını belirtmesi İran'ın nükleer silah peşinde olmadığını dünyaya anlatma çabası içerisinde olduğunu göstermektedir.¹⁰³ Ancak şurası açık ki gizli tesislerin açığa çıkması ve şeffaflık noktasındaki sicili göz önünde bulundurulduğunda uluslararası kamuoyunun ve özellikle Batı'nın sadece söylem, iyi niyet açıklamaları ve manevi değerler üzerinden yapılan izahatlar ile tatmin olması beklenemezdi. Nitekim BM düzleminde alınan kararlarda Rusya ve Çin'in dahi onayının alınması bu tatminsizliğin ve muğlaklığın bir neticesi olarak okunabilir.

¹⁰² Bart Smedts, "Iran's Nuclear Programme: Civil and/or military goals?", **Defense & Security Analysis**, Vol. 28, No. 3, September 2012, s.213, 214.

¹⁰³ Michael Eisenstadt and Mehdi Khalaji, "Nuclear Fatwa, Religion and Politics in Iran's Proliferation Strategy", **The Washington Institute for Near East Policy**, Policy Focus #115, (September 2011), s.1.

2006 yılında Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Arak'ta ağır su üretimi yapan bir tesisin resmi açılışını yapmış, 2007 yılında yaptığı konuşmasında ise uranyum zenginleştirme ile alakalı faaliyetlerin devam ettirileceğini, santrifüj sayısını 3 bine çıkararak nükleer çalışmalara devam edileceğini açıklamıştır. Aynı yıl UAEA, İran'ın uranyum zenginleştirilmesi ile alakalı BM Güvenlik Konseyi kararına uymadığı ve zenginleştirme faaliyetlerini askıya almadığını belirtmiştir.¹⁰⁴ 2008 yılından sonra İran ile müzakereler artık P5+1 ülkeleri olarak adlandırılan grup ile görüşülmüştür.¹⁰⁵ 2009 yılında Kum şehri yakınlarındaki gizli zenginleştirme faaliyetleri ortaya çıkmış, ardından 2010 yılında Ahmedinejad, ellerinde %3,5 ila %20 arasında değişen zenginleştirilmiş uranyuma sahip olduklarını açıklamış ve bu faaliyetlerinin sadece barışçıl amaçlara hizmet edeceğini savunmuştur.¹⁰⁶

Öte yandan aynı dönemde Türkiye ve Brezilya, geçici Güvenlik Konseyi üyeliğinin getirdiği inisiyatifle diğer büyük güçlerden kısmen bağımsız şekilde meseleyle yakından ilgilenmişlerdir. Bunun sonucunda Mayıs 2010'da Türkiye, Brezilya ve İran, Tahran Deklarasyonu'na imza atmışlardır. Anlaşma temel olarak İran'ın elinde bulunan 1.200 kg ve %3,5 düzeyinde zenginleştirilmiş uranyum karşılığında Tahran Nükleer Araştırma Reaktörünün yakıt ihtiyacı için 120 kg %20 zenginleştirilmiş uranyum takasının Türkiye üzerinden yapılmasını öngörmüştür. Ne yazık ki bu nükleer takas anlaşması P5+1 ülkeleri tarafından reddedilmiş ve hemen ardından yeni yaptırım kararları alınmıştır.¹⁰⁷

Kasım 2011 yılında UAEA, İran'ın nükleer teknoloji ile alakalı geçmiş ve potansiyel çalışmalarına bakarak nükleer silahlanma üzerinde çalışmasından şüphe ettiğini belirten bir rapor yayınlamıştır. Başka bir UAEA raporunda İran'ın düşük zenginleştirilmiş uranyum santrifüj sayısını arttırdığı ifade edilmiş, sadece Natanz'da 6.200'ü aktif toplam 8.000 santrifüjü olduğu belirtilmiştir. 2012 yılında İran, yer altı tesisi olan Fordow'da %20 düzeyinde uranyum zenginleştirmeyi başarmış ve bunun miktarını

¹⁰⁴ "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran", <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2007/gov2007-22.pdf> (25 Kasım 2015).

¹⁰⁵ Özüm S. Uzun, "İran'a Ekonomik Yaptırımlar: Kırılmalı mı Nükleer Program mı Hükümet mi?", **Ortadoğu Analiz**, Cilt. 5, Sayı, 54, (Haziran 2013), s. 64.

¹⁰⁶ Smedts, s.214.

¹⁰⁷ Abbas Karaağaçlı, "Nükleer Takas Anlaşması", **BİLGESAM**, 21 Mayıs 2010, <http://www.bilgesam.org/incele/1273/-nukleer-takas-anlasmasi/#.VIYPrXbhCHs>, (20 Kasım 2015).

arttırmıştır. Ayrıca yeni nesil santrifüjler ile alakalı ciddi ilerleme kaydetmiştir.¹⁰⁸ İran, çalışmanın üçüncü bölümünde bahsedilecek olan Kasım 2013'te varılan geçici anlaşmaya kadar olan süreçte nükleer kapasitesini uygulanan yaptırımlara rağmen bir şekilde geliştirerek sürdürmüştür. Ancak zaten var olan tek taraflı Amerikan yaptırımları ve nükleer konunun 2002 yılında dünya kamuoyunun gündemine oturmasıyla İran'ın işi zorlaşmıştır. Yaptırımlar bundan sonra 2006 yılında BM gündemine ardından AB gündemine alınmış ve ABD, AB ve BM bünyesinde üç koldan şiddetini artırarak İran'ı anlaşmaya giden yola zorlamıştır.

2.4. İran'a Uygulanan Yaptırımlar ve Değişen Dinamikler

İran Devrimi'nin ardından başta Amerika ve genel itibariyle Batılı ülkeler, Ortadoğu'da önemli bir müttefikini kaybetmiş ve tam zıt bir şekilde bölgede Batı'nın çıkarlarına karşı yeni politikalar üreten bir rejim ile karşı karşıya kalmışlardır. Yeni rejim, 2000'li yıllara gelindiğinde Batılı ülkelerin iddiaları çerçevesinde bölgede 'devrim ihracı' politikasının yanı sıra, 'İsrail karşıtlığı', 'terörizme destek vermek', 'insan hakları ihlalleri' ile birlikte artık 'şer eksenli' tanımlamaları ve nükleer silah elde etme gibi gerekçelerle mücadele edilecek düşmanlar arasında ilk sıralarda yerini almıştır.

Devrimden sonra İran'da yönetime geçen Şii ulema, ülkenin iç ve dış politikasında köklü bir değişim gerçekleştirmiş, temel dış politika hedef ve öncelikleri revize edilmiş ve bununla yakından alakalı olarak dost ve düşman algılaması değişmiştir. Bu ise İran'ı yalnızca Batı eksenli mevcut bölgesel düzene değil aynı zamanda küresel sisteme meydan okuyan bir aktör haline getirmiş ve nihayetinde daha önceki müttefiklik ilişkileri son bulmuştur. Öyle ki 2002'ye gelindiğinde İran, ABD tarafından "şer eksenli" olarak adlandırılan hedef ülkeler arasında sayılmıştır.¹⁰⁹

Yaptırımların kapsamı ve hedefi bu 36 yıllık süre zarfında dönem dönem farklılık göstermiştir. 1980'ler ve 1990'lardaki yaptırımlar genel itibariyle İran'ın "terörizme desteği" ve 'insan hakları ihlalleri' gerekçe gösterilerek uygulanmıştır. 2000'lerde ise 11 Eylül 2001 saldırıları ve sonrasında Amerikan Başkanı George W. Bush'un açıklamaları yaptırımları farklı bir zemine çekmiştir. Bilhassa 2002 yılında ABD

¹⁰⁸ Semira N. Nikou, "Timeline of Iran's Nuclear Activities", **The Iran Primer**, <http://iranprimer.usip.org/resource/timeline-irans-nuclear-activities>, (25 Kasım 2015).

¹⁰⁹ "Bush State of the Union address", **CNN**, 20 Ocak 2002, <http://edition.cnn.com/2002/ALLPOLITICS/01/29/bush.speech.txt/>, (25 Kasım 2015).

merkezli İran Ulusal Direniş Konseyi Başkanı Alırıza Caferzade Washington’da yaptığı basın toplantısıyla¹¹⁰ İran’ın iki gizli nükleer tesisinin açığa çıkması “İran Nükleer Sorununu” dünya kamuoyuna taşımış ve bu tarihten itibaren günümüze kadar sürecek olan İran ile alakalı nükleer silah elde ettiği iddiaları gündeme getirilmiştir. Bu tarihten sonra uygulanan yaptırımlar temel itibariyle İran nükleer programını sınırlandırma ve sivil alana çekme amacıyla uygulanmıştır.¹¹¹

İran yaptırımları ilk defa ABD Başkanı Jimmy Carter tarafından 1979 İran Devrimi’ni takiben yaşanan “Rehine Krizinden” sonra ABD’nin tek taraflı yaptırımları olarak başlamıştır.¹¹² Zaman içinde İran’a yönelik Amerikan dış politikasının temel sütunlarından birisi haline gelmiştir. Bu dönemde Amerikan’ın öncülüğünde başlatılan yaptırımlar günümüze kadar artarak ve farklı taraflarca kullanılarak devam etmiş ve hem tek taraflı hem de çok taraflı olmak üzere karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Süreç içerisinde yaptırımların hem uygulama alanı genişlemiş hem de yaptırımlardan istenilen dış politik hedefler çeşitlilik kazanarak ABD-İran ve daha genel olarak Batı-İran ilişkilerinde belirleyici bir unsur olmuştur.

1979’dan 2000’lerin ortasına kadar İran’a uygulanan yaptırımlar aslında bazı istisnalar dışında stratejik, hedefi net bir şekilde belli olan yaptırımlar olmamıştır. Zira bu döneme bakılacak olunursa ABD’nin yaptırımlar ile İran’dan birçok şeyi aynı anda ölçsüz bir şekilde istemesi Amerikan politikalarının samimiyetinin ve aynı zamanda yaptırımların ciddiyetinin ve etkinliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. ABD, yaptırımlar ile İran’ın kitle imha silahlarına sahip olmasını engellemek, terörizme ve terörist gruplara desteğini kesmek, İran’ın İsrail karşıtlığını sona erdirmek, insan hakları ihlallerini bitirmek, daha demokratik uygulamalara geçmesini sağlamak gibi birçok şeyi aynı anda istemesi sadece yaptırımlar ile değil, diğer dış politika araçlarıyla da gerçekleştirilecek /uygulanabilir istekler değildir. İstenilen hedeflerin bu kadar çeşitli olması yaptırımlara sağlanacak uluslararası katkının da az olmasını ve karşı tarafın tepkisel politikalarını beraberinde getirmiştir. Mevcut hedefler için iyi hazırlanmamış yaptırımların yanı sıra ABD’nin asıl amacının İran’da ‘rejim değişikliği istemesi’ gibi kuşkular, İran’ın

¹¹⁰ Alireza Jafarzadeh, “New Information on the Top Secret Projects of the Iranian Regime's Nuclear Program,” Remarks at the National Council of Resistance of Iran, 14.08.2002. <http://www.iranwatch.org/library/ncri-new-information-top-secret-nuclear-projects-8-14-02>, (25 Kasım 2015).

¹¹¹ Kenneth Katzman, “Iran Sanctions”, **CRS Report**, Congressional Research Service, 09 Mart 2015, s.1.

¹¹² Jimmy Carter: “Proclamation 4702- Imports of Petroleum and Petroleum Products From Iran”, 12 Kasım 1979, by Gerhard Peters and John T. Woolley, The American President Project, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=31675>, (25 Kasım 2015).

yaptırımlar karşısında var olma psikolojisi içerisine girmesine neden olmuştur.¹¹³ Yaptırımların bu dönemdeki etkisizliği bu hedeflerin içeriğine ve uygulamasındaki problemler ile yakından alakalıdır.

İran ile alakalı yaptırımlardaki söz konusu bu tıkanmışlık 2002 ve bilhassa 2006 sonrası nükleer meselenin devreye girmesi ve yaptırımların çok taraflı hal alması ile yaptırımlar lehine gelişim gösterdiği söylenebilir. Nitekim İran'ın nükleer çalışmalarına şeffaflık getirme ve İran'ı uzlaşma yoluna çekme amacıyla yapılan yaptırımlar uluslararası alanda hem daha fazla destek görmüş hem de İran üzerinde çok daha ciddi etkiler doğurmuştur. Aşağıdaki bölümde de incelenecek 2013 yılında imzalanan Geçici Anlaşma, Cenevre süreci, 2 Nisan 2015'te Lozan'da imzalanan Çerçeve Anlaşması ve son olarak 14 Temmuz 2015'de varılan nihai anlaşma da söz konusu etkilerin doğal bir sonucu olarak görülebilir.

Özetle İran'a uygulanan yaptırımlar temel hatlarıyla 1979-2006 arası ile 2006 sonrası yaptırımlar şeklinde iki döneme ayrılabilir. İlk dönem tek taraflı yaptırımlar ile devrimin hemen ardından başlasa da yaptırımları bugünkü şekline sokan ve şuan tartışılan etkilere sebep olan konjonktür büyük oranda ikinci dönemde uygulanan yaptırımlardan kaynaklanmaktadır. Bu dönemi oluşturan en önemli faktör İran'ın bazı gizli nükleer faaliyetlerinin ortaya çıkması ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (UAEA) 2003 yılında İran'daki nükleer tesisleri inceleme talebi sonrasında gelmiştir.

Bu doğrultuda 2006 sonrasında yaptırımlar ile alakalı iki önemli tespit yapılabilir. Birincisi tek taraflı yaptırımlara ek olarak çok taraflı yaptırım uygulamaları başlatılmıştır. İkincisi ise yaptırımlar neticesinde istenilen hedeflerin kısmen daraltılarak hedeflerin normal dış politika araçlarında olması gereken 'rasyonel' düzeye (örneğin nükleer konu) çekilmesi sağlanmıştır. Bu rasyonalite özellikle son dönem İran ile müzakerelerde kendisini göstermiş ve büyük oranda nükleer faaliyetler ile alakalı düzenlemelerin ön plana çıktığı bir durum oluşturmuştur. İran'a uygulanan yaptırımlar üç temel sütun üzerinde yürütülmektedir. Bunlar ABD'nin tek taraflı yaptırımlarından, BMGK'nın yaptırımları ve AB yaptırımlarından oluşmaktadır. Söz konusu tek ve çok taraflı bu yaptırımların ana hatlarıyla incelenmesi, süreci anlama ve yaptırımların İran'a etkilerini belirleme adına sağlıklı bir çerçeve sunmaktadır.

¹¹³ O'Sullivan, s.11-12

2.4.1. ABD'nin Yaptırımları

Amerika'nın İran'a karşı yaptırımları İran Devrimi'nin hemen ardından başlamış ve şiddetini arttırarak günümüze kadar devam ettirmiştir. Bu yaptırımların arkasında yatan dinamikler yukarıda da bahsedilen şekliyle dönemsel olarak farklılık göstermekle birlikte temel olarak İran'ın "terörizme destek" vermesi "insan hakları ihlalleri" ve 2000'lerin başından itibaren daha yoğun tartışıldığı üzere "nükleer silah yaptığı" iddiaları çerçevesinde şekillenmiştir. Amerikan yaptırımları İran'ın özellikle enerji ihracatı, finansal aktiviteleri ve nükleer teknoloji ile alakalı faaliyetleri başta olmak üzere İran yönetimini ve toplumunu ekonomik, politik ve sosyal açıdan etkileyerek bunun sonucunda politika değişikliği getirme amacıyla uygulanmıştır. Yaptırımların şiddeti özellikle nükleer konunun gündeme geldiği 2002'den sonra ciddi anlamda artmıştır. Devrimden bu yana uygulanan yaptırımların bazıları değişikliğe uğramış veya kapsamı genişletilmiş bazıları ise kaldırılarak yerlerine yeni yaptırımlar getirilmiştir.

Amerikan siyasal sisteminde yaptırım kararlarının alınmasının iki yolu bulunmaktadır. Birisi başkanın doğrudan kararıyla alınan ve 'executive order' dedikleri başkanlık emirlerinden oluşan bir karar mekanizmasıyla gerçekleşmektedir. Diğeri ise kongrenin kanun çıkarmak suretiyle almış olduğu kararlardır.¹¹⁴ Bu yaptırım kararları, alınma şekilleri anlamında birbirinden farklı olmanın yanında askıya alınırken de farklı yollar izlenmektedir. Başkanlık kararnamesi ile alınan yaptırım kararları başkanın kendisi tarafından yeni bir karar ile geri alınabilmektedir. Kongre'de alınan yaptırım kararlarını da başkan etkileme gücüne sahiptir. Zira kararlarda geçen muğlak ifadeler başkanın elini güçlendirmektedir. Ancak yine de kongreden alınan kararların kaldırılması ile alakalı Temsilciler Meclisi ve Senato'nun kararları önemlidir.¹¹⁵

İki ülke ilişkilerinin devrim öncesinin tam zıttı bir hal almasının ve yaptırımların nedenlerini Jahangir Amuzegar şöyle sıralamaktadır;¹¹⁶

ABD, İran'ı devrimi diğer Müslüman ülkelere ihraç etmekle suçlamış ve İran'ın bu ülkelerdeki bazı gruplar aracılığıyla bu faaliyetlerini sürdürdüğünü iddia etmiştir. Bir

¹¹⁴ Luke Johnson, "Explainer: Unpacking The Iran Sanctions", **Radio Free Europe Radio Liberty**, 23 Mart 2015, <http://www.rferl.org/content/explainer-iran-sanctions/26915788.html>, (25 Kasım 2015).

¹¹⁵ "Doç. Dr. M. Akif Okur'dan Nükleer Anlaşma Yorumu...", **Turkuaz Haber Ajansı**, 24 Nisan 2015. <http://www.turkuazhaberajansi.com/2015/04/24/doc-dr-m-akif-okurdan-nukleer-anlasma-yorumu/>, (25 Kasım 2015).

¹¹⁶ Jahangir Amuzegar, "Iran's Economy and the U.S. Sanctions", **Middle East Journal**, Vol.51, No.2, (1997), s. 186, 187.

diğer neden İran'ın çıkarları doğrultusunda uluslararası terörizme destek verdiği iddialarıdır. Buna ek olarak İran'ın bölgede hegemonik bir güç olmak için çeşitli füze sistemleri de dâhil olmak üzere gerek ithal ederek gerekse teknoloji edinmek suretiyle kendi üretimini gerçekleştirme yönünde faaliyetlerinin olması ve bunlara bir de konvansiyonel olmayan (nükleer, biyolojik ve kimyasal) silahlar edinme iddiaları eklenince 'İran tehdidi' ABD için daha da ciddi olmaya başlamıştır. Son olarak İran'daki insan hakları ihlalleri gibi nedenler ön plana çıkmıştır.

ABD tarafından İran'a uygulanan ilk yaptırımlar 1979-1981 yılları arasında yaşanan "rehine krizi" sebebiyle dönemin başkanı Jimmy Carter tarafından İran petrolünün ithalini yasaklayan¹¹⁷ yaptırımlar ile başlamış sonrasında ise İran'ın ABD ile ticari ve finansal aktivitelerini kısıtlayan, İran hükümeti ve İran Merkez Banka'sının Amerika'daki varlıklarını donduran¹¹⁸ ABD ve İran arasındaki ithalat ve ihracata getirilen sınırlamalar ile devam etmiştir.¹¹⁹ İki ülke arasında gerçekleşen bu ilk dalga yaptırımlar rehine krizinin çözülmesiyle son bulurken yaptırımların bu anlamda amacına ulaştığı ve başarılı olduğu ifade edilebilir.¹²⁰

Rehine krizinin atlatılmasının ardından 1983 yılında Lübnan'daki Amerikan deniz üssünün bombalanmasından İran'ın sorumlu tutulması sonrasında ABD, 1984'te İran'ı "terörizme destek veren ülkeler" listesine eklemiş ve İran'a karşı sert ihracat kontrollerini de içeren yeni yaptırımların kapısını aralamıştır. Aynı yıl İran'a uçak ve helikopter gibi havacılık malzemeleri ve yedek parça temin eden ihracatları durdurmuş, kimyasal silah yapımında kullanılması muhtemel çeşitli kimyasalların ihracatını sınırlandırmıştır.¹²¹ Terörizm konusunun gündeme geldiği bu yeni dönem günümüze kadar etkisini arttırarak devam ettirmiş ve yaptırımların uygulanmasıyla alakalı öne sürülen gerekçelerin çerçevesini oluşturmuştur. Bu tarihten sonra gelen tüm Amerikan başkanları da İran'ın "terörizme destek verdiği" söylemini sıkça dile getirerek

¹¹⁷ "Proclamation 4702- Imports of Petroleum and Petroleum Product From Iran", 12 Aralık 1979, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=31675>, (20 Kasım 2015).

¹¹⁸ "Executive Order 12170 - Blocking Iranian Government Property", 14 Kasım 1979, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=31684>, (20 Kasım 2015).

¹¹⁹ "Executive Order 12205 - Economic Sanctions Against Iran", 7 Mart 1980, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=33235> ; "Executive Order 12211 - Sanctions Against Iran", 17 Nisan 1980, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=33289>. (20 Kasım 2015).

¹²⁰ Gary Clyde Hufbauer ve diğerleri, Case 79-1 US v. Iran (1979-1981: Hostages). Case Studies in Economic Sanctions and Terrorism. Washington, DC, s.11.

¹²¹ Gary Clyde Hufbauer ve diğerleri, Case Studies in Economic Sanctions and Terrorism, Case 84-1, US v. Iran (1984-2005: Terrorism, Proliferation), Case 2006-1 UN, US [EU] v.Iran (2006-: Proliferation), Washington, DC. 2012. s.11.

yaptırımları daha da sıkılaştırma adına kendilerine meşru bir zemin oluşturmaya çalışmışlardır.¹²²

1987 yılında ABD, İran tarafından Basra Körfezi'nde yapılması muhtemel mayın saldırılarını önlemek için sualtında kullanılacak malzemelerin ihracatına kısıtlama getirmiştir.¹²³ Bu sınırlandırmalar sonucunda İran'ın ABD'ye olan ihracatı 1987 yılında 1,6 milyar dolardan yok denilecek seviyeye gerilemiştir.¹²⁴ Aynı yıl ABD Başkanı Ronald Reagan İran'dan yapılan tüm petrol ithalatını yasaklamış¹²⁵ ayrıca İran'ın askeri amaçlar için kullanabileceği içinde motorlar, motor yedek parçaları, mobil iletişim cihazları ve elektrik jeneratörleri gibi ürünlerden oluşan bir dizi ürünün ihracatını yasaklamıştır.

1992 yılında ABD, "Iran-Iraq Arms Non-Proliferation Act" yasasıyla kitle imha silahları ve diğer geleneksel silah teknolojilerine erişimi engelleme adına İran'a askeri malzeme ihracatını yasaklamıştır.¹²⁶ Bu dönemde Central Intelligence Agency (CIA)'nin İran'ın kitle imha silahları geliştirmek için 2 milyar dolar ayırdığı yönündeki raporu yaptırımları destekleyecek ortamı oluşturmuştur. Özellikle 1990'ların ortalarından itibaren ABD Başkanı Bill Clinton yönetimiyle birlikte dünya genelinde başta nükleer faaliyetler ve kitle imha silahlarının yayılmasını önleme ve daha başka gerekçelerle tek taraflı Amerikan yaptırımlarının arttığı görülmüştür. Zira bu dönemde Sovyetlerin çökmesi sonrasında Amerika tek süper güç olarak ortaya çıkmış ve artık komünizm ile savaşta diğer ülkelerin hayati rolü ortadan kalkmış ve bu konjonktür içerisinde insan hakları, terörizm, kitle imha silahları ve bölgesel konular önem kazanmıştır. Ayrıca Clinton yönetiminin yaptırımları askeri müdahalelere kıyasla düşük maliyetli bir araç olarak görmesi yaptırım uygulamalarının artmasına neden olmuştur.¹²⁷ İran'ın yaptırımlara rağmen Amerikan şirketleriyle İran'da petrol arama faaliyetleriyle alakalı yapmış olduğu anlaşmalar yeni yaptırımları da beraberinde getirmiştir. Özellikle İran petroleri ile alakalı ve genel olarak İran ile ticaret ve yatırım faaliyetleri yasaklanmıştır.

¹²² Agnese Macaluso, "The Apparent Success of Iran Sanctions", **The Hague Institute for Global Justice**, Working Paper, Ağustos 2014, s.4., www.thehagueinstituteforglobaljustice.org/working-paper-2, (25 Kasım 2015).

¹²³ Akbar E. Torbat, "Impact of the US Trade and Financial Sanctions on Iran", **World Economy**, Cilt 28, Sayı 3, Mart 2005, s. 411.

¹²⁴ Gary Clyde Hufbauer ve diğerleri, Case Studies in Economic Sanctions and Terrorism, Case 84-1, US v. Iran (1984-2005: Terrorism, Proliferation), Case 2006-1 UN, US [EU] v. Iran (2006-: Proliferation), Washington, DC. s.2.

¹²⁵ Ronald Reagan: "Executive Order 12613 - Prohibiting Imports from Iran," 29 Ekim 1987. <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=33613>, (20 Kasım 2015).

¹²⁶ Kenneth Katzman, "Iran Sanctions", **CRS Report for Congress**, Order Code:RS20871, 18 Mart 2014, s.24.

¹²⁷ Herman Franssen ve Elaine Morton, "A Review of US Unilateral Sanctions Against Iran", **The Middle East Economic Survey**, Vol. XLV, No. 34, (26 Ağustos 2002).

Örneğin İran'ın Amerikan petrol şirketi Conoco ile yapmış olduğu anlaşma sonrasında Clinton yönetimi İran'da petrol ve diğer tüm ticari ve yatırım faaliyetlerini kapsamlı olarak yasaklayan yaptırım kararı almıştır.¹²⁸

1995 yılında Senatör Alfonse D'Amato tarafından İran ile tüm ticari faaliyetlere sınırlama getiren bir düzenleme önerilmiştir. Bu düzenleme daha sonra 1996 yılında Iran Libya Sanctions Act (ILSA)¹²⁹ olarak bilinen ve yabancı firmaların ve kişilerin İran ile ticaret ve yatırımlarının 40 milyon doları aşmayacak şekilde sınırlandırılmasını ön gören bir yasanın öncü fikrini oluşturmuştur. Bu rakam bir sonraki yıl 20 milyon dolara düşürülmüştür. Bu tedbirler aslında o dönemde İran ile “eleştirel diyalog” geliştirmek isteyen ve daha önceki yaptırım kararlarında ABD'yi desteklemeyen AB bünyesindeki Avrupalı şirket ve bireyleri hedef aldığı ve İran ile ticari ilişkilerini geliştirmek isteyen, İran'a yatırımı hedefleyen yabancı firmaları engelleme amacıyla ortaya çıktığı söylenebilir. Ancak başta Avrupalı ve diğer devletlerin yaptırımların karşısında olan yaklaşımı Amerikan yaptırımlarının tek taraflı kalmasına neden olmuştur.¹³⁰ Bu düzenleme ile İran enerji sektörünün yabancı sermayeye açılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. 2000 yılında çıkarılan yasa ile İran'ın nükleer silah geliştirmesine yardımcı olanlara karşı başkana doğrudan yaptırım uygulama hakkı verilmiştir.¹³¹

Bu arada süresi dolan ILSA'nın 2001 yılında süresi uzatılmıştır. Daha sonra 2006 yılında ise Libya'nın çıkarılması sonrasında ismi “Iran Sanctions Act” (ISA) olarak değiştirilmiştir.¹³² Düzenlemenin öncüsü olan Senatör D'Amato'nun İran petrollerinin satın alınarak aslında terörizmin desteklendiğini ve bu nedenle tüm dünyanın İran ile ABD'den hangisi ile ticaret yapacağına karar vermesi gerektiği yönündeki açıklamaları da bu doğrultuda yaptırımları çok taraflı hale getirme çabasını göstermektedir.¹³³ Bu açıklamalar aslında Başkan Bush'un ‘ya bizimlesiniz ya da teröristlerle’ söyleminin öncülü olarak da okunabilir. ABD, yaptırımları hem çok taraflı hale getirip İran'ı

¹²⁸ Executive Order 12957, “Prohibiting Certain Transactions With Respect to the Development of Iranian Petroleum Resources”, Vol.60, No.52, 17 Mart 1995, <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/FR-1995-03-17/pdf/95-6849.pdf> ; Executive Order 12959, “Prohibiting Certain Transactions With Respect to Iran”, Vol.60, No.89, 9 Mayıs 1995, <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/FR-1995-05-09/pdf/95-11694.pdf>, (20 Kasım 2015).

¹²⁹ Iran and Libya Sanctions Act of 1996, H.R.3107 (104th Congress, 1995-1996), <https://www.govtrack.us/congress/bills/104/hr3107/text>, (25 Kasım 2015).

¹³⁰ Torbat, s. 412.

¹³¹ Iran Nonproliferation Act of 2000, 14 Mart 2000, <http://www.state.gov/t/isn/c15234.htm>, (25 Kasım 2015).

¹³² Richard Sabatini, “Economic Sanctions: Pressuring Iran's Nuclear Program”, **Monetary Institute for International Studies**, 24 Temmuz 2010, <http://www.nti.org/analysis/articles/pressuring-irans-nuclear-program/>, (25 Kasım 2015).

¹³³ Hossein Alikhani, **Sanctioning Iran: Anatomy of a Failed Policy**, Birinci Baskı, London -New York: I.B. Tauris Publishers, 2000, s.186.

sıkıştırmak hem de kendi şirketlerinin diğer şirketler karşısında herhangi bir kayıp yaşamaması arasında ince bir çizgide politikalarını yürütmek durumunda kalmıştır. Bu anlamda yaptırımların çok taraflı hale getirilmesinin ilk olarak mevcut yarışta Amerikan şirketlerinin zararını azaltıcı, uluslararası alanda ise meşrulaştırıcı ve etkisini arttırıcı bir işlevi olmaktadır.

2000'lerin başlarında İran'ın gizli nükleer faaliyetlerinin ortaya çıkması ve daha sonrasında 2006 yılı itibariyle konunun BM'nin gündemine geldiği dönem öncesinde olduğu gibi sonrasında da tek taraflı Amerikan yaptırımları devam etmiş hatta şiddetini uluslararası yaptırımların rüzgârını da arkasına alarak arttırmıştır. ABD, 2003 ve 2004 yıllarında birçok yabancı şirkete İran'a yapılmaması gereken teknoloji transferlerini yaptığı, ticari ilişkiler geliştirdiği ve İran'ın kitle imha silahları geliştirmesine yardımcı olduğu gerekçesiyle "Iran Non-proliferation Act of 2000" düzenlemesi altında yaptırım uygulamıştır.¹³⁴ 2005 yılı ve sonrasında İran'ın kitle imha silahlarının geliştirilmesine yardımcı olan ve finanse eden aralarında İran'daki hem devlet hem de özel bankaların olduğu, İran Atom Enerjisi Kurumu, İran Hava Yolları, Devrim Muhafızları gibi birçok İranlı ve yabancı kişi ve şirketin varlıkları dondurulmuştur.¹³⁵

Özellikle bankacılık alanında uygulanan yaptırımlar İran bankaları için Amerikan bankaları ile herhangi finansal ilişkiye girememesi ve ABD bankaları aracılığıyla transfer yapamaması anlamına geldiğinden İran için ciddi zorluklar ortaya çıkartmıştır. Bunlara ek olarak İranlı bankaların üçüncü ülkeler üzerinden "doğrudan olmayan" ("U-turn transactions") bankacılık işlemleri yapmasını önleme adına 2006 yılından itibaren kısmen ve 2008 yılından itibaren tüm İran bankalarının söz konusu işlemleri yapması yasaklanmıştır.¹³⁶ 2006 yılında nükleer silahsızlanma ile alakalı "Iran, North Korea, and Syria Nonproliferation Act" yasası kimyasal, nükleer, füze teknolojilerine dair İran'la

¹³⁴ Gary Clyde Hufbauer ve diğerleri, **Case Studies Economic Sanctions and Terrorism, Case 2006-1 UN, US[EU] v.Iran (2006-: Proliferation)**. Washington, DC. Haziran 2012, s.25-28 http://www.iie.com/publications/papers/sanctions-iran-84-1_2006-1.pdf, (20 Kasım 2015).

¹³⁵ Executive Order 13382, "Blocking Property of Weapons of Mass Destruction Proliferators and Their Supporters", Vol. 70, No.126, 28 Temmuz 2005, <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/FR-2005-07-01/pdf/05-13214.pdf>, (25 Kasım 2015).; Daha sonraki tarihlerde yaptırım uygulanan kurumların tam listesi için ayrıca bkz. Kenneth Katzman, Iran Sanctions, **Congressional Research Service**, RS20871, 9 Mart 2015, s.68.

¹³⁶ Matthew Levitt, "Financial Sanctions", **The Iran Primer**, <http://iranprimer.usip.org/resource/financial-sanctions>, (25 Kasım 2015).

ilişki kuran kurum ve bireylere yaptırımları öngörmüş ve bu kapsama giren şirket ve bireylere yaptırım başlatılmıştır.¹³⁷

2010 yılına gelindiğinde Comprehensive Iran Sanctions, Accountability and Divestment Act of 2010 (CISADA) düzenlemesiyle ISA'nın getirdiği düzenlemelere ek yaptırımlar getirilerek bir anlamda genişletilmiştir.¹³⁸ CISADA yasası temel olarak İran'ın enerji ve finans sektörlerini hedef alan yaptırımları içermektedir. Bu yasa ile enerji alanındaki mevcut yaptırımlar genişletilmiş, İran'da enerji sektörünün gelişmesine katkı sağlayan, işlenmiş petrol ürünlerinin ticaretini yapan ve bu alanda teknoloji transferi yapan yabancı şirketlere karşı yaptırım uygulanma yetkisi tanınmıştır. İran'a yılda toplam 5 milyon doların üzerinde petrol ürünü satışı yapan firmalara yönelik yaptırım kararı alınmıştır. İran'daki yaptırım uygulanan bankalar ile finansal ilişkide bulunan yabancı bankaların Amerika'daki işlemlerine sınırlandırmalar getirilmesi öngörülmüştür.¹³⁹ Aralarında Devrim Muhafızları'nın da olduğu birçok tüzel kişi ve bireylere nükleer silah geliştirdiği ve terörizme destek verdikleri gerekçesiyle yaptırım kararı alınmıştır.¹⁴⁰ CISADA'nın getirmiş olduğu yaptırımlar özellikle yabancı firmalar nezdinde karşılık bulmuş ve önemli uluslararası petrol şirketleri İran'a rafine ürünleri satmayı kesmişler bu durum İran'ın petrol üretimine de yansımıştır.

Bununla birlikte ABD, İran Merkez Bankası'na doğrudan yaptırım uygulamaktan 2011 sonuna kadar kaçınmıştır. Devrim Muhafızları veya başka kurumlar ile ilişkisi olan diğer bankalara yaptırım uygulanırken İran Merkez Bankası'na karşı uzun bir müddet uygulanmamasının nedeni yeterli uluslararası desteğin sağlanamaması ve bilhassa AB'nin 2012 yılına kadar kısmen de olsa bu yaptırımların karşısında olan tutumu, ABD'yi bu yaptırımları uygulamaktan alı koymuştur. Ancak hem BMGK kararları ve İran nükleer programının ilerlemesi hem de Mahmud Ahmedinecad'ın sert söylemi nihayetinde AB'yi de yaptırımların sertleştirilmesi çizgisine çekmiştir. İran Merkez Bankası'nın yaptırımlar açısından önemi İran'daki diğer yaptırım uygulanan kurum ve bireylerin İran Merkez Bankası üzerinden yaptırımları atlabilecek bir arka kapı görevi

¹³⁷ Sabatini, "Economic Sanctions: Pressuring Iran's Nuclear Program", Yaptırım uygulananların listesi için bkz. Katzman, "Iran Sanctions", 18 Mart 2014, s.72-73.

¹³⁸ Katzman, "Iran Sanctions", 18 Mart 2014, s.15.

¹³⁹ Katzman, "Iran Sanctions", 18 Mart 2014, s.28.

¹⁴⁰ Fact Sheet: Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act (CISADA), U.S. Department of State, 1 Temmuz 2010, <http://www.state.gov/e/eb/esc/iransanctions/docs/160710.htm>, (25 Kasım 2015).; Public Law 111-195, 2010, 111th Congress, <http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Documents/hr2194.pdf> (12.03.2015); Statement by the President on H.R.2194, 1 Temmuz 2010, <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/statement-president-hr-2194>, (25 Kasım 2015).

görmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁴¹ Bu yasayı takiben Başkan tarafından yasayı genişleten düzenlemeler de getirilmiştir.

2011 yılı sonu itibariyle çıkan “National Defence Authorization Act for Fiscal Year 2012” yasasıyla başta İran Merkez Bankası olmak üzere ilgili bölümde belirtilen diğer bankalar ve genel itibariyle tüm İran bankacılık sektörü kara para aklamak, terörizme destek vermek, silahlanmayı finanse etmekle itham edilmiştir. Bu yasa ile Amerikan Başkanına İran Merkez Bankası veya başka bir İranlı kuruluşla işlem yapan yabancı kuruluşların Amerikan finansal sistemi içerisindeki haklarını tamamen alma veya sınırlandırma yetkisi verilmiştir. Ek olarak İran’a petrol ve petrol ürünlerinin satılması veya İran’dan alınması işlemlerine de benzer kısıtlamalar getirilmiştir.¹⁴² Takip eden süreçte başkan, yukarıdaki düzenlemelere ek olarak İran’a yönelik yaptırımları genişletici düzenlemeler getirmiştir; Aralarında İran Merkez Bankası’nın olduğu İran menşeli finansal kuruluşların ve hükümet varlıklarının dondurulmasına yönelik karar alınmıştır.¹⁴³ Suriye ve İran yönetimlerinin insan hakları ihlallerine yardımcı olacak teknoloji teminini yapan birey ve kuruluşlara yaptırım uygulanmasını,¹⁴⁴ daha önce alınan yaptırım kararlarının ihlal eden birey ve kurumların Amerikan sistemine girmeleri ve işlemlerinin kısıtlanmasını¹⁴⁵ ayrıca İran Milli Petrol Şirketi (NIOC) ve Naftiran Intertrade Şirketi ile ticaret yapanlara yaptırım uygulanması öngörülmüştür.¹⁴⁶

2012 yılındaki “National Defence Authorization Act for Fiscal Year 2013” yasasıyla da İran’daki deniz taşımacılığı ve İran limanlarıyla alakalı iş yapanlara yönelik düzenlemelerin yanı sıra değerli madenlerin ticareti ile alakalı yaptırımlar da getirilmiştir. İran limanlarında liman işletmeciliği, petrol taşımacılığı, gemi inşası alanlarında faaliyet gösteren ilgili İranlı şirketlerinin “nükleer silahlanmaya” destek

¹⁴¹ Richard Sabatini, “Economic Sanctions: Pressuring Iran’s Nuclear Program”, **Monetary Institute for International Studies**, 24 Temmuz 2010, <http://www.nti.org/analysis/articles/pressuring-irans-nuclear-program/>, (10 Şubat 2015).

¹⁴² “National Defence Authorization Act for Fiscal Year 2012”, Public Law: 112-81, 31 Aralık 2011, ilgili bölüm için bkz. “Section 1245: Imposition of Sanctions with Respect to the Financial Sector of Iran” http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/ndaa_publaw.pdf (25 Kasım 2015); Carole E. Lee ve Keith Johnson, “U.S. Targets Iran’s Central Bank”, **The Wall Street Journal**, (04 Ocak 2012).

¹⁴³ “Executive Order 13599- Blocking Property of the Government of Iran and Iranian Financial Institutions”, 05.02.2012, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=99323>, (25 Kasım 2015).

¹⁴⁴ “Executive Order 13606 - Blocking the Property and Suspending Entry into the United States of Certain Persons With Respect to Grave Human Rights Abuses by the Governments of Iran and Syria Via Information Technology”, 22.04.2012, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=100679>, (25 Kasım 2015).

¹⁴⁵ “Executive Order 13608 - Prohibiting Certain Transactions With and Suspending Entry Into the United States of Foreign Sanctions Evaders With Respect to Iran and Syria,” 01.05.2012, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=100725>, (25 Kasım 2015).

¹⁴⁶ “Executive Order 13622 - Authorizing Additional Sanctions With Respect to Iran,” 30.07.2012, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=101679>, (25 Kasım 2015).

verdikleri ve Devrim Muhafızları'yla doğrudan ilişkili olmaları sebebiyle bu alanlarda iş yapanlara dair yeni yaptırımların getirileceği belirtilmiştir. Ayrıca İran'daki söz konusu taşımacılık faaliyetleriyle alakalı gerekli sigortacılık işlemlerini sağlayanlara da yaptırım uygulanması kararlaştırılmıştır.¹⁴⁷

2013 yılında getirilen iki yasa ile İran'a uygulanan mevcut ekonomik ve finansal yaptırımların daha sıkı denetimi, İran'ın finansal sistemdeki kısıtlamalarına diğer ülkeler tarafından uyulup uyulmadığına ve İran'dan petrol ihracatını azaltması yönünde diğer ülkelerin zorlanmasıyla alakalı düzenlemeler konu edinilmiştir. Özellikle İran'dan petrol alan ülkelerin aldıkları petrolü azaltmadıkları takdirde Amerikan yaptırımları karşısındaki ayrıcalıklarını kaybedecekleri belirtilmiş, ayrıca İran enerji sektörü dışında gemi inşası, madencilik, otomobil, inşaat sektörü gibi 'stratejik sektörler' de yaptırımların hedefi haline gelmiştir.¹⁴⁸ Aynı yıl İran'ın değerli metal ve bankacılık alanında uygulanan yaptırımlardan dolayı altın karşılığı petrol ticaretini engelleme amacıyla finansal, taşımacılık ve iletişim alanlarında faaliyet gösteren çok sayıda şirket yaptırım listesine dâhil edilmiştir.¹⁴⁹ Bu finansal tedbirlerin İran'ı nükleer alandaki faaliyetlerini zorlaması hedeflenmiştir.

ABD, yaptırımları öncelikle tek taraflı olarak uygulayarak İran'a karşı politikasında uluslararası alanda destek beklemiştir. Bu desteğin kimi ülkeler tarafından zorunlu kimi ülkeler tarafından ise gönüllü olarak verilmesinin ardından yaptırımların çok taraflı hale getirildiği bir mekanizmanın kurulması yönünde politikalar izlemiştir. Amerika bu açıdan bakıldığında yaptırımları küresel seviyede liderlik kapasitesini göstermesi anlamında da kullanmıştır. Bu anlamda İran'a karşı uygulanan yaptırımlar basit bir şekilde karşı tarafın karar mekanizmasını değiştirmenin ötesinde Amerika'nın etkinliğini ve ağırlığını gösterdiği bir alan olmuştur.¹⁵⁰

Görüldüğü üzere devrimin hemen ardından başlatılan tek taraflı Amerikan yaptırımları 36 yıllık süre zarfında sürekli bir şekilde ve kapsamı genişletilerek devam ettirilmiştir.

¹⁴⁷“National Defence Authorization Act for Fiscal Year 2013”, 112th Congress, 2d Session, House of Representatives, Report 112-479, ilgili bölüm için bkz. Subtitle D, Section 1242,1244 ve 1246. <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/BILLS-112hr4310enr/pdf/BILLS-112hr4310enr.pdf> (10 Nisan 2015).

¹⁴⁸ Katzman, “Iran Sanctions”, s. 63, 64. İki düzenlemenin de isimleri sırasıyla şunlardır; “**Nuclear Iran Prevention Act of 2013**” (S.1881) ve “**Nuclear Weapon Free Iran Act of 2013**” (HR850); Bugüne kadar uygulanan Amerikan yaptırımlar ile alakalı kapsamlı bir liste için ayrıca bkz. <http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Pages/wmd.aspx>, (10 Nisan 2015).

¹⁴⁹ Hadi Dadmehr, “Reputation and Nuclear Program: 1997-2013”, **Iranian Review of Foreign Affairs**, Vol. 4, No. 2, (Summer 2013), s.34.

¹⁵⁰ Brendan Taylor, “Chapter Three: Sanctioning Iran”, **The Adelphi Papers**, Cilt.49, No.411, 2009, s.99.

Özellikle tek taraflı yaptırımlara karşı hem İran'ın başka ortaklar bularak alternatiflere yönelmesi hem de diğer ülkelerin yaptırımları uygulamaya sıcak bakmaması nedeniyle istenilen baskı sağlanamamış ve ABD'yi yaptırımları çok taraflı hale getirmeye itmiştir. 11 Eylül saldırıları sonrasında “Şer Eksen” açıklamaları ve son olarak 2002 yılında İran'ın gizli nükleer tesislerinin ortaya çıkması sonrasında ABD'nin çabalarıyla 2006 yılından itibaren İran nükleer konusu Amerikan ve dünya kamuoyunda öncelikli konular arasına girerek yaptırımlar ve İran'a yönelik politikalar açısından yeni bir safhaya geçilmiştir. Bu dönem artık tek taraflı Amerikan yaptırımlarının yanı sıra BM ve AB'nin de mekanizmaya dâhil olduğu ve İran'ı devrimden bu yana hiç olmadığı kadar zorlayan yaptırımların sisteme dâhil olduğu yeni bir dönemi getirmiştir. Dolayısıyla 2006'da BMGK'nın yaptırımları ve ardından AB'nin de sisteme dâhil olmasıyla İran'a karşı uygulanan yaptırımlar üç ayrı kanaldan İran'ı müzakere masasına oturtacaktır.

2.4.2. BM Güvenlik Konseyi'nin Yaptırımları

2005 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Mahmud Ahmedinecad'ın seçilmesinin ardından İran dış politikası daha sert bir çizgiye kaymıştır. Bu süreçte İran'ın nükleer çalışmalarıyla alakalı yapılan görüşmelerden de bir netice çıkmaması sonrasında UAEA, 2006 yılında NPT anlaşmasının öngördüğü yükümlülükleri yerine getirmediği gerekçesiyle İran nükleer dosyasını BMGK'ye göndermiş ve bu tarihten itibaren İran nükleer sorunu uluslararası kamuoyunun gündemine taşınmıştır.¹⁵¹ İran bu karara karşı çıkararak 2003 yılında askıya almış olduğu nükleer çalışmaları yeniden başlatmış ve gönüllü olarak uyguladığı NPT bünyesindeki Ek Protokol'ü uygulamayı durdurmuştur.¹⁵² Konunun uluslararası boyuta ulaşması yaptırımlar lehine bir konjonktür oluşturmuş ve bu tarihten sonra uygulanan yaptırımlar İran'a daha fazla zarar vermeye başlamıştır. 2006'dan bu yana BMGK, İran ile alakalı toplam sekiz karar almıştır. Kararlar BM şartının 7. Bölümü ile alakalı “Barışın Tehdidi” çerçevesinde alındığından bütün devletleri bağlayıcı bir özelliğe sahip olmuşlardır.¹⁵³ Bu kararlardan

¹⁵¹“Report on Iran's Nuclear Programme Sent to UN Security Council”, International Atomic Energy Agency, 8 Nisan 2006, <https://www.iaea.org/newscenter/news/report-irans-nuclear-programme-sent-un-security-council>, (25 Kasım 2015).

¹⁵² David Albright and Andrea Sticker, “Iran's Nuclear Program”, *The Iran Primer*, <http://iranprimer.usip.org/resource/irans-nuclear-program>, (17 Nisan 2015).

¹⁵³ Bilgehan Alagöz, “Büyükelçilik baskımından müzakere masasında İran- ABD ilişkileri”, *Aljezeera Turk*, 4 Kasım 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/buyukelcilik-baskinindan-muzakere-masasina-iran-abd-iliskileri>, (25 Kasım 2015).

dört tanesi İran'a yaptırımları öngören düzenlemeleri içerirken diğerleri İran'ın bazı faaliyetleri durdurması yönünde talepler ve eski yaptırım kararlarının teyit edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Söz konusu kararların genel hatları aşağıdaki gibidir.(bkz. Tablo1).

Tablo 1: BMGK'nın İran'a Yaptırım Kararları

Yıl	Yaptırım Kararı	İçeriği
2006 Temmuz	1696 Sayılı Karar	Bu karar ile İran'dan UAEA'nın uyulması gereken şartlarına uyması ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması talep edilmiştir.
2006 Aralık	1737 Sayılı Karar (Yaptırım içeriyor)	İran'ın ilk kararı dikkate almaması üzerine bu karar ile UAEA'nın öngördüğü düzenlemelere uyması istenmiş. İran'a nükleer teknoloji ve malzemelerin temin edilmesi, balistik füzelerin doğrudan veya dolaylı satılması yasaklanmıştır. Bu faaliyetleri gerçekleştiren birey ve kurumların varlıklarının dondurulacağı belirtilmiştir. Ayrıca İran'ın nükleer faaliyetleriyle alakalı uygulanan yaptırımları izlemekle görevli komitenin oluşturulması kararlaştırılmıştır.
2007 Mart	1747 Sayılı Karar (Yaptırım içeriyor)	Bu karar ile İran'a uygulanan yaptırımlar daha da arttırılarak 1737 sayılı karardaki mal varlıkları dondurulacak kişi ve kurumlara yenileri eklenmiş, İran'a yönelik silah alım-satımı, ilgili özel ve tüzel kişiler ile finansal ilişki kurulması yasaklanmıştır. İran ile müzakerelerde P5+1 ülkelerinin müzakereleri yürüteceği belirtilmiştir.

Tablo 1'in devamı (BMGK'nın İran'a Yaptırım Kararları)

2008 Mart	1803 Sayılı Karar (Yaptırım içeriyor)	İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması için 90 günlük süre tanınmış, nükleer program ile bağlantılı kişi ve kurumlar belirlenmiş ve bunların mal varlıklarının dondurulması ve seyahat yasağı getirilmesi kararlaştırılmıştır. İran'a nükleer ve füze programlarına katkı sağlayacak hassas teknolojilerin temin edilmesi sınırlandırılmıştır. Ayrıca ülkelerin İran'ın Kitle imha silahları geliştirmesine farkında olmadan yardım edilmesi ihtimaline karşın (örneğin İran bankalarından Bank Melli ve Bank Sedarat'ın ülke dışındaki faaliyetlerine karşın) dikkatli olunması gerektiği belirtilmiştir.
2008 Eylül	1835 Sayılı Karar	Bu karar ile önceden alınmış olan kararlar ve İran'ın yapması gerekenler teyit edilmiş yeni bir yaptırım uygulanmamıştır.
2010 Haziran	1929 Sayılı Karar (Yaptırım içeriyor)	Önceki alınan kararları teyit eden bu karar İran'a karşı kapsamlı silah ambargosu getirmiştir. Mevcut BM yaptırımları içerisinde en etkin ve kapsamlı düzenlemeleri içeren bu karar ağır silah, nükleer ve balistik füze yapımına yönelik her türlü yatırımı yasaklamış, kitle imha silahlarıyla alakalı materyaller taşınmasından şüphelenilmesi halinde tüm İran taşımacılık faaliyetlerinin ilgili ülkeler tarafından denetlenmesi, üye ülkelerin İran bankalarıyla işlem yapmaması istenmiştir. Doğrudan Devrim Muhafızlarına, bağlı veya kontrolündeki (kararda belirtilen) kurumların mal varlıkları dondurulmuştur.
2011 Haziran- 2012 Haziran	1984 ve 2049 Sayılı Kararlar	Bu kararlar ile yeni yaptırımlar getirilmemiş önceki yaptırımların teyidi ve uygulanmasını kontrol edecek mekanizmalar belirtilmiştir.

Kaynak: BM Güvenlik Konseyi Kararları (Security Council Resolutions), <http://www.un.org>.

BMGK'nın uygulamış olduğu yaptırımlar tek taraflı Amerikan yaptırımlarını destekleyici bir görev üstlenmiş, İran'ın nükleer faaliyetlerini uluslararası bir mesele haline getirmiştir. Yaptırımların hedefi olan İranlı kişi ve kurumların bazıları daha önceden ABD'nin yaptırımlarına da konu olduğundan BM düzleminde bir kez daha yaptırım uygulanarak bu kişi ve kurumların tecrit edilmesi mümkün kılınmıştır. BMGK yaptırımları sayesinde hem uygulayan ülke sayısı artarak İran'a verilecek zarar derinleşmiş hem de çok taraflı hale getirilerek bir anlamda yaptırımlara meşruluk kazandırılmıştır.

2.4.3. AB'nin Yaptırımları

ABD ve BM'den sonra yaptırımların üçüncü ayağı ise AB bünyesinde çıkarılan yaptırımlardan oluşmaktadır. Örgütün İran'a karşı kısmen de olsa ılımlı yaklaşımı Ahmedinecad'ın 2005 yılında cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından başta nükleer program dâhil birçok konudaki sert söylemleri nedeniyle değişmiş, ayrıca Amerikan'ın tek taraflı yaptırımlarından özellikle finans sistemi üzerindeki sınırlandırmalar AB'nin Amerikan çizgisine kaymasına neden olmuştur. AB'nin İran'a karşı ilk yaptırım kararı 2007 yılında BM'nin almış olduğu 1737 sayılı kararın uygulanması ile alakalı karardır. Birlik buna ek olarak zorunlu olmamasına karşın BM kararındaki listede ismi geçen kişilerin AB ülkelerine seyahatlerini de yasaklamıştır.¹⁵⁴ Avrupa Birliği, BM'nin getirmiş olduğu yaptırımları uygulamanın yanı sıra örgüt bünyesinde de yeni yaptırımlar getirmiştir. Bu yaptırımlar en az Amerikan yaptırımları kadar kapsamlı düzenlemeleri içermiştir.

2010 yılına kadarki AB yaptırımları genel itibariyle BM kararlarında belirtilenleri uygulamak ve ilgili düzenlemelere yeni birkaç şirket ve birey eklemenin ötesine geçememiştir. İran'a karşı BM yaptırımlarının da ötesine geçen ilk yaptırım kararı 2010 yılının Temmuz ayında BM'nin 1929 sayılı kararının hemen ardından alınmıştır.¹⁵⁵ Bu karar¹⁵⁶ ana hatlarıyla, İran enerji sektörüne yatırımı, bu sektörün gelişmesine yardımcı olacak teknoloji ve ekipman teminini, nükleer faaliyetlerde kullanılabilme ihtimali

¹⁵⁴ Sabatini, "Economic Sanctions: Pressuring Iran's Nuclear Program" Monetary Institute for International Studies, 24 Temmuz 2010.

¹⁵⁵ Anthony H. Cordesman, Bryan Gold ve Chloe Coughlin-Schulte, **Iran- Sanctions, Energy, Arms Control, and Regime Change**, Lanham, Boulder, Newyork, Toronto, Plymouth, UK: Rowman&Littlefield, 2014, s.48.

¹⁵⁶ Council Decision of 29 July 2010 concerning restrictive measures against Iran and repealing Common Position 2007/140/CFSP", Official Journal of the European Union, 27 Haziran 2010, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:195:0039:0073:EN:PDF>, (20 Kasım 2015).

bulunan (çift kullanımlı) mal ve teknolojilerin İran'a verilmesini ve ticaretini yasaklamıştır. Yaptırımlar aynı zamanda AB üye ülkelerinde İran bankalarının yeni şubeler açmalarını, İran hükümetine ait alım satım, aracılık faaliyetleri yapmasını yasaklamıştır. 40 bin Euro'nun üzerindeki bankacılık işlemleri izne tabi tutulmuştur. Bir yıl sonra 2011 Nisan'ında alınan yeni bir karar¹⁵⁷ ile insan hakları ihlallerinden sorumluların üye ülkelere seyahatleri yasaklanmıştır.¹⁵⁸

AB tarafından alınan diğer önemli yaptırım kararları 2012 yılı içerisinde getirilen dört karardan oluşmaktadır. Bu kararlar ana hatlarıyla şunları öngörmektedir; 23 Ocak'ta alınan yaptırım kararlarıyla¹⁵⁹ İranlı şirketlerin enerji alanında kullanacakları teknoloji ve ekipmanların satılması, devredilmesi ve bu alanlara yatırım yapılması yasaklanmıştır. 1 Temmuz 2012 itibarıyla petrol ve petrol ürünlerinin ithalatı ve taşınması yasaklanmıştır. Üye ülkeler tarafından petrol ve petrokimya ürünlerinin satışına mali destek sağlanması, bu ürünlerin satın alınması ve taşımacılık işlemlerine dair sigorta yapılması, altın, elmas vb. değerli madenlerin doğrudan veya dolaylı olarak satılması yasaklanmıştır. İran Merkez Bankası'nın AB ülkelerindeki varlıkları dondurulmuştur. İran hükümetiyle altın ve diğer madenler üzerinden ticaret yapılması yasaklanmıştır. Çifte kullanıma sahip mal ve teknolojilerin listesi genişletilmiştir. 23 Mart 2012'de alınan başka bir karar¹⁶⁰ ile İran yönetimine ülke içinde baskı kurmaya yardımcı olacak telekomünikasyon izleme ve iletişimi engelleme amacıyla kullanılacak ekipmanların teminine yönelik ambargo getirilmiştir. 15 Mart¹⁶¹ ve 15 Kasım'da¹⁶² alınan iki karar ile özetle; İran doğalgazının ithalatı, taşınması, sigortacılık faaliyetleri ve bu işlemlerin finanse edilmesi yasaklanmıştır. Gemi yapımı teknolojisi ve denizciliğe ait ekipmanların İran'a temin edilmesi, İran petrol ve petrokimya ürünlerinin taşımacılığı ve depolanmasının sağlanması, kitle imha silahların geliştirilmesinde kullanılacak

¹⁵⁷ "Council Decision 2011/235/CFSP of 12 April 2011 concerning restrictive measures directed against certain persons and entities in view of the situation in Iran", Official Journal of the European Union, April 2011. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:100:0051:0057:EN:PDF>, (20 Kasım 2015).

¹⁵⁸ Ruairi Patterson, "EU Sanctions on Iran: The European Political Context", **Middle East Policy**, Cilt 20, Sayı 1, ss.135-146, Bahar 2013. S.135; Anthony H. Cordesman, Bryan Gold ve Chloe Coughlin-Schulte, **Iran- Sanctions, Energy, Arms Control, and Regime Change**, Lanham, Boulder, Newyork, Toronto, Plymouth, UK: Rowman&Littlefield, 2014, s.48.

¹⁵⁹ Council Decision 2012/35/CFSP of 23 January 2012, Official Journal of the European Union, 24.01.2012. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:019:0022:0030:EN:PDF>, (20 Kasım 2015).

¹⁶⁰ Council Decision 2012/168/CFSP of 23 March 2012, Official Journal of the European Union, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:087:0085:0089:EN:PDF>, (20 Kasım 2015).

¹⁶¹ Council Decision 2012/152/CFSP of 15 March 2012, Official Journal of the European Union, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:077:0018:0018:EN:PDF>, (20 Kasım 2015).

¹⁶² Council Decision 2012/635/CFSP of 15 October 2012, Official Journal of the European Union, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:282:0058:0069:EN:PDF>, (20 Kasım 2015).

hassas metallere ihracatı yasaklanmıştır. Bankalar arası elektronik fon transferinin gerçekleştirilmesini sağlayan Belçika merkezli SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication / Küresel Bankalar Arası Finansal Telekomünikasyon Kuruluşu) sisteminin İran'ın yaptırım uygulanan bankalarının kullanımına kapatılması kararlaştırılmıştır. Bu karar İran'ın uluslararası finansal transferleri yapamaması ve İranlıların yurt dışı ile herhangi bir para transferi işlemi gerçekleştirememesi dolayısıyla dünya ile finansal bağının kesilmesini anlamına gelmektedir. AB ayrıca BM'nin yaptırım kararı aldığı birey ve kurumların listesini genişletmiştir.¹⁶³

AB'nin özellikle finans ve enerji sektörünü derinden etkileyen yaptırımları BM ve ABD'nin de yaptırımlarıyla birlikte 2010 yılından itibaren İran'a ciddi zararlar vermeye başlamıştır. Özellikle enerji, finans ve sigortacılık alanlarındaki yaptırımlar İran'ın petrol ihracatından bankacılık işlemlerine ve sanayi üretimine kadar birçok alanda etkisini ağır bir şekilde hissettirmiştir. İran bankalarının varlıklarının dondurulması, sigorta üzerinde yapılan sınırlandırmalar, İran enerji sektörü ve nükleer programıyla alakalı herhangi bir teknik yardım ve iş yapılması gibi eylemlere sınırlandırmalar getirilmesi İran'ın taşımacılık, bankacılık işlemleri ve dolayısıyla dünya ile ticari ilişkilerini zorlaştırmıştır.

AB yaptırımlarıyla beraber İran'a uygulanan yaptırımların üçüncü ayağı tamamlanmış ve özellikle 2010 yılıyla İran'da ekonomik, politik ve sosyal birçok soruna neden olmuştur. Üçüncü bölümde de inceleneceği üzere yaptırımların İran toplumu üzerindeki etkileri karar vericileri nükleer konu ile alakalı müzakere seçeneğini tartışmaya zorlamıştır. Bu tartışmalar ve İran'daki sorunlar çerçevesinde yeni dönemde yaptırımların etkileri ve kaldırılması konusu İran'ın öncelikli konuları arasında olmuştur.

¹⁶³ Patterson, s. 136; Cordesman ve diğerleri s.48.

BÖLÜM 3: YAPTIRIMLARIN ETKİLERİ

İran'a uygulanan yaptırımlar, İran'da ekonomik, toplumsal ve siyasal birçok etki bırakmıştır. Yaklaşık 36 yıllık bir yaptırım geçmişine karşın özellikle 2002 yılında nükleer konunun gündeme gelmesiyle yeni bir evreye giren yaptırımlar, İran'da halkı ve karar vericileri etkileyecek sonuçlar doğurmuştur. Uygulanan yaptırımlara bakıldığında ekonomiden İran halkına ve iç siyasetine, nükleer programdan sağlık sistemine kadar İran'daki birçok alanda etkilerinin olduğu görülmüştür. Bu durum daha sonra halk üzerinde şiddetini arttıran bir baskıya dönüşmesiyle birlikte İran yönetimini bir şekilde yaptırım uygulayan ülkeler ile yaptırımların kaldırılması karşılığında yapılacaklar hakkında görüşmek durumunda bırakmıştır. Bu nedenle yaptırımların etkilerinin incelenmesi, İran'ı müzakere masasına oturtan ve anlaşmaya götüren sebepleri makul bir zeminde açıklamaya imkân vermektedir.

3.1. Ekonomik Etkiler

Yaptırımlar uygulanırken nükleer konu, nihai hedef olsa da bu hedefe ulaşma anlamında İran'ı zorlayacak ve geri adım attıracak alanların başında ekonomi gelmektedir. Zira ekonominin doğrudan devlet idaresini ve halkı ilgilendiren aynı zamanda siyasi anlamda halkın tercihlerini belirleyen önemli bir yönü vardır. Bu anlamda İran nükleer konusu, yaptırımların nihai hedefi olmakla birlikte diğer bir hedef de ekonominin zayıflatılarak, İran'ın bazı alanlarda taviz vermesini sağlamaktır. Ayrıca bir ülkenin ekonomik olarak zayıflatılması o ülkenin politika yürütmesini zorlaştırarak hareket alanını daralttığından etkili bir yöntem olarak görülmektedir. Zira ekonomi, ulusal gücün önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Bu önemine binaen devletler, karşı tarafın ekonomisine zarar vermeyi ilk hedefleri olarak uygulayabilmektedirler. Hedef ülkenin ekonomisinin zayıflatılması, askeri güce nazaran çok daha az maliyetli ve uzun vadeli sürdürülebilirliği daha fazla olan bir seçenek olabilmektedir. Bu şekilde ekonominin zayıflatılması askeri güce gerek kalmadan çözüm getirebilme ihtimalini ortaya çıkartmıştır. Özellikle yaptırımların büyük bölümü ekonomik alanda uygulandığından ilk etkilediği yer İran ekonomisi ve İran'ın enerji sektörü olmuş, İran'ın temel makroekonomik verilerinde ciddi değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Yaptırımların etkinliğinin araştırılması anlamında bu verilerin incelenmesi ve İran'ın ekonomik

göstergeler karşısında ne gibi politikalar izlediğine değinilmesi yaptırımların işlevselliğini anlama açısından önemlidir.

3.1.1. İran Ekonomisinin Genel Özellikleri

Yaptırımların İran ekonomisindeki etkisini değerlendirebilmek için İran'daki ekonomik sisteminin nasıl işlediği, genel karakteristiği, güçlü ve zayıf yönlerinin genel hatlarıyla bilinmesi önemlidir. Zira yaptırımlar her şeyden önce söz konusu ekonomik yapının eksikliklerini ve zayıf yönlerini hedef almaktadır. İran'ın ekonomik yapısı siyasal kültürü, toplumu, yönetim yapısı gibi dinamikler de yaptırımların hangi derecede işlevsel olabileceğini belirleyebilmektedir.

İran, zengin yer altı kaynakları, demografik yapısı ve jeo-politik konumu¹⁶⁴ gibi özellikleriyle oldukça yüksek bir ekonomik potansiyele sahiptir. Demografik bakımdan değerlendirildiğinde 80,8 milyon¹⁶⁵ nüfusuyla Ortadoğu'nun Mısır'dan sonra en büyük ikinci nüfusuna sahip ülkesidir. Ayrıca İran'daki 0-14 yaş arası nüfusun oranı %23, 15-24 yaş arasındaki nüfusun oranı %17 ve 25-54 yaş arasındaki nüfus ise %46'lık bir orana sahiptir.¹⁶⁶ Dolayısıyla nispeten genç bir nüfusa karşın hali hazırda göstermiş olduğu ekonomik performans olması gerekenin oldukça altındadır.

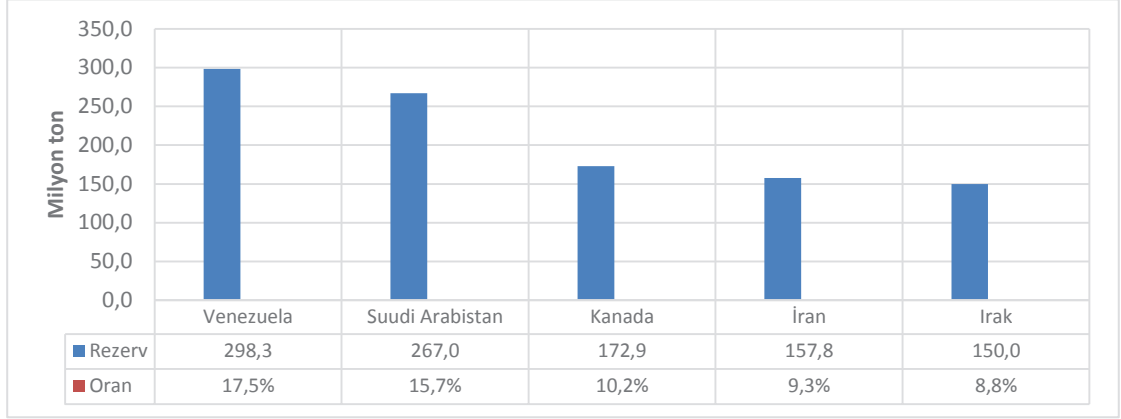
Ekonomik bakımdan değerlendirildiğinde Dünya Bankası'nın verilerine göre İran, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın Suudi Arabistan'dan sonra en büyük ikinci ekonomisi konumundadır. Zengin yer altı kaynakları ve stratejik konumu enerjiyi İran ekonomisinin bel kemiği haline getirmiştir. Nitekim BP'nin son verilerine göre İran, kanıtlanmış doğal gaz rezervinde dünyada birinci, kanıtlanmış petrol rezervlerinde ise Venezüella, Suudi Arabistan ve Kanada'dan sonra dünyadaki en zengin dördüncü ülkedir. Şekil 1 ve Şekil 2'yi göz önüne aldığımızda 157 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervi ile dünyadaki toplam petrol rezervlerinin %9,3'üne ve 34,02 trilyon m³ kanıtlanmış doğalgaz rezervi ile dünyadaki toplam doğalgaz rezervinin %18,2'sine sahiptir.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Hürmüz Boğazı Dünya'nın en önemli ham petrol geçiş güzergâhında yer almaktadır. 2013 verilerine göre günlük 17 milyon varil ile dünyada deniz yoluyla taşınan petrolün yaklaşık %30'u buradan sağlanmıştır. <https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.cfm?RegionTopicID=WOTC>, (20 Kasım 2015).

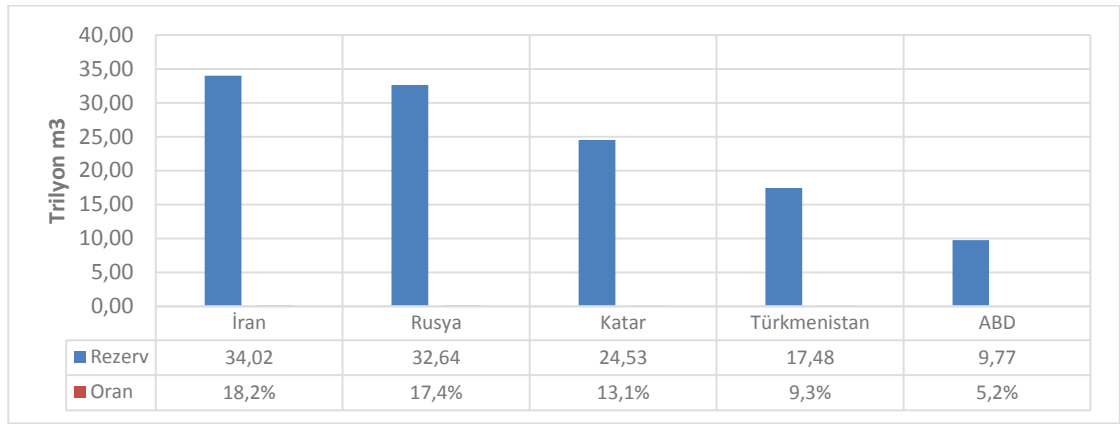
¹⁶⁵ World Bank, Iran Overview, <http://www.worldbank.org/en/country/iran/overview>, (20 Kasım 2015).

¹⁶⁶ The World Fact Book, CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>, (20 Kasım 2015).

¹⁶⁷ BP Statistical Review of World Energy June 2015, <http://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>, (20 Kasım 2015).

Şekil 1: 2014 Yılı Sonu İtibariyle En Zengin Petrol Rezervlerine Sahip 5 Ülke
Kaynak: BP Statistical World of Energy 2015

Şekil 2: 2014 Yılı Sonu İtibariyle En Zengin Doğalgaz Rezervlerine Sahip 5 Ülke
Kaynak: BP Statistical World of Energy 2015

İran’da petrolün GSYİH içindeki payı yaklaşık %16 ve toplam ihracat içerisindeki payı ise %62 civarındadır.¹⁶⁸ Kamu gelirlerinin yaklaşık %60’ı ve ihracat gelirlerinin ise %85’i petrol ve doğalgaza bağlıdır.¹⁶⁹ Uluslararası petrol fiyatlarındaki artış buradan elde edilen geliri artırarak ekonomik büyümeyi hızlandırırken, tam tersi bir şekilde fiyatlarda meydana gelebilecek bir düşüş İran gibi ekonomik çeşitliliğin düşük olduğu ülkelerde ciddi ekonomik bozulmalara neden olabilmektedir. Aynı zamanda petrol gelirlerinde aşırı artış ulusal paranın kontrolsüz bir şekilde değerlenmesine neden olurken, petrol dışındaki sektörlerde rekabet gücünün yitirilmesine neden olabilmekte ve bunun sonucunda o ülkenin ekonomisi tek mala bağımlı hale gelebilmektedir.¹⁷⁰ Doğal olarak petrol gelirlerine bu denli bağımlılık İran’ı dışarıdan gelecek müdahalelere açık ve kırılgan hale getirmiştir.

¹⁶⁸ Rüstem Yanar, “Petrol fiyatlarındaki Düşüş ve Ortadoğu Ekonomilerine Etkileri”, **ORSAM**, Rapor No: 194, Aralık 2014, s. 11.

¹⁶⁹ Rüstem Yanar, “İki Ateş Arasında İran Ekonomisi”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt. 7, Sayı. 67, (Mart-Nisan 2015).

¹⁷⁰ Yanar, “Petrol fiyatlarındaki Düşüş ve Ortadoğu Ekonomilerine Etkileri”, s. 10.

İran'da GSYİH içinde tarımın %9,2, endüstrinin %37,7 hizmet sektörünün ise %53,1'lik bir payı vardır.¹⁷¹ Bu paylara bakıldığında İran ekonomisinin günümüz gelişmiş ülkelerin ekonomik yapılarına benzemediği görülmektedir. Bunun da en temel nedeni İran ekonomisinin enerji temelli bir ülke olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁷² Tüm bunların yanında hukuk sisteminin etkisizliği ve yolsuzluğun fazla olması¹⁷³ İran ekonomisinin hem yapısal sorunlarını hem de yaptırımlar karşısındaki kırılganlığını arttırmaktadır. Yasal düzenlemeler yabancı yatırımcıların İran'da iş yapmasını zorlaştırdığından ve bu duruma bir de yaptırımlar eşlik ettiğinden İran ekonomisi potansiyelinin altında kalmıştır.¹⁷⁴ Böylesi yapısal problemler nedeniyle de İran'ın yaptırımlar ile zayıflatılması çok daha uygulanabilir bir seçenek olarak ön plana çıkmıştır.

Aşağıda ekonomik etkiler kısmında daha detaylı incelenmekle birlikte örnek olması açısından sadece 2013 yılı için İran'ın makroekonomik verileri bile ülke ekonomisinin içinde bulunduğu durumu gözler önüne sermektedir. 2013 yılında İran'ın GSMH'si hemen hemen beş yıl geriye giderek 380 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2012 ve 2013 yıllarında ise İran ekonomisi iki yıl üst üste daralmıştır. Bu dönemde enflasyon yüzde 30'ları aşmıştır. Özellikle enflasyon oranlarının yüksek seyretmesinin yanında yıldan yıla yaşanan istikrarsızlık ekonomik alanda karar vericileri olumsuz etkilemekte tasarruf ve yatırım kararları bağlamında istenmeyen sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir.¹⁷⁵

Devrim sonrasında İran'da birçok alanda olduğu gibi ekonomide de devletin ağırlığı artmıştır. Anahtar endüstrilerde büyük ölçekli kamulaştırmalar yapılmıştır. Özellikle kamu iktisadi kuruluşları önemli oranda devlet desteğine bağımlı hale gelmiştir. Reformist ve yenilikçi olarak adlandırılan cumhurbaşkanları Haşimi Rafsancani ve Muhammed Hatemi dönemlerinde (1989-2005) serbest piyasa ekonomisine geçiş denemeleri yapılmış, devletin ağırlığı olan alanlarda özelleştirme girişimleri yapılmıştır. Ancak bu özelleştirme sonucunda özelleştirilen kurumlar devrimin ortaya çıkarttığı iki

¹⁷¹ The World Fact Book Iran, Central Intelligence Agency (CIA), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> (20 Kasım.2015).

¹⁷² Harun Öztürkler, "İran Ekonomisinin Genel Özellikleri", **Ortadoğu Analiz**, Cilt. 4, Sayı. 40, Nisan 2012, s.87.

¹⁷³ *Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün 2014 Yolsuzluk Algı endeksine göre İran yolsuzluk konusunda 175 ülke arasında 136. sırada yer almıştır.* <http://www.transparency.org/country#IRN> (20 Kasım 2015).

¹⁷⁴ Nader Habibi, "The Iranian Economy in the shadow of Economic Sanctions", **Crown Center for Middle East Studies**, No.31, Kasım 2008, s.3,4.

¹⁷⁵ Harun Öztürkler, "İran Ekonomisinin Genel Özellikleri", s. 90.

önemli yapı olan Bonyads (dini vakıflar/hayır kurumları) ve Devrim Muhafızları'na bağlı şirketlere devredilmiştir.¹⁷⁶ Bu kurumlar büyük oranda bağımsız ve vergiden muaf durumda olmuşlardır.

İran ekonomisinde önemli etkileri olan Devrim Muhafızları, Ruhullah Humeyni tarafından İran Devrimi'nin ardından kurulmuştur. Bu yapı sadece askeri güçten müteşekkil bir organizasyon olmamış aynı zamanda ilerleyen süreçte endüstriyel bir imparatorluk haline gelmiştir. Özellikle Cumhurbaşkanı Ahmedinejad döneminde ciddi anlamda güçlenmiştir. İran, resmi düzeyde Devrim Muhafızları'nın ekonomik aktiviteleriyle alakalı tam bilgi vermese de 2014 itibariyle yıllık 10-12 milyar dolarlık bir ekonomik gücünün olduğu tahmin edilmektedir. Özellikle turizm, taşımacılık, enerji, inşaat, telekomünikasyon ve internet gibi birçok önemli alanlarda faaliyet göstermektedirler.¹⁷⁷ Devrim Muhafızları'nın ekonomide böylesi etkinliği ve ekonomik faaliyetlerindeki ayrıcalıklı konumu nedeniyle özel sektörün gelişmesi engellenmiştir. Bu yapı İran ekonomisinin hantallaşmasına ve bir şekilde yolsuzlukların artmasına neden olmuştur. Hesap verme anlamında sadece dini lidere bağlı olmaları ve meclis önünde sorumlu tutulmamaları bağımsız davranabilmelerini beraberinde getirmiştir.

Vakıflar ise sosyal ve ekonomik alanlarda İran'da hayır işlerinde faaliyet göstermenin yanında rejimin korunmasının sivil bir ayağı olmuştur. Bu yapı İran'da vakıf nitelikli ticari işletmeler olarak görülmektedir. Özellikle birçok sanayi dalında faaliyet göstererek ve bağış adı altında aldıkları yardımlar sayesinde büyük bir yapıya dönüşmüştür. Doğrudan dini liderin denetiminde olmaları ve meclise karşı sorumluluğunun bulunmaması ise etkinliklerinin daha da artmasına neden olmuştur. Vakıfların etkilerinin azaltılması yönünde girişimler olmasına karşılık bu uygulamalardan pek etkili sonuçlar alınamamıştır.¹⁷⁸

Netice itibariyle bakıldığında İran ekonomisi devrimden bu yana potansiyelinin oldukça altında bir grafik çizmiştir. Bu durumun nedeni olarak hem İran içinden hem de

¹⁷⁶ Parvin Alizadeh, "The Political economy of petro populism and reform, 1997-2011", Parvin Alizadeh ve Hassan Hakimian, (Ed.), **Iran and the Global Economy Petro populism, Islam and economic sanctions** içinde (76-102), New York: Routledge, 2014, s.80.; Habibi, "The Iranian Economy in the shadow of Economic Sanctions", s. 3-4.

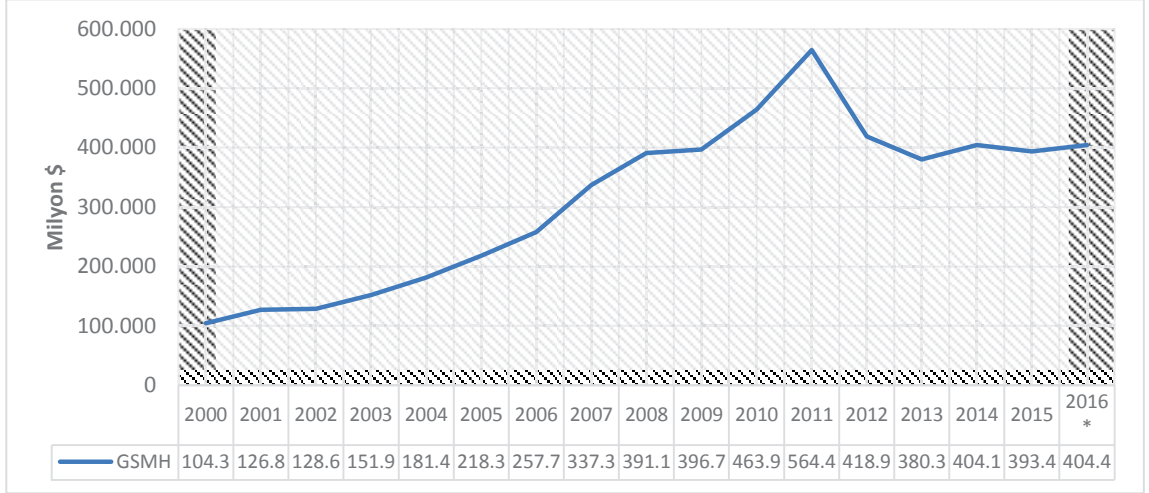
¹⁷⁷ Parisa Hafezi and Louis Charbonneau, "Iranian nuclear deal set to make hardline Revolutionary Fuards richers", **Reuters**, 6 Temmuz 2015, <http://www.reuters.com/article/2015/07/06/us-iran-nuclear-economy-insight-idUSKCN0PG1XV20150706#EsIog5AL62uEhwBh.97>, (20 Kasım 2015).

¹⁷⁸ Seçkin Berber, "İran'ın Ekonomi Politikası Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri", **Bilge Strateji**, Cilt 5, Sayı 9, (Güz 2013), s.68.; Andrew Higgins, "Inside Iran's Holy Money Machine", **The Wall Street Journal**, 2 Haziran 2007, <http://www.wsj.com/articles/SB118072271215621679>, (20 Kasım 2015).

dışından birçok faktör sayılabilir; kötü ekonomik yönetim, yapısal sorunlar, rantiyer devlet yapısı gibi dinamikler İran ekonomisinin istenilen seviyede gelişmesini engellemiştir. Ancak tüm bunlar İran yöneticilerinin alacağı kararlar ile ve rasyonel ekonomi politikalarıyla bir şekilde uzun vadede de olsa çözülme ihtimali olabilecek konulardır. Aynı zamanda bu yapısal sorunlar bir dereceye kadar katlanılabilecek seviyede gerçekleşmiş ve halkın tolere edebileceği şiddette olmuştur. Yaptırımlar ise İran'ın bu yapısal sorunlarıyla birleşerek çözümün İran'ın elinden alınmasına yol açmış ve kontrolü yaptırımları uygulayan ülkelere vermiştir. Özellikle yaptırımlar ile birlikte enflasyon, ekonomik büyüme, işsizlik, dış ticaret hacmi gibi temel makro veriler üzerindeki etkiler kayda değer ölçüde olmuştur. İran'ın küresel finansal sistemden tecrit edilmesi ve petrol ihracatındaki azalma gibi faktörler de İran ekonomisinde ciddi zorluklara neden olmuş ve İran'da ekonomik, siyasi ve toplumsal açıdan birçok etkiler doğurmuştur.

3.1.2. GSMH, Büyüme Oranı ve Kişi Başına Düşen Milli Gelir Üzerindeki Etkisi

GSMH, bir ülkenin önemli ekonomik göstergelerinden birini oluşturmaktadır. O ülkenin yıl içerisindeki üretim kapasitesini göstermektedir. Yaptırımlar, özellikle son dönemde artan baskısıyla beraber İran'ı iki yıl üst üste küçülmeye kadar götürmüştür. Örneğin İran'ın son 15 yıllık ekonomik göstergelerine bakıldığında yaptırımların şiddetinin arttırılmasıyla İran ekonomisinin gelişmesinin ters orantılı bir grafik çizdiği görülmektedir. Bu zaman aralığında küresel krizler ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar da yaptırımların etkisinin artmasına neden olmuştur.

Şekil 3: Yıllara Göre İran'ın Gayri Safi Milli Hasılası

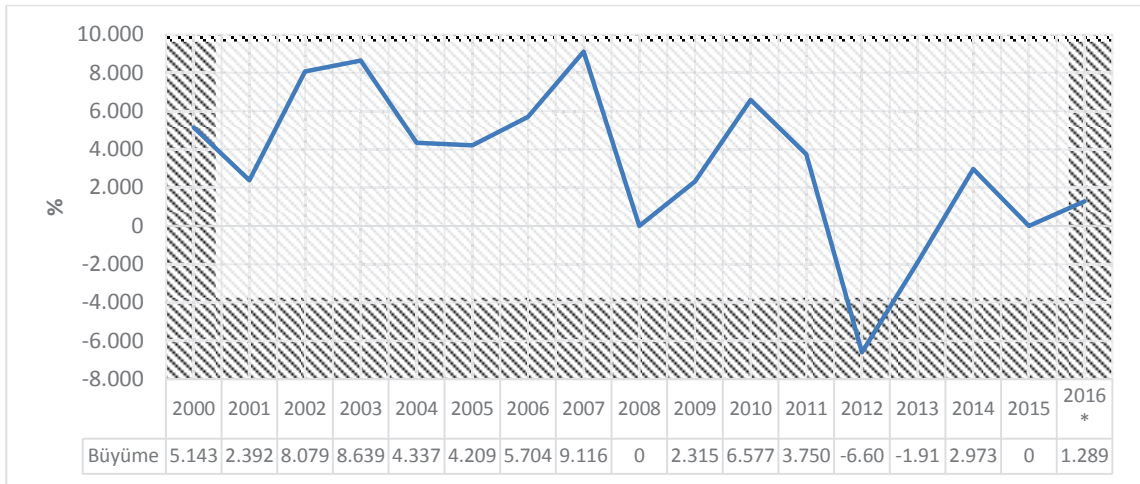
Kaynak: IMF(*2016 yılı rakamı IMF'nin tahmini verisidir)

İran GSMH'si, nüfus, stratejik konum ve yer altı kaynaklarının pozitif katkısına rağmen Şekil 3'te de görüldüğü üzere bugüne kadar sadece 2011 yılında 564 milyar dolar ile 500 milyar dolar seviyesinin üzerine çıkabilmiştir. Özellikle 2000-2008 yılları arası hızlı bir şekilde artan GSMH'si petrol fiyatlarıyla orantılı bir şekilde gelişim gösterse de yine de olması gerekenin oldukça altında kalmıştır. Bu potansiyellere sahip bir ülkenin 500 milyar dolar GSMH'yi çoktan geçmiş olmasını beklemek abartılı bir beklenti olmayacaktır. Bunun en önemli nedeni 2006'ya kadar tek taraflı ve 2006 sonrası uygulanan çok taraflı yaptırımlardır. Zira İran ekonomisinin daraldığı yıllarda petrol fiyatlarının artış eğilimi gösterdiği döneme denk gelmesi yaptırımlar gibi farklı dinamiklerin denkleme dâhil olduğunu bize göstermektedir. Ancak yaptırımların etkinliğini göstermesi ve diğer ülkeler tarafından kabul görmesi zaman aldığından İran ekonomisinin bir müddet direnç göstermesi ile karşı karşıya kalmıştır. Çok taraflı uygulamaların artması ve BMGK'dan ardı ardına çıkan kararlar ise 2011 sonrasında İran ekonomisinde gözle görülür değişikliklere neden olmuştur.

2000 yılında 104 milyar dolar olan İran GSMH'si 2011 yılında 564 milyar dolara çıkarak 6 kata yakın istikrarlı bir büyüme gerçekleştirmiştir. Bu süreçte petrol fiyatlarının tırmanarak 2011 yılında ortalama 115 dolar seviyesinde gerçekleştiği hesaba katıldığında bu artışın neden gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu rekor seviyesinden önceki dönemde 2008 sonrasında küresel krizin etkisiyle petrol fiyatlarındaki bir miktar azalma ile 2008 ve 2009 yıllarında büyümesi yavaşlasa da 2010 yılında petrol fiyatlarıyla birlikte yeniden büyüme trendine girmiştir. (bakınız Şekil 3) 2000 yılından

İtibaren artan petrol fiyatları bu dönemde uygulanan yaptırımların İran GSMH'sine yansımalarının görülmesini kısmen gölgelemiştir. Her ne kadar ülke ekonomisi büyüyor olmuş olsa da bu büyümenin hızı ve oranları yaptırımlar nedeniyle potansiyelinin oldukça altında kalmıştır. İran'da ekonominin petrole olan bağımlılığı hesaba katıldığında yaptırımların zararının artan petrol fiyatlarıyla telafi edildiği anlaşılmaktadır. Ancak 2012 sonrasında başta enerji ve bankacılık sektörlerine olmak üzere birçok alanda uygulanan yaptırımlar İran açısından durumu telafi edilemeyecek seviyeye getirmiştir.

İran, devrimden bu yana yaptırımlara maruz kalmaktadır. Bu süreçte iki dönem, yaptırımların etkinliği açısından ön plana çıkmaktadır. Birinci dönem, 2006 yılında nükleer meselenin BMGK gündemine gelmesiyle yaptırımların çok taraflı boyut kazandığı dönemdir. İkinci dönem ise 2010 yılından başlamakla birlikte şiddetini 2012 yılında arttıran AB'nin getirdiği yaptırımların uygulandığı dönemdir. Bu yaptırımlar İran'ın enerji, taşımacılık, sigorta ve finans alanlarında ciddi sorunlar ortaya çıkartmıştır. İran'ın ekonomik karnesini bu yaptırımlardan bağımsız bir şekilde okumak mümkün gözükmemektedir. Zira ekonominin iyiye gitmesinin beklendiği ve enerji ihracatına bağımlı bir ülke olarak petrol fiyatlarının yüksek seyrettiği dönemlerde İran ekonomisinin negatif yönde etkilenmesi yaptırımlar gibi başka dinamiklerin de araştırılmasını gerekli kılmıştır.

Şekil 4: Yıllara Göre İran Ekonomisinin Büyüme Oranları

Kaynak: IMF (*2016 yılı rakamı IMF'nin tahmini verisidir.)

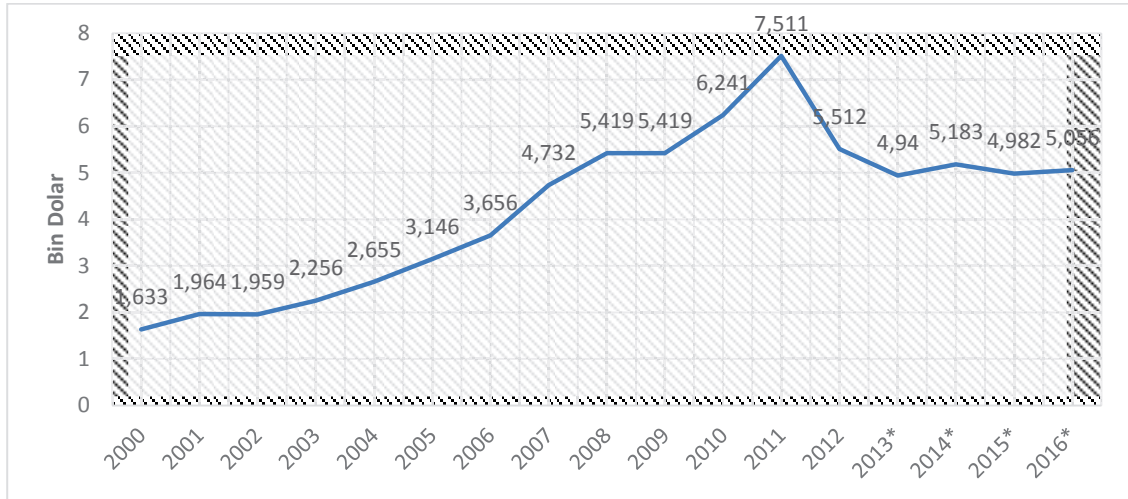
Yaptırımların İran ekonomisi üzerindeki etkileri büyüme oranları açısından değerlendirildiğinde de benzer bir tabloyla karşılaşılmaktadır. Büyüme oranları bir

ekonomisinin ne ölçüde ve ne kadar hızda büyüdüğünü göstermesi açısından önemlidir. İran'a yaptırım kararı içeren ilk BMGK kararı 2006 Aralık ve ardından 2007 Mart ayında alınmıştır. Bu dönemdeki büyüme oranlarına bakıldığında (Şekil 4) ise 2007 sonlarındaki büyüme oranlarında ciddi bir düşüş yaşandığı gözlemlenmektedir. 2008 yılında % 1 civarında bir büyüme gerçekleştirmiştir. Aynı dönem küresel ekonomik krizin de etkisiyle yaptırımların etkileri artmış ve 2009 yılında sadece % 2 oranında büyüebilmiştir. Krizin atlatıldığı 2010 döneminde ise büyüme oranlarının yükselen petrol fiyatlarına bağlı olarak arttığı görülmektedir. . Ancak 2010 yılında ABD'nin tek taraflı aldığı CISADA kararlarının etkisiyle İran'da enerji ve finans sektörü ciddi zorlamalar ile karşılaşmıştır. 2011 yılı sonunda daha önceden bir şekilde yaptırım uygulanmayan İran Merkez Bankası'na da tek taraflı Amerikan yaptırımlarının uygulanması ve yabancı bankalara İran ile iş yapmaları durumunda sınırlamalar getirilmesi İran açısından durumu zorlaştırmıştır. Bu yaptırımlara BMGK'nin 2010 Haziran ayında aldığı 1929 sayılı yaptırım kararı ve AB'nin de ilk olarak aynı yıl aldığı yaptırım kararları İran'ı küresel finansal sistemden ciddi anlamda tecrit etmiştir. AB yaptırımları 2012 sonrası ise petrol, sigortacılık gibi birçok alanı kapsayarak doruk noktasına ulaşmıştır. İran'da Ahmedinejad yönetimin popülist ekonomi politikaları neticesinde zaten yapısal sorunlara sahip İran ekonomisi yaptırımlar ile beraber ciddi anlamda etkilenmiştir.

İran ekonomisi bu yaptırımlar ışığında okunduğunda 1988 ve 1994 yılından bu yana ilk defa 2012 ve 2013 yıllarında sırasıyla %-6,6 ve %-1,9 oranlarında daralarak tarihinin en kötü dönemlerinden birini yaşadığı söylenebilir. Burada anti parantez ekonomik olarak bir ülkenin daralması genellikle savaş dönemlerinde veya ciddi ekonomik krizlerde ortaya çıkan ve çok ender görülen bir durum olduğunu belirtmekte yarar var. İran'da bu dönemde petrol fiyatlarının da yüksek seyrettiği hesaba katıldığında İran ekonomisindeki negatif tablonun ağırlıklı olarak yaptırımlardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. (bkz. Şekil 4.) İran GSMH'si 2011 yılında 561 milyar dolardan 2012 ve 2013 yıllarında sırasıyla 418 ve 380 milyar dolara gerilemiştir. Bu gerileme de 2011 yılı GSMH'sine göre yaklaşık %35'lik bir düşüş anlamına gelmektedir. Şekil 4'teki grafikten de görüleceği üzere özellikle 2000 ila 2010 yılları arasında ortalama %5 oranında büyüme trendi sergileyen İran ekonomisinin yaptırımlardan kaynaklı negatif büyüme oranının da etkisiyle bu trendi yakalaması önümüzdeki yıllarda zor

gözükmektedir. Yaptırımların etkileri genel itibariyle uzun vadede ölçüldüğünden İran ekonomisinde hissedilmesi de zaman almıştır. İran ile P5+1 arasında Kasım 2013'te varılan geçici anlaşma ile iki yıl art arda negatif büyüme oranlarının ardından yaptırımların kısmen duraklatılması ve müzakere sürecinde İran'ın bir kısım dondurulmuş varlıklarının serbest bırakılması ve siyasi atmosferin olumlu havasıyla kısmen de olsa toparlanma eğilimi göstermiştir.

İran ekonomisinin çizdiği bu gerileme ile alakalı yaptırımların olmaması durumunda ne olacağına dair tahminler, yaptırımların etkilerini özetler niteliktedir. Şayet İran ekonomisine yönelik 2010 yılı sonrasında uygulanmaya başlanan yaptırımlar olmasaydı İran ekonomisinin 2015 yılı itibariyle şu anki ekonomik büyüklüğünden %15 ila %20 arasında daha büyük olacağı tahmin edilmiştir.¹⁷⁹

Şekil 5: Yıllara Göre İran'da Kişi Başına Düşen Milli Gelir

Kaynak: IMF (2013 ve 2016 yılları arasındaki rakamlar IMF'nin tahmini verileridir.)

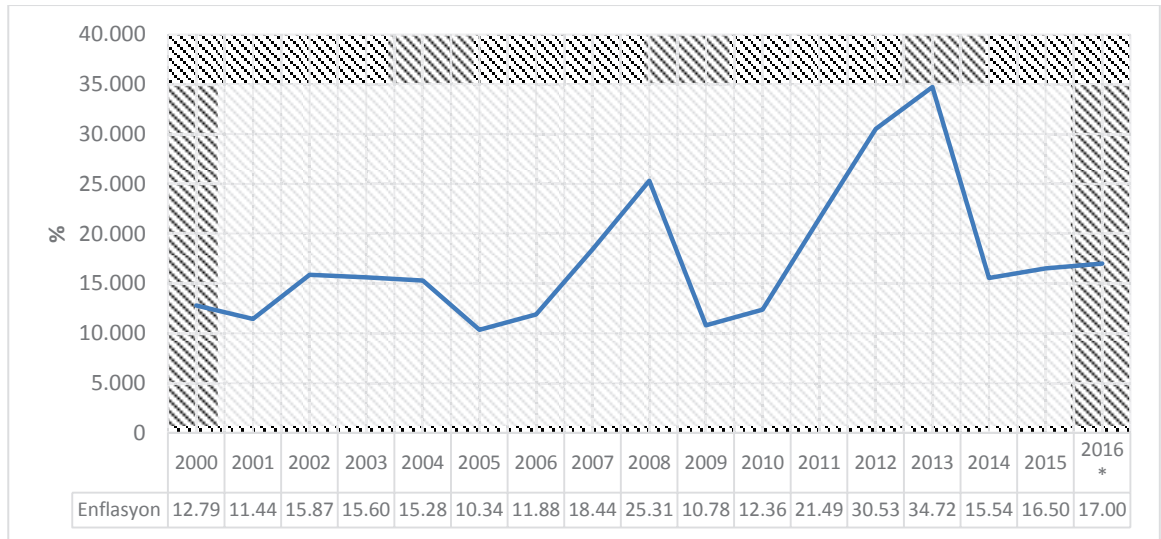
Öte yandan kişi başına düşen milli gelir üzerinde de uygulanan yaptırımların olumsuz sonuçlarını tespit etmek mümkün. Kişi başına düşen milli gelir o ülkede yaşayan vatandaşların ortalama gelir düzeyi hakkında önemli bir göstergedir. İran'da kişi başına düşen milli gelirdeki (KBDMG) azalmalarda da görüleceği üzere (bakınız Şekil 5) kötü ekonomik gidişatın halk üzerinde doğrudan etkisi olmuştur. 2009 yılındaki küresel kriz dönemi hariç 2000-2012 yılları arasında istikrarlı bir şekilde artış gösteren KBDMG 2011 yılında 7.500 \$'a kadar çıkmıştır. Ancak sonraki yıllarda artan yaptırım

¹⁷⁹ "Remarks of Secretary Jacop J. Lew at The Washington Institute for Near East Policy 30th Anniversary Gala," 20 Nisan 2015, <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/jl0040.aspx>, (20 Kasım 2015).

baskılarının da etkisiyle azalmış, örneğin 2013 yılında neredeyse altı yıl geriye giderek 4.900 \$ seviyesine gerilemiş 2014 yılında ise 5.183 \$ olarak gerçekleşmiştir.

3.1.3. Enflasyon Üzerindeki Etkisi

İran ekonomisinin kronik sorunu haline gelen enflasyon halk üzerinde ciddi baskı oluşturan önemli bir kalemdir. Özellikle İran Riyali'nin değer kaybetmesi enflasyonu yükselten önemli bir etken olmuştur. Şekil 6'da görüldüğü üzere İran, 2000 yılından bu yana iki haneli enflasyon oranlarıyla mücadele etmiş, 2010 yılından sonra yaptırımların da etkisiyle hızlı bir enflasyon artışıyla karşı karşıya kalmıştır. 2012 ve 2013 yıllarında enflasyon sırasıyla %30,53 ve %34,72 ile yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. Bu dönemde bazı aylarda enflasyon oranının %40'ı geçtiği dönemler olmuştur. 2010 yılı sonunda yaptırımların artması ve İran ekonomisi üzerindeki artan etkisi nedeniyle dönemin Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın akaryakıt ve gıda alanlarındaki devlet sübvansiyonlarını kaldırması ise enflasyonu daha da yükseltmiştir.¹⁸⁰

Şekil 6: Yıllara Göre İran'da Enflasyon Oranının Yükselişi ve Düşüşü

Kaynak: IMF(2016 yılı rakamı IMF'nin tahmini rakamdır.)

Şekil 6'da görüldüğü gibi 2000 ile 2009 yılları arasında ortalama %15 civarında seyreden enflasyon oranı 2013 yılında %34,72 ile iki katından fazla artmıştır. Ayrıca çok taraflı yaptırımların başladığı tarih olan 2006 yılından Kasım 2013'te imzalanan geçici anlaşmaya kadarki süreçte enflasyon oranı ortalama % 20 oranında gerçekleşmiştir.

¹⁸⁰ Michelle Moghtader, "Iran to cut gasoline subsidy this week, in test or rouhani's support", **Reuters**, 21 Nisan 2014, <http://www.reuters.com/article/us-iran-subsidies-idUSBREA3K0YL20140421#4IegvCqkRuPUkV3j.97>, (20 Kasım 2015).; "Iran securities on alert after gasoline subsidies cut", **AL Arabia News**, 19 Aralık 2010, <http://www.alarabiya.net/articles/2010/12/19/130106.html>, (20 Kasım 2015).

Enflasyona dair önemli olan bir diğer faktör ise Şekil 6’da görüldüğü üzere dalgalanmaların çok sık yaşanması ve bir önceki oran ile bir sonraki oran arasında ciddi farklılıkların olmasıdır. Söz konusu değişkenlik belirsizliği arttırarak ekonomik anlamda yatırım veya faaliyet gösterecek kesimlerin bekleyişlerini olumsuz etkilemekte, özellikle tasarruf ve yatırım gibi alanlarda olumsuz sonuçlar getirebilmektedir.¹⁸¹ Ayrıca resmi rakamlarda enflasyon oranları şekildeki oranlarda gösterilmesine rağmen gerçek enflasyonun bu oranlardan çok daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir, özellikle 2011-2013 yılları arasındaki enflasyon oranının %50 ile %70 arasında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁸²

Yüksek enflasyona neden olan faktörlerden birisi ise petrol gelirlerine bağlı olarak artan hükümet harcamalarıdır. Ayrıca ithalatın %40’ı Avrupa ülkelerinden Euro cinsinden yapıldığı ve Euro’nun da değer kazanması nedeniyle enflasyonist bir etki ortaya çıkmıştır.¹⁸³ 2011-2012 arasında ekmek, süt, sebze ve yağ gibi temel gıda ürünlerinin fiyatları yaklaşık %47 oranında artmıştır.¹⁸⁴ İran’daki enflasyonun yüksek olmasının psikolojik etkilerden de kaynaklanan bir boyutu vardır. İnsanlar yaptırımların İran’ı giderek sıkıştırdığı dönemde daha fazla ürün stoklamışlar ve talebi arttırmışlardır. Bu şekilde ekonomiye olan güvensizlikler enflasyona sebep olmuştur.¹⁸⁵ Örneğin İran’da ekmeğin fiyatı 2007 yılından 2013 yılına kadar neredeyse iki katı artmıştır. Et ve süt ürünleri ise 4-5 kat artış göstermiştir.¹⁸⁶

3.1.4. İran Para Birimi Üzerindeki Etkisi

İran para biriminin değeri enflasyon ile doğrudan ilişkilidir. İran bankalarını finansal sistemden tecrit eden SWIFT yaptırımları ve petrol piyasasına getirilen yaptırımlar İran’ın ticaretini sınırlandırmış, petrol gelirlerinde de ciddi bir azalmayı beraberinde getirmiştir. Özellikle 2010 ve 2012 yılında artan baskılar İran para biriminin aşırı değer kaybetmesine neden olmuştur.

¹⁸¹ Harun Öztürkler, “İran Ekonomisinin Genel Özellikleri”, s. 90.

¹⁸² Katzman, Iran Sanctions, 3 Kasım 2015, s. 48.

¹⁸³ Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı İran Genel Ekonomik Durum, <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/%C4%B0ran>, (25 Kasım 2015).

¹⁸⁴ Jamsheed Choksy, “Despite Being Economically Unfree, Iran’s Economy Shows Resilience”, **Forbes**, 5 Nisan 2013, <http://www.forbes.com/sites/realspin/2013/04/05/despite-being-economically-unfree-irans-economy-shows-resilience/>, (25 Kasım 2015).

¹⁸⁵ Mahdieh Aghazadeh, **International Sanctions and Their Impacts on Iran’s Economy**, Birinci Baskı, Germany: Lap Lambert Academic Publishing, 2013, s.87.

¹⁸⁶ “Iran in numbers: How cost of living has soared under sanctions”, **BBC**, 7 Haziran 2013., <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-22765716>, (25 Kasım 2015).

2010 yılından itibaren petrol ve petrol ürünleri, değerli madenler ve finans sektöründeki yaptırımlar, sigortacılık ve taşımacılık alanında getirilen sınırlandırmalar nedeniyle İran Riyali'nin değer kaybetmesi İranlıların alım gücünde ciddi kayıplara neden olmuştur. 2012 yılı başında 1 dolar 16.000 İran Riyali iken 2013 Nisan'ında 36.000 Riyale çıkarak yaklaşık yüzde 125 değer kaybına uğramıştır.¹⁸⁷ Artan enflasyon ve İran Riyali'nin düşmesi İranlıların alım gücüne de yansımıştır. Her ne kadar temel gıda ihtiyaçları için devlet desteği olmuş olsa da, bu destek artan fiyatlar karşısında yetersiz kalmıştır. 2006 ve 2013 yılları arasında et, süt, ekmek, pirinç gibi temel gıda malzemelerinde ciddi artışlar gözlenmiştir. Sadece ekmek fiyatı iki katı artmıştır. Asgari ücrete 2010–2013 arasında İran Riyali cinsinden ortalama %15'in üzerinde zam yapılmıştır. Buna karşılık riyalin değer kaybı ve artan enflasyon nedeniyle 2010 yılında asgari ücret aylık 300 milyon riyalden (275 dolar) 2013 itibariyle 487 milyon riyale çıkmış ancak dolar olarak karşılığı 134 dolara gerilemiştir.¹⁸⁸

İran Riyali sadece 2011 yılında diğer para birimleri karşısında ortalama yüzde 50 değer kaybetmiştir.¹⁸⁹ İran'ın döviz rezervi yaptırımların etkisi ve kötü ekonomi yönetimi neticesinde önemli miktarda azalmıştır. 2011 yılında 100 milyar dolar olarak tahmin edilen döviz rezervi 2013'ün ortalarına gelindiğinde 80 milyar dolara gerilemiştir. Petrol fiyatlarının düşmesi, ihracat ve üretimin azalması, petrol dışı ihracata getirilen sınırlandırmalar nedeniyle çok daha hızlı bir kayıp yaşamaya devam etmiştir.¹⁹⁰ İran para birimine olan güvenin sarsılması ise ülke ekonomisi ve toplumu üzerinde derin etkilere sebep olmuştur. Birçok insan Dolar ve Euro ile paralarını değiştirmiş veya değerli metal veya gayrimenkule yönelmiştir. Bu anlamda İran'da psikolojik bir etki yaratmış ve riyalin değer kaybı daha da tetiklenmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁷ Kasia Klimasinska and Ian Katz, "Useless Rial Is U.S. Goal in New Iran Sanctions, Treasury Says", **Bloomberg Business** 6 Haziran 2013, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2013-06-06/useless-rial-is-u-s-goal-in-new-iran-sanctions-treasury-says>, (25 Kasım 2015); Steve H. Hanke, "Value of the Iranian Rial Hits an All Time Low", **CATO Institute**, 4 Şubat 2013, <http://www.cato.org/blog/value-iranian-rial-hits-all-time-low>, (25 Kasım 2015).

¹⁸⁸ "Iran in numbers: How cost of living has soared under sanctions", **BBC**, 7 Haziran 2013, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-22765716>, (25 Kasım 2015).

¹⁸⁹ Thomas Erdbrink, "Already Plagued by Inflation, Iran Is Bracing for Worse", **The New York Times**, 1 July 2012, http://www.nytimes.com/2012/07/02/world/middleeast/inflation-plagued-iran-prepares-for-worse.html?_r=0, (25 Kasım 2015).

¹⁹⁰ Mark Dubowitz, "When Will Iran Run Out of Money? The Impact of Sanctions on Iran's Foreign Exchange Reserves and Balance of Payments", **FDD Foundation for Defence Democracies**, 2 Kasım 2013, http://www.defenddemocracy.org/content/uploads/documents/Iran_Report_Final_2.pdf, (25 Kasım 2015).

¹⁹¹ Mohammad Ali Shabani, "Iran's "Dignity" Dialogue", **Foreign Affairs**, 30 Mart 2015, <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2015-03-30/irans-dignity-dialogue>, (25 Kasım 2015).

Yaptırımların İran ekonomisi üzerindeki bir diğer etkisi ise üretim ve ithalat maliyetlerinin artması olmuştur.¹⁹² Bu nedenle ithalata bağlı sektörlerde önemli kayıplara neden olmuştur. Özellikle 2012 yılında İran Riyali'nin dolar karşısında çok hızlı bir şekilde değer kaybetmesi İran toplumunda rahatsızlıklar meydana getirmiştir. Tahran sokaklarında protesto gösterileri yapılmış ve polis olaylara sert bir şekilde müdahalede bulunmuştur.¹⁹³

İran'da, birisi serbest piyasa diğeri ise devletin müdahale ederek belirlediği temel olarak iki döviz kuru vardır. Özel sektörün kullanacağı döviz kuru serbest piyasanın belirlediği oranlardan hesaplanırken devlete ait kurumlar merkez bankasının döviz kuru üzerinden işlem yapmaktadır. Bu ayırım yapılırken temel tüketim ürünleriyle alakalı resmi döviz kuru diğer lüks ürünlerle alakalı serbest döviz kuru uygulanmıştır. 2002 yılında tek bir döviz kuru uygulanması kararı alınmış olsa da yaptırımların artması nedeniyle İran'da uygulamada iki tip döviz kuru uygulanmıştır. Bu durum İran'da merkez bankasının sağladığı ucuz döviz kurundan faydalanıp döviz satın alan ve bunları serbest piyasa döviz kuru üzerinden piyasaya sürenlerin büyük oranlarda kar etmesine ve bütçeye ek yük getirmesine neden olmuştur.¹⁹⁴ 2010 sonrasında uygulanan yaptırımların eski yaptırımlara kıyasla çok daha etkili olduğunu ifade etmek gerekir. Zira yeni yaptırımlar ekonominin çok daha spesifik alanlarına uygulanmış ve özellikle daha önce İran enerji sektörüne hiç uygulanmayan yaptırımların 2010 ve bilhassa 2012 sonrasında uygulandığı görülmüştür. Bu yaptırımlar sayesinde İran'ın ekonomisi enflasyonist bir baskı görmüş ve aynı zamanda İran Riyali yüksek oranlarda değer kaybetmiştir.

3.1.5. İşsizlik Üzerindeki Etkisi

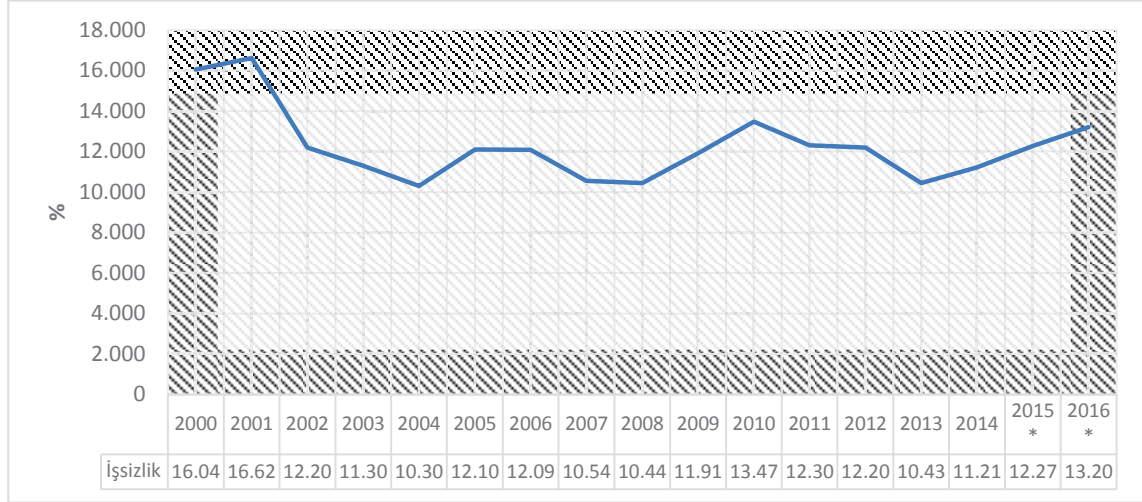
Yaptırımların İran ekonomisi üzerindeki etkilerini ülkedeki işsizlik oranlarında da gözlemlemek mümkündür. İran'ın son 15 yıllık verilerine bakıldığında çift haneli işsizlik ile mücadele ettiği görülmektedir. Şekil 7 dikkate alındığında 2000-2009 arasında ortalama işsizlik oranı %11 civarında gerçekleşmiştir. 2010 yılında ise bir önceki yıla göre önemli oranda artarak %13,47 seviyesine çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda ortalama %12 oranında gerçekleşmiştir. IMF'nin önümüzdeki yıllar için

¹⁹² Sima Motamen- Samadian, "Future of Iran, The Central Bank of Iran and Future Challenges", Lagatum Institute, Global Transitions, September 2013, s.5., [http://www.li.com/docs/default-source/future-of-iran/the-future-of-iran-\(economy\)-the-central-bank-of-iran-and-future-challenges-pdf.pdf?sfvrsn=2](http://www.li.com/docs/default-source/future-of-iran/the-future-of-iran-(economy)-the-central-bank-of-iran-and-future-challenges-pdf.pdf?sfvrsn=2), (25 Kasım 2015).

¹⁹³ "Police in Iran clash with currency protesters", **Aljezeera**, 4 Ekim 2012, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/10/2012103113527747494.html>, (25 Kasım 2015).

¹⁹⁴ Aghazadeh, s.94.

öngörüsünde işsizliğe dair iyimser rakamlar yoktur. Özellikle yaptırımların artırıldığı dönemlerde örneğin 2010 yılında işsizlik oranlarında yukarı doğru hareketlenmeler fark edilmektedir.

Şekil 7: Yıllara Göre İran'da İşsizlik Oranları

Kaynak: IMF 2015 World Outlook Nisan ayı verileri(2015 ve 2016 yılı verileri tahminidir.)

İran bankacık sektörünün küresel finansal sistemden tecrit edilmesine neden olan 2012 yılında uygulanan SWIFT yaptırımları İran ekonomisinde problemleri beraberinde getirdiği yukarıda ifade edilmişti. Bu düzenleme İran içerisinde özel sektör açısından iş yapmayı zorlaştırmıştır. Özellikle ithal malzemelere dayanan İran imalat sanayii, finansal sistem yaptırımları ve buna bağlı olarak gelişen yüksek döviz kuru nedeniyle zor duruma düşmüş, birçok şirket kapanmış ve bu durum işsizlik oranlarına yansımıştır.

Yaptırımlar nedeniyle düşen sanayi üretimi ve temel ihtiyaç malzemelerinin fiyatlarının artması da İran'daki işsizliğe katkı sağlamış ve işsizlik çift haneli bir grafik çizmeye devam etmiştir. Yapısal nedenlere ek olarak özellikle 2011 ve 2014 arası yüksek seyreden petrol fiyatlarına rağmen işsizliğin azalmaması yaptırımların ekonominin birçok alanını etkilemesine bağlanabilir. Bunun yanı sıra ülkenin genç nüfusu nedeniyle her yıl daha fazla gencin iş gücüne katılması uzun vadede İran ekonomisini zorlaması beklenmektedir.¹⁹⁵ İşsizlikle ilgili resmi rakamlar yüzde 10-12 arasında gözükse de

¹⁹⁵ World bank Iran Overview, <http://www.worldbank.org/en/country/iran/overview>, (25 Kasım 2015).

resmi olmayan tahminlere göre gerçek işsizliğin bu rakamın iki katı seviyelerinde olduğu belirtilmektedir.¹⁹⁶

Özellikle gençler arasında işsizlik oranı oldukça yüksektir. Dünya Bankası verilerine göre İran’da 15-24 yaş arasında işsizlik oranı 2011 yılında %28,4, 2012 yılında % 28,6 ve 2013 yılında % 29,7 gibi yüksek seviyelerde gerçekleşmiştir.¹⁹⁷ Ayrıca çalışan nüfusun ise yukarıda da bahsedilen enflasyonist baskılar ve yüksek döviz kuru nedeniyle birçok temel ihtiyacını karşılamada zorlandığı bilinmektedir.¹⁹⁸

Özellikle asgari ücret ile çalışan işçiler yüksek seyreden enflasyon ile mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Bağımsız işçi sendikaları olmadığı için de özel sektöre ve hükümete karşı bir pazarlık hakkına sahip olamamışlardır. Nitekim 2014 yılı içerisinde asgari ücrete işçiler -%37 oranında enflasyonun gerçekleştiği dönemde- %35 ila 40 arasında bir zam isterken %25 oranında yapılan zam işçilerin durumunu iyileştirmeye yetmemiştir. İşçi sınıfı 2013 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hasan Ruhani’yi desteklemiş ve yeni cumhurbaşkanının yaptırımların ülke ekonomisi üzerindeki baskılarını azaltacağına inanmışlardır.¹⁹⁹

İran’da çift haneli seyreden işsizlik oranları enflasyon ve döviz kuru gibi ekonominin diğer alanlarında yaşanan aksaklıklardan beslenmektedir. Ayrıca hali hazırda çalışan nüfusun da içinde bulunduğu şartlardan memnun olmadığı ise ortadadır. Nitekim yaptırımların kaldırılacağı ve İran’ın dünya ekonomisine tekrar entegre olacağı vaatleriyle öne çıkan Hasan Ruhani’nin cumhurbaşkanı seçilmesi İran halkının artık yaptırımlardan kaynaklanan sorunlara tahammülünün kalmadığını göstermektedir.

¹⁹⁶ “Iran in numbers: How cost of living has soared under sanctions”, **BBC**, 25 Ağustos 2013, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-22765716>, (25 Kasım 2015); Kenneth Katzman, “Iran Sanctions”, **CRS Report**, 3 Kasım 2015, s. 47.

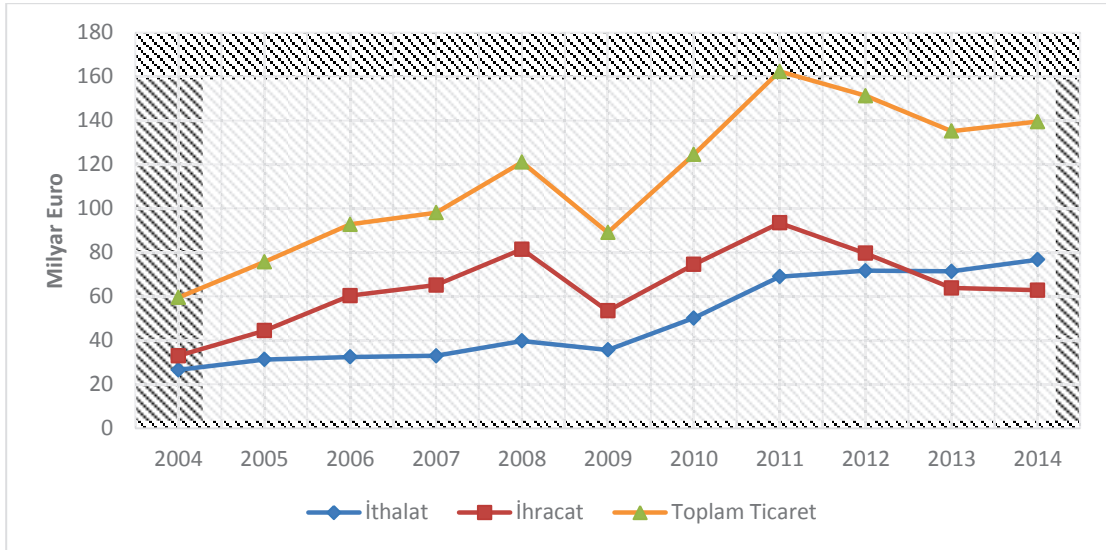
¹⁹⁷ World bank, Unemployment, youth total , <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.1524.ZS>, (25 Kasım 2015).

¹⁹⁸ İran’daki gerçek işsizlik oranlarının daha yüksek olduğu birçok uzman tarafından dillendirilmektedir. Özellikle İran İstatistik Kurumu’nun rakamlar üzerinde farklı değerlendirme kriterleri getirmesi bir şekilde işsizlik seviyelerinde manipülasyona neden olmuştur. Bu konu ile alakalı değerlendirme için bakınız. Nijan Khajehpour, “Decoding Iran’s economic indicators”, **Al Monitor**, 22 Ekim 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/10/economic-indicators-iran.html#>, (25 Kasım 2015).

¹⁹⁹ Alireza Ramezan, “Raise in minimum wage not enough for Iranian workers”, **Al Monitor**, 18 Mart 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/03/iran-wages-inflation-economy-law-protest.html#>, (25 Kasım 2015).

3.1.6. Dış Ticaret Hacmi Üzerindeki Etkisi

2010 yılında AB'nin öncelikle BM yaptırımlarını genişleten yaptırım kararı ve ardından 2012 yılında küresel bankacılık sisteminden tecrit edilen İran bankaları, İran'da devlet kurumlarından özel sektöre kadar birçok alanda faaliyet yapmayı zorlaştırmıştır. Bu dönemde AB'nin İran'a petrol ve sigortacılık alanında getirdiği yaptırımlar ise ülkenin en önemli ihracat ürünü olan petrolün satışını etkilemiştir. 2010 sonrasında tek taraflı ABD yaptırımlarının da şiddetini arttırmasıyla İran'ın ithalat ve ihracat rakamlarında değişiklikler yaşanmıştır. Sadece rakamlar değil aynı zamanda en fazla ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında da değişiklikler olmuştur. Özellikle 2012 sonrasında toplam ticaretinde önemli azalmalar meydana gelmiştir. Bu dönemde petrol fiyatlarının ortalama 110-115 dolar olduğu göz önünde bulundurulursa toplam ihracatındaki azalmalardaki yaptırımların etkisi daha net görülebilmektedir.

Şekil 8: Yıllara Göre İran'ın İhracat, İthalat ve Toplam Ticaret Hacmi

Kaynak: Avrupa Komisyonu Ticaret İstatistikleri

İhracat ve ithalat rakamlarında gözle görülür ilk değişim BM Güvenlik Konseyi'nin 2006 yılı sonunda İran'a karşı almış olduğu ilk yaptırım kararından sonra olmuştur. Her ne kadar gerileme yaşanmamış olsa da önceki yıllara göre oransal olarak artışlar azalmıştır. Yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere 2006 yılında 32,4 milyar Euro olan ithalat 2007 yılında 32,9 milyar Euro ile önemli bir artış göstermesi beklenirken çok az bir miktar da artmıştır. Aynı dönemde ihracat rakamları ise 2006 yılında 60,3 milyar Euro'dan 65 milyar Euro'ya çıkarak sadece 5 milyar dolarlık bir artış göstermiştir.

2008 sonunda dünyada yaşanan ekonomik krizden İran da nasibini almış hem ihracatında hem de ithalatında düşüş yaşamıştır. 2008 yılında 39 milyar Euro olan ithalatı yüzde 10'luk bir azalmayla 2009 yılında 15 milyar Euro'ya düşmüştür. İhracat rakamlarındaki durum ise daha dramatik bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu dönemde petrol fiyatlarının varil başına 106 dolar seviyelerinden 68 dolar civarına düşmesi ihracatının önemli bir bölümünün petrole dayalı olması nedeniyle önemli oranda düşmüştür. 2008 yılında 81,3 milyar Euro olan ihracat rakamı yüzde 34'lük bir oranda azalarak 53,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. (Bakınız şekil 8)

2009 krizinden çıkış ve tırmanan petrol fiyatlarıyla toplam ticaret hacminde önemli artışlar yaşayan İran, 2011 sonunda arttırılan yaptırımlar nedeniyle düşüş eğilimine girmiştir. Şekil 8'de de görüldüğü üzere 2011 yılında ticaret hacmi 162 milyar Euro'dan % 6'lık bir düşüş ile 2012'de 151 milyar Euro olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılında ise toplam ticaret hacmi %10'luk bir düşüş ile 135 milyar Euro olmuştur. 2012 ve 2013 yılında ithalat ise bir önceki yıllara göre sırasıyla %14 ve %19 oranında azalmıştır. 2012 yılında ihracat ise 79 milyar Euro, 2013 yılında ise 63 milyar Euro olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıllarda aşağıda daha detaylı incelenecek petrol fiyatlarının 110 dolar ile 115 dolar civarında olduğu düşünüldüğünde bu düşüşte yaptırımların etkisi net bir şekilde görülmektedir.

İran'ın ihracat ve ithalat oranlarında yaşanan düşüşün yanı sıra önemli olan bir diğer değişim ihracat ve ithalat yaptığı ülkelerin sıralamalarındaki değişikliklerdir. Yaptırımların artış gösterdiği ve çok taraflı hale geldiği 2006 ve şiddetini arttırdığı 2011 sonunda bu değişim net bir şekilde görülebilmektedir. İran'ı bu şekilde değişime iten temel sebep ise yaptırımlar nedeniyle ticaretin ve finansal aktivitelerin zorlaştığı ülkelerin yerine yeni pazarlar bulma gereksinimi olmuştur. Ancak bir şekilde burada meydana gelen kaybın bir kısmı telafi edilse de yukarıda verilen rakamlar ışığında bunun yeterli olmadığı görülmüştür. Bu da yaptırımların İran'ın ekonomik tercihlerinde ne kadar etkili olduğunu test eder ve kanıtlar derecede önemlidir. Aşağıdaki tabloda bu değişimin 2000 yılından bu yana nasıl yaşandığı gösterilmektedir.

Tablo 2: Yıllara Göre İran'ın En Fazla İthalat Yaptığı İlk 10 Ülke

2003	2004	2005	2006	2007	2008
BAE	BAE	BAE	Almanya	Çin	Çin
Almanya	Almanya	Almanya	Çin	BAE	BAE
Fransa	Fransa	Çin	Güney Kore	Almanya	Almanya
Çin	İtalya	İtalya	İtalya	Güney Kore	Güney Kore
İtalya	Güney Kore	Güney Kore	Fransa	İtalya	İtalya
Rusya	Çin	Fransa	Kazakistan	Rusya	Rusya
Güney Kore	Rusya	Rusya	Hindistan	Kazakistan	Fransa
Japonya	Hindistan	Japonya	Rusya	Fransa	Kazakistan
Hindistan	Brezilya	Hindistan	Brezilya	Hindistan	Türkiye
Brezilya	Japonya	Brezilya	Japonya	Brezilya	Japonya

2009	2010	2011	2012	2013	2014
Çin	BAE	BAE	Çin	Çin	Çin
Almanya	Çin	Çin	Türkiye	Hindistan	Hindistan
Güney Kore	Almanya	Güney Kore	Güney Kore	Güney Kore	Güney Kore
İtalya	Güney Kore	Almanya	Almanya	Türkiye	Türkiye
Rusya	Türkiye	Türkiye	Hindistan	Gana	Almanya
Fransa	Rusya	Rusya	Brezilya	Almanya	İtalya
Türkiye	İtalya	İtalya	Rusya	Brezilya	Brezilya
Hindistan	Brezilya	İsviçre	İtalya	İtalya	Rusya
Japonya	Hindistan	Brezilya	Fransa	Rusya	Arjantin
Kazakistan	Fransa	Hindistan	Japonya	Fransa	Tayvan

Kaynak: Atlas Media ve Trademap verilerinden derlenmiştir.

Ayrıca tek taraflı Amerikan yaptırımlarının 1990’larda artması İran’ı Amerikan ürünlerine alternatif pazarlar bulmaya itmiştir. Zira devrim öncesi dönemde İran-ABD ticari ilişkileri önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak 1990’larda İran, yaptırımlar nedeniyle ABD’ye alternatif olarak yönünü Avrupa’ya çevirmiştir. Bu dönemde ise Avrupa ile ticaretinin ciddi anlamda arttığı gözlenmiştir. 2010 sonrasında ise yatırım zincirine AB’nin de dâhil olmasıyla İran, ticaretini özellikle petrol ihracatı ve bazı ithal edeceği ürünler için başta Çin olmak üzere Asya pazarına yönelmiştir. 2000’lerde İran, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)’yi, bu ülkenin uyguladığı ticari kolaylıklar nedeniyle yaptırımları atlatacak şekilde kullanmıştır. Birçok İranlı, BAE’deki ortaklarıyla şirket kurmak suretiyle gerekli olan ürünlerin bu ülke üzerinden telafi etmeye çalışmıştır.²⁰⁰ Diğer ülkeler dışında BAE’nin tablolarda üst sıralarda yer almasının temel sebebi İran açısından bir arka kapı görevi görmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak BAE üzerinde artan baskılar bu ülkenin yerini Çin gibi ülkelerin almasına neden olmuştur. Burada şunu belirtmekte yarar var; İran’ın yaptırımları aşma adına yapmış olduğu bu girişimler hiçbir zaman tam anlamıyla bir telafi sağlayamamıştır çünkü 2011 sonrasında (şekil 8’de de görüldüğü üzere) toplam ticaretinde yaşanan daralmayı engelleyememiştir.

Yukarıda Tablo 2’de de görüldüğü üzere 2003 yılından 2011 yılına kadar İran’ın ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında AB ülkelerinin payının yüksek olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bu tarihler arasında Çin’in de üst sıralara çıktığı görülmüştür. AB, 2011 yılına kadar İran’ın ithalatında ilk sıradaki yerini korusa da ülke bazında Almanya, Fransa ve İtalya gibi önemli Avrupa ülkelerinin alt sıralara gerilediği görülmektedir. Özellikle İran’ın Asya pazarına yönelmesi Çin ve Güney Kore gibi ülkelerin İran ithalatında üst sıralara çıkmasına neden olmuştur. 2011 sonrası AB’nin tek taraflı yaptırımlara dâhil olmasıyla birlikte AB’nin İran’ın ithalatındaki payı iyice azalmıştır. Bu durum tabloda net bir şekilde görülmektedir; 2003 yılında ikinci sırada olan Almanya 2013 yılına gelindiğinde altıncı sıraya gerilemiştir. Sıralama anlamında ilk 10 ülke olarak belirtildiğinde belli olamasa da oransal fark belirtildiğinde ciddi oranda azalma fark edilmektedir. 2003 yılında Almanya’nın İran’ın ithalatındaki oranı %9,6 iken 2013’e gelindiğinde % 5,1’e düşmüştür. Çin’in oranı ise aynı yıllarda %7,4’ten %29’a çıkmıştır.

²⁰⁰ Nader Habibi, “The Iranian economy in the shadow of sanctions”, Parvin Alizadeh ve Hassan Hakimian, (Ed.), **Iran and the Global Economy Petro populism, Islam and economic sanctions** içinde (172- 198), New York: Routledge, 2014, s. 177.

Tablo 3: Yıllara Göre İran'ın En Fazla İhracat Yaptığı İlk 10 Ülke

2003	2004	2005	2006	2007	2008
Japonya	Japonya	Japonya	Japonya	Çin	Çin
Çin	Çin	Çin	Çin	Japonya	Japonya
İtalya	İtalya	İtalya	Hindistan	Hindistan	Hindistan
Güney Kore	Güney Afrika	Güney Kore	İtalya	Güney Kore	Güney Kore
Türkiye	Güney Kore	Fransa	Güney Kore	İtalya	Türkiye
Güney Afrika	Fransa	Türkiye	Türkiye	Türkiye	İtalya
Fransa	Türkiye	Güney Afrika	Fransa	Fransa	Güney Afrika
İspanya	Yunanistan	İspanya	Güney Afrika	Güney Afrika	Fransa
BAE	BAE	Yunanistan	BAE	Yunanistan	Yunanistan
Yunanistan	İspanya	BAE	Irak	İspanya	Singapur

2009	2010	2011	2012	2013	2014
Çin	Çin	Çin	Çin	Çin	Çin
Hindistan	Hindistan	Japonya	Hindistan	Hindistan	Hindistan
Japonya	Japonya	Hindistan	Japonya	Japonya	Türkiye
Güney Kore	Güney Kore	Güney Kore	Güney Kore	Güney Kore	Japonya
Güney Afrika	İtalya	İtalya	İtalya	Türkiye	Güney Kore
İtalya	Türkiye	İspanya	Yunanistan	Umman	Afganistan
Türkiye	Irak	Irak	Singapur	İtalya	İtalya
Hollanda	İspanya	Güney Afrika	Türkiye	Yunanistan	Hong Kong
Fransa	BAE	BAE	Güney Afrika	Singapur	Tayvan
Singapur	Güney Afrika	Afganistan	İspanya	Türkiye	Almanya

Kaynak: Atlas Media ve Trademap verilerinden derlenmiştir

İran'ın ihracat yaptığı ülkeler için de aynı durum geçerlidir. Tablo 3'te de görüldüğü üzere 2000'lerin başlarında Avrupa ülkeleri üst sıralarda iken, özellikle 2010 ve 2012

sonrası AB yaptırımları nedeniyle aşağılara inmiştir. Asya'nın payı ise aynı oranda artmıştır.

İran'ın ithalat ve ihracat rakamları yaptırımların uygulandığı dönemde önemli değişiklikler göstermiştir. Şekil 8'de de analiz edildiği üzere yaptırımlar, İran'ın ihracatında ve ithalatında belirli azalmayı beraberinde getirmiştir. Özellikle 2011 sonunda uygulanan AB'nin petrol ve sigorta alanındaki yaptırımları ve tek taraflı Amerikan yaptırımlarının şiddetini arttırması, İran'ın toplam ticaretine yansımıştır. AB yaptırımları nedeniyle petrol ihracatındaki azalma ihracat gelirlerini aşağıya çekmiştir. Bu durum İran'ın ticaret yaptığı ülkelerde değişiklik yapmasını zorunlu kılmış ve İran'ı Asya pazarına yöneltmiştir. Ancak tüm bunlar yaptırımların verdiği zararı tam anlamıyla telafi etmeye yetmemiştir. Zira İran ekonomisi yaptırımlar nedeniyle bu dönemde GSMH'nin anlatıldığı bölümde de belirtildiği üzere daralmış ve potansiyelinin oldukça altında bir grafik çizmiştir.

Mart 2012'den itibaren bankalar arasında finansal işlemlerin yapılmasına imkan veren Belçika merkezli SWIFT sisteminden İran'ın çıkarılması İran'ın küresel finans sisteminden tecrit edilmesine neden olmuştur. Bunun üzerine çok sayıda şirket İran'daki faaliyetlerine yaptırımlar nedeniyle son vermiş veya ileride gelecek baskılar neticesinde faaliyetlerini gözden geçirme kararı almıştır. Bu şirketlerin en önemli kaygıları uluslararası alanda İran ile iş yapan şirket olarak anılmalarından duydukları rahatsızlık olmuş ve Amerika'nın bu şirketlere karşı diğer ülkelere de baskı yaparak uluslararası alanda iş yapmalarını engelleme ihtimalinden çekinmişlerdir.²⁰¹ Bu da İran ile iş yapmak isteyen yatırımcılar açısından oldukça zorlayıcı bir konjonktür oluşturmuştur. İran, Dünya Bankası verilerine göre iş yapma kolaylığı sıralamasında 2014 yılında 189 ülke arasında 119. sırada yer almıştır.²⁰² Bu hem yaptırımlar hem de İran ekonomisinin yapısal sorunlarından kaynaklanmıştır.

İran'a finansal alanda getirilen yaptırımlar dış ticarete zarar verirken maliyetleri de yükseltmiştir. Özellikle para transferlerine getirilen sınırlamalar dış ticarete farklı yolların denenmesine neden olmuştur. İran Merkez Bankası'na göre İran ekonomisinin yaklaşık %21,6'sı 'yer altına' inmiş ve resmi şekilde bankacılık işlemlerine konu

²⁰¹ Randy Fabi, "Lloyd's Register withdraws from Iran due to sanctions", **Reuters**, 26 Nisan 2012, <http://in.reuters.com/article/iran-shipping-lloyds-idINL3E8FQ28T20120426>, (25 Kasım 2015).

²⁰² Ease of doing business index (1= most business-friendly regulations), <http://data.worldbank.org/indicator/IC.BUS.EASE.XQ>, (25 Kasım 2015).

olmadan yürütülmüştür. İran başka ülkelerden ihtiyaç duyulan malların ithal edilmesi karşılığında ticaret yapmaya başlamıştır. Şöyle ki tam anlamıyla takas olmasa da İran sattığı ürünlerin karşılığı olan parayı İran dışındaki ilgili ülkede tutmuş ve ihtiyacı olan ürün ve hizmeti buradaki bağlantıları vasıtasıyla temin etmiştir.²⁰³ Ancak bu şekildeki oluşturulan illegal ilişkiler ekonomik faaliyetleri ve İran'daki ekonomik sistemi bozan bir yapı ortaya çıkartmıştır.

3.1.7. İran Petrol Endüstrisi Üzerindeki Etkisi

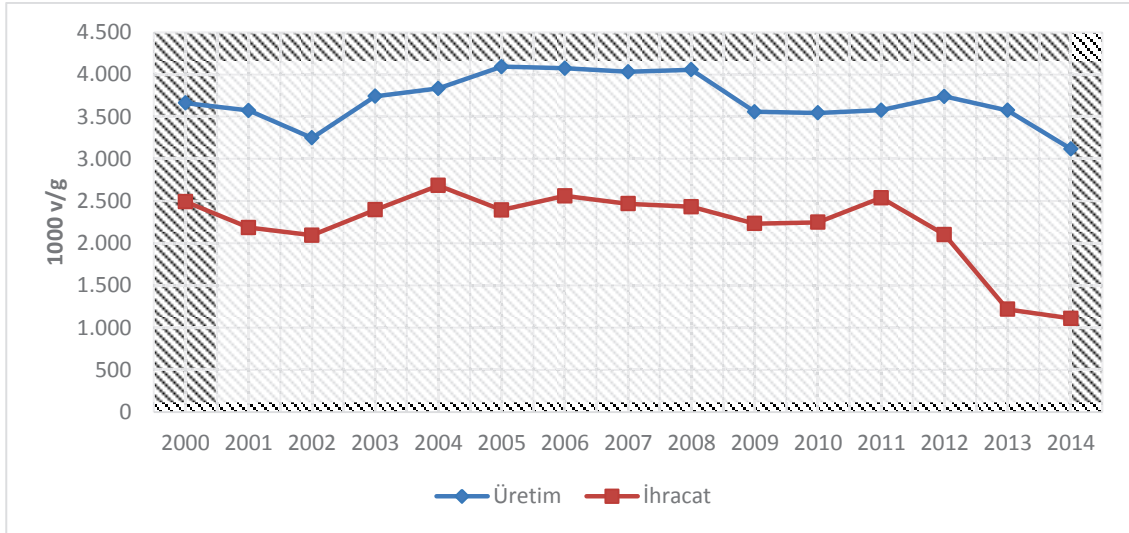
İran için petrol üretimi ve ihracatı ülkenin devamlılığı açısından hayati derecede önemlidir. Yapılan petrol ihracatının İran ekonomisindeki ağırlığı oldukça fazladır. İran'da bütçe gelirlerinin yaklaşık yüzde 50-60'ı ve ihracat gelirlerinin ise yaklaşık yüzde 80'i petrole dayalı olduğundan yaptırımların İran'da etkisini gösterdiği alanların başında enerji sektörü gelmektedir.²⁰⁴ Petrol ve doğalgaz açısından dünyanın ilk beş ülkesi arasında yer alan İran enerji sektörü, tam da bu önemi nedeniyle özellikle son dönem uygulanan yaptırımların odak noktası haline gelmiştir.

Yaptırımlar kısmında da anlatıldığı üzere ABD'nin tek taraflı olarak uyguladığı ve devrimden bu yana dozajı arttırılan uygulamalar, 2006 yılında BM gündemine getirildikten sonra çok taraflı hale gelmiştir. İran ekonomisinde bu dönemde yukarıda da anlatılan temel makroekonomik verilerde de görüldüğü üzere negatif bir eğilim hâkim olmaya başlamıştır. 2006 sonrası dönem ise İran'ı zorlama, BMGK kararlarını genişletme ve yeni kararlar çıkartma gibi İran açısından giderek kötüleşen bir yöne doğru evrilmiştir. Bu dönemi İran'ı sıkıştırma ve diğer ülkelerin yaptırımları genişletme anlamında ABD tarafından 'ikna' edilme süreci olarak tanımlayabiliriz. Bu 'ikna' süreci ABD açısından olumlu sonuçlarını 2011 sonu itibariyle AB'nin denkleme dahil olmasıyla vermiştir. AB'nin başta enerji ve finans alanlarında olmak üzere uyguladığı yaptırımları İran açısından 2006'dan sonraki ikinci kırılma noktası olmuştur. Bu tarihten sonra azalan petrol ihracatı ve finansal sistemden tecrit edilmenin de etkisiyle İran ekonomisi için problemlerin katlandığı tarih olmuştur.

²⁰³ Bijan Khajehpour, Reza marashi and Trita Parsi, "Never give in and never give up, The impact of Sanctions on Tehran's Nuclear Calculations", **NIAC**, Mart 2013, s. 24.

²⁰⁴ "Who Gains and Who Loses from Plunging Oil Prices in the Middle East and North Africa Region?", **World Bank**, 29 Ocak 2015, <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2015/01/29/who-gains-and-who-loses-from-plunging-oil-prices-in-the-middle-east-and-north-africa-region>, (25 Kasım 2015).; "Oil sanctions on Iran: Cracking under pressure?", **The Economist Intelligence Unit**, 2012, s.16, <http://static1.squarespace.com/static/53c2d81ee4b0b234f89b84f2/t/53c36178e4b04c2c1b37e0d2/1405313400386/Oil+Sanctions+on+Iran%2C+EIU.pdf>, (25 Kasım 2015).

AB, İran'ın hem petrol ihracatını hem de üretimini etkileyecek tedbirler almıştır. 2012 yılında uygulanan yaptırımlarla İran'ın enerji sektörünü geliştirecek teknoloji ve ekipmanları temin edebilmesi yasaklanmış, İran Merkez Bankasının AB içerisindeki varlıkları dondurulmuş, İran'dan petrol ithalatı yasaklanmış, petrol taşımacılığında önemli bir yeri olan tankerlere sağlanan sigortacılık faaliyeti durdurulmuştur. Ayrıca finansal alanda getirilen yaptırımlar İran'ın bankacılık işlemleri yapmasını neredeyse imkansız hale getirmiştir. Buna alternatif olabilecek altın karşılığı ticareti de yasaklayan AB yaptırımları İran ekonomisini adeta kilitlemiştir. Bu kararlar İran'a yatırımı ve finansal aktiviteleri yasaklamıştır. Ayrıca petrol ve petrol ürünlerinin alım satımı ve nükleer faaliyetler ile alakalı olduğu şüphe edilen her türlü ticari faaliyetler yasaklanmıştır. İran'ın uluslararası finansal sisteme girişinin engellenmesi ve yabancı yatırımların azalması İran ekonomisine büyük zararlar vermiştir. Total ve Shell gibi petrol şirketleri İran'daki petrol ve doğalgaz projelerini durdurma kararı alması İran enerji sektörünü zora sokmuştur.²⁰⁵ Bu yaptırımlar nedeniyle Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın ilk defa yaptırımların çok sert olduğunu dile getirmesi bile yaptırımlar anlamında yeni bir döneme girildiğini göstermektedir.²⁰⁶

Şekil 9: Yıllara Göre İran'ın Petrol Üretim ve İhracatı

Kaynak: OPEC

İran'ın son 15 yıllık petrol üretim ve ihracat verilerine bakıldığında yaptırımların İran petrol piyasasına etkileri net bir şekilde görülebilmektedir. Küresel talebin azaldığı

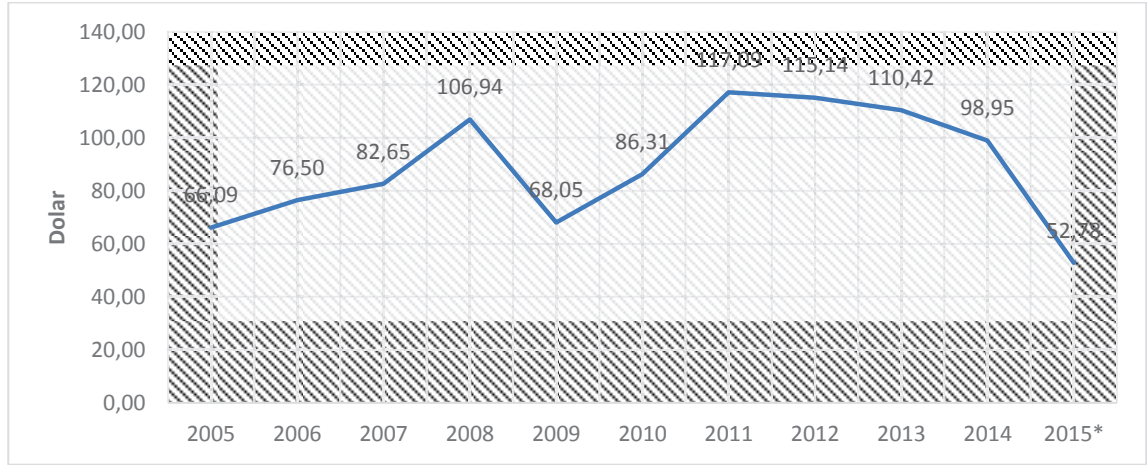
²⁰⁵ Evaleila Pesaran, "Challenges facing the Iranian economy", Rouzbeh Parsi, (Ed.), **Iran: A Revolutionary Republic In Transition** içinde (41-61), Paris: European Union Institute for Security Studies, Şubat 2012, s.53.

²⁰⁶ Thomas Erdbrink and Rich Gladstone, "Iran's President Says New Sanctions Are Toughest Yet", **International New York Times**, 3 Temmuz 2012, http://www.nytimes.com/2012/07/04/world/middleeast/irans-president-says-new-sanctions-are-toughest-yet.html?_r=0, (25 Kasım 2015).

yıllarda her petrol üreten ülke gibi İran'ın da petrol ihracatının ve üretiminin düştüğü görülmüştür. 2009 küresel ekonomik krizi nedeniyle düşen talep sonucu petrol ihracatı hafif bir düşme eğilimi gösterse de günlük 2,2 milyon varilin atına inmemiştir. Şekil 9'da da görüldüğü üzere 2000-2012 yılı arasında İran, günlük ortalama 2,3 milyon varil petrol ihracatı gerçekleştirmiştir. 2008 yılında günlük 2,4 milyon varil petrol ihraç eden İran, 2009 yılında günlük 2,2 milyon varil petrol ihracatı gerçekleştirmiştir. Ancak kısmen istikrarlı olan bu petrol ihracat rakamları 2011 sonrası tek taraflı Amerikan yaptırımlarının şiddetini artırması ve AB'nin yukarıda bahsedilen yaptırımları nedeniyle bu tarihten sonra dramatik bir şekilde düşmüştür. 2011 yılında günlük 2,5 milyon varil ihracat gerçekleşirken bu rakam daha sonrasında sırasıyla 2012 yılında günlük 2,1 milyon varile, 2013 yılında günlük 1,2 milyon varile ve son olarak 2014 yılında günlük 1,1 varile düşerek İran ekonomisinin önemli bir gelir kaynağı olan petrol gelirlerini azaltmıştır. Sonuç olarak İran'ın 2014 yılındaki petrol ihracatı yaptırımlar başlamadan önceki ihracatına oranla %56 azalmıştır. Dokuzuncu şekilde de görüleceği üzere yaşanan bu pazar kaybı üretimin de ihracatla doğru orantılı olarak azalmasına neden olmuştur.

Uluslararası petrol fiyatlarındaki iniş ve çıkışlardan petrol üreten ülkeler büyük oranlarda etkilenmektedirler. Özellikle İran gibi petrolün ülke ekonomisindeki yeri hayati olan ülkelerde buradan gelecek gelirin azalması, o ülke için ciddi ekonomik zorluklar çıkarabilmektedir. Dolayısıyla sadece petrol üretim ve ihracat miktarları değil, aynı zamanda bu üretimin gerçekleştiği dönemdeki petrol fiyatları da önem kazanmaktadır. Aşağıda Şekil 10'da varil başına ortalama ham petrol fiyatlarının yıllara göre değişimi gösterilmektedir. Şekilde görüldüğü üzere 2000'lerin başında petrol fiyatları hızlı bir şekilde artmış ve 2008 yılında varil başına 100 doları aşmıştır. 2009 krizi nedeniyle yaşanan talep azalması fiyatları aşağıya çekse de bir yıl sonra fiyatlar toparlanma eğilimine girmiştir. Özellikle 2011 yılından itibaren 2014 sonuna kadar petrol fiyatlarının oldukça yüksek olduğu ifade edilebilir. 2011 yılında varil fiyatı 117 dolar ile rekor kırmış sonraki yıllarda sırasıyla 115 dolar ve 110 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında ise ikinci altı ayda fiyatların düşmesi sebebiyle 98 dolar seviyesine inmiştir. 2014 sonrasında küresel ekonomik yavaşlama, pazar payını kaybetmeme adına petrol üreten ülkelerin fiyatların düşmesine aldırmaksızın petrol

üretimlerine devam etmesi gibi nedenlerle²⁰⁷ petrolün varil fiyatı 2015 yılı içerisinde 39 dolar seviyelerini görmüştür.

Şekil 10: Yıllara Göre Küresel Petrol Fiyatlarındaki Artış ve Azalışlar

Kaynak: BP Statistical World of Energy ve OPEC verilerinden derlenmiştir. (*2015 yılı verileri Ekim ayına kadarki aylık verilerin ortalamasıdır.)

AB'nin İran'a enerji alanında uyguladığı yaptırımlarda örgüt olarak en fazla tedirgin olunan konu yaptırımların uygulanması durumunda İran petrollerinin uluslararası piyasaya girememesi nedeniyle petrol fiyatlarının yükseleceği korkusu olmuştur. Bu da başta AB ülkeleri olmak üzere önemli petrol ithalatçısı ülkeleri tedirgin etmiştir. Zira İran 2012 yaptırımlarından sonra Hürmüz Boğaz'ını kapatmakla dünyayı tehdit etmiştir.²⁰⁸ Ancak enerji yaptırımlarının etkisini arttırdığı 2012 yılına gelindiğinde Irak ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin ABD'nin isteği ölçüsünde üretimlerini arttırması²⁰⁹ ve ABD'nin yüksek petrol fiyatları nedeniyle kaya petrolü üretimine geçmesiyle bu açık fazlasıyla kapanmış hatta arz fazlası meydana gelmiş ve fiyatları daha da aşağıya çekmiştir. Bu nedenler dolayısıyla İran petrol ihracatının yarıdan fazla azalması arz cephesinde herhangi bir sıkıntı çıkartmamış ve petrol fiyatlarında yukarı doğru hareketlenmeye neden olmamıştır.

Aşağıda Tablo 4 ve Tablo 5'te son 4 yıl içerisinde İran'ın ve ona alternatif olabilecek ülkelerin petrol üretimleri ve ihracatları gösterilmektedir. Tablo 4'ten de anlaşılacağı üzere İran'ın üretimi düşerken buna alternatif olarak Irak, Suudi Arabistan ve ABD'nin

²⁰⁷ Petrol fiyatlarının düşme sebeplerine dair yazı için bakınız. Mahfi Eğilmez, "Petrolün Ekonomisi", 2 Aralık 2014, <http://www.mahfiegilmez.com/2014/12/petrolun-ekonomisi.html>, (25 Kasım 2015).

²⁰⁸ "İran'ın Hürmüz Boğaz'ını kapatma tehdidi", **Sabah**, 11 Ocak 2012, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2012/01/11/iranin-hurmuz-bogazini-kapatma-tehdidi>, (25 Kasım 2015).

²⁰⁹ Nader Habibi, "The Iranian economy in the shadow of sanctions", Parvin Alizadeh ve Hassan Hakimian, (Ed.), **Iran and the Global Economy Petro populism, Islam and economic sanctions** içinde (172-199), New York: Routledge, 2014, s.188.

petrol üretimlerini arttırdığı görülmüştür. Tablo 4’te görüldüğü üzere Irak petrol üretimini kayda değer oranlarda arttırmış ve 2014 yılında üretimde İran’ı geçmiştir. Ayrıca Tablo 5’te de görüldüğü üzere İran’ın ihracatı 2014 yılı itibariyle günlük 1,109 milyon varile düşerken Irak ve Suudi Arabistan’ın üretimlerini önemli oranlarda arttırdığı görülmektedir. Burada ABD’nin üretiminin artmasının katkısı ihracat anlamında olmasa da piyasadan daha az petrol ithal etmesine sebep olması bakımından arz fazlası yaşanmasına neden olmuştur. İran’ın bu dönemde ürettiği petrolü satamaması nedeniyle yaklaşık 51 milyon varile yakın petrolü depoladığı da bilinmektedir.²¹⁰

Tablo 4: Yıllara Göre Ülkelerin Ham Petrol Üretimleri Günlük Varil

	2010	2011	2012	2013	2014
İran	3,544	3,576	3,739	3,575	3,117
Irak	2,358	2,652	2,942	2,979	3,310
Suudi Arabistan	8,165	9,311	9,763	9,637	9,712
ABD	5,481	5,644	6,496	7,461	8,662

Kaynak: OPEC Annual Statistical Bulletin 2015

Tablo 5: Yıllara Göre Ülkelerin Ham Petrol İhracatları Günlük Varil

	2010	2011	2012	2013	2014
İran	2,248	2,537	2,102	1,215	1,109
Irak	1,890	2,166	2,423	2,390	2,510
Suudi Arabistan	6,644	7,218	7,557	7,571	7,153

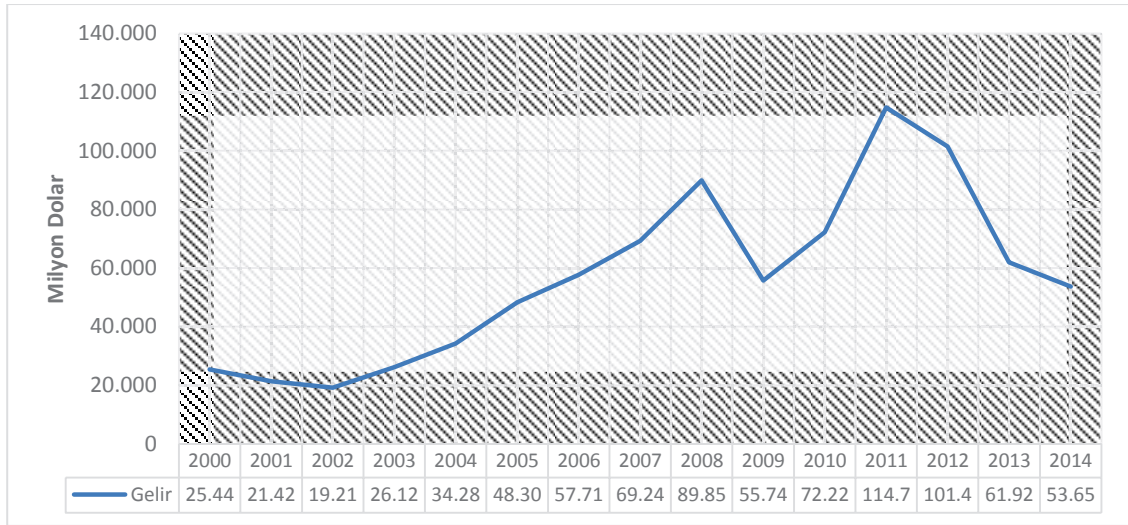
Kaynak: OPEC Annual Statistical Bulletin 2015

Irak ve Suudi Arabistan’ın petrol üretimlerini arttırmasının ne kadarı İran’ı sıkıştırmak ne kadarı pazar payını kaybetmeme nedeniyle yapıldığı kesin olarak bilinmese de yaptırımların etkisini arttırmaya hizmet ettiği bir gerçektir. Özellikle Irak ve Suudi Arabistan, petrol ihracatı konusunda aynı bölgede olmaları bakımından İran ile önemli bir rakip olmuşlardır. ABD’nin bu şekildeki politikaları, yaptırımların etkinliğini maksimum seviyeye taşınması anlamında oldukça etkili olmuştur. Zira eskisinden farklı olarak petrol fiyatlarının düşmesinin engellenmesiyle İran’a yaptırım uygulayan ülkelerin zarara uğraması önlenmiştir. Bu ise yaptırımlara olan desteği arttırmış ve

²¹⁰ Tom Morgan, “Iran Deal: The Effect on Global Oil Markets”, **Forbes**, 14 Eylül 2015, <http://www.forbes.com/sites/drillinginfo/2015/09/14/iran-deal-the-effect-on-global-oil-markets/>, (25 Kasım 2015).

İran'ın elinden yaptırımların etkilerini kısmen de olsa kapatacak önemli bir kozun alınmasını sağlamıştır. Bu süreç aynı zamanda yaptırımların devam ettirilmesi anlamında uygulayıcı ülkelerin elini güçlendirmiştir.

İran'ın bu dönemde petrol gelirlerindeki değişim de yaptırımların etkisinin İran ekonomisine maliyetini göstermesi bakımından açıklayıcı olmaktadır. Şekil 10'da da belirtildiği üzere 2000'li yılların başında petrol fiyatlarının hızla tırmanmasıyla önemli oran da artan İran petrol gelirleri aşağıdaki şekil 11'de görüldüğü gibi 2000 yılında 25 milyar dolardan 2008 yılında 89 milyar dolara çıkararak % 256 artmıştır. Diğer taraftan Şekil 11'e bakıldığında 2009'da yaşanan küresel krizin petrol fiyatlarını aşağı çekmesi nedeniyle İran'ın petrol gelirleri 2009'da 55 milyar dolara gerilemiştir. Bu tarihten sonra toparlanan petrol fiyatlarının da etkisiyle İran petrol gelirleri 2011 sonuna kadar tekrar hızlı bir şekilde artmıştır. 2010 yılında 72 milyar dolar olan İran'ın petrol gelirleri 2011 yılında rekor kırarak 114 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 11: Yıllara Göre İran'ın Petrol İhracatından Elde Ettiği Gelir

Kaynak: OPEC

Ancak 2011 sonunda başlayan AB yaptırımları ve dozunu arttıran tek taraflı Amerikan yaptırımları İran petrol gelirlerinin tekrar dramatik bir şekilde azalmasına neden olmuştur. Aynı dönemde petrol fiyatları ise şekil 10'da da görüldüğü üzere 2012'de 115 dolar, 2013'de 110 dolar ve 2014'de ise 98 dolar ile yüksek seyretmiştir. Bu fiyatlar göz önüne alındığında İran'ın petrol ihracat gelirlerinin azalmasının temel sebebinin yaptırımlardan dolayı petrol ihracatı yapamamasından kaynaklandığı söylenebilir.

Şekil 11’de de görüldüğü gibi 2012 yılında İran’ın petrol ihracat gelirleri 101 milyar dolar, 2013 yılında 61 milyar dolar ve 2014 yılında 53 milyar dolara gerilemiştir. Bu haliyle 2014 yılı itibariyle İran petrol gelirleri 5 yıl geriye giderek 2009 ekonomik krizindeki seviyenin de altına düşmüştür. Aşağıda daha detaylı değinilmekle birlikte 2013 yılında imzalanan geçici Cenevre Anlaşması’nın ön gördüğü Ortak Eylem Planının (OEP) 20 Ocak 2014 itibariyle yürürlüğe girmesi sonrası oluşan iyimser hava ise 2014 sonu itibariyle düşmeye başlayan petrol fiyatlarıyla İran açısından tekrar bir çıkmaza girilmesine neden olmuştur. İran, yaptırımların etkilerini bazı reformlar ile bertaraf etmeye çalışsa da özellikle 2015 yılında 114 dolar seviyelerinden 40 dolara kadar düşen petrol fiyatları, İran ekonomisine yaptırımlardan sonra yeni bir darbe indirmiştir. Yeni dönem bütçesinin belirlenmesinde düşen fiyatlar karşısında İran, önce petrolün varil fiyatını 72 dolar olarak belirlemiş ardından fiyatın düşmeye devam etmesi İran yönetimini zora sokmuştur. Bir önceki yıl yeni bütçe için petrolün varil fiyatının varil başına ortalama 100 dolardan hesaplandığı düşünülürken İran açısından durumun ciddiyeti ortadadır.²¹¹ İran’ın önceden belirlenen bütçenin sağlanabilmesi için 2015-2016 yılı için petrolün varilini 136 dolardan satması öngörülmüştür.²¹² Ancak 2015 yılındaki petrol fiyatlarının gidişatı bunu imkânsız kılmaktadır.

AB yaptırımlarının İran petrol ihracatını ne ölçüde etkilediğini göstermesi bakımından İran’dan petrol alan ülkelerin ithalat miktarlarına bakılması önemlidir. Enerji ve sigorta alanında getirilen yaptırımlar, bu alanda iş yapan şirketlerin büyük çoğunluğunun AB’nin sağladığı sigorta düzenlemelerine tabi olması nedeniyle dünyadaki tankerlerin %95’i bu yaptırımlara maruz kalmış, dolayısıyla İran’ın petrol ihracat ve taşımacılık faaliyetleri yapması zorlaşmıştır.²¹³ Yaptırımların uygulanmaya başladığı tarih olan 2011 sonundan nükleer anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarih olan 20 Ocak 2014 itibariyle ne kadar değiştiği aşağıdaki Tablo 6’da net bir şekilde gözükmektedir. 2011 yılında AB, İran’dan günlük ortalama 600.000 varil petrol alırken 2014 itibariyle bu rakam neredeyse sıfıra inmiştir. Çin, Japonya, Hindistan gibi diğer ülkelerin de İran’dan petrol ithalatına devam etmelerine rağmen önemli oranlarda azalttıkları görülmektedir. Petrole

²¹¹ Maysam Bizaer, “Iran holds trump card on oil: petrochemicals”, **Al Monitor**, 22 Ocak 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/01/iran-oil-petrochemicals.html>, (25 Kasım 2015).

²¹² “Cheaper Oil, Winners and Losers”, **The Economist**, 25 Kasım 2014, <http://www.economist.com/news/international/21627642-america-and-its-friends-benefit-falling-oil-prices-its-most-strident-critics>, (25 Kasım 2015).

²¹³ Isaac Arnsdorf, “Iran Oil Curbs Extend to 95 % of Tankers in EU Insurance Rules”, **Bloomberg Business**, 27 Ocak 2012., <http://www.bloomberg.com/news/articles/2012-01-27/iran-oil-export-curbs-extend-to-95-of-tankers-in-europe-s-insurance-rules>, (25 Kasım 2015).

olan ihtiyaçları, petrol fiyatlarının istikrarı ve yaptırımlara uygun hareket ettikleri göz önünde bulundurularak -istisnai olarak- bu ülkelere belirli miktarları aşmamak koşuluyla İran petrolünü ithal etmeleri yönünde bazı ayrıcalıklar da tanınmıştır.²¹⁴ Örneğin Türkiye bu ayrıcalıklardan faydalanan ülkeler arasındadır.

Tablo 6: İran'dan Petrol İthal Eden Önemli Ülkeler ve Petrol İthalatlarındaki Azalma

Ülke/Blok	2011 Ortalama	Ortak Eylem Planının başladığı tarih olan 20 Ocak 2014 itibariyle Ortalama
Avrupa Birliği (Özellikle İspanya, İtalya ve Yunanistan)	600,000	Önemsiz
Çin	550,000	410,000
Japonya	325,000	190,000
Hindistan	320,000	190,000
Güney Kore	230,000	130,000
Türkiye	200,000	120,000
Güney Afrika	80,000	Önemsiz
Malezya	55,000	Önemsiz
Sri Lanka	35,000	Önemsiz
Tayvan	35,000	10,000
Singapur	20,000	Önemsiz
Diğer	55,000	Önemsiz
Toplam	2,5 milyon v/g	1,057 milyon v/g

Kaynak: Kenneth Katzman, CRS Report, 3 Kasım 2015, s.21.

İran, yaptırımlar nedeniyle enerji kaynaklarını büyük ölçüde verimsiz kullanmaktadır. Özellikle rafineri, demir, alüminyum, çimento ve petrokimyasallar gibi enerjiye bağlı endüstrilerde çok ciddi oranlarda enerji israfı ve verimsiz kullanım yapılmaktadır. Buna bağlı olarak İran'ın enerji sarfiyatının yıllık 30 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir.²¹⁵ Bu durum, İran'a uygulanan yaptırımlar nedeniyle diğer sektörlerin son teknolojileri kullanamamasından ve verimsiz üretim yöntemleri ile devam etmesinden kaynaklanmaktadır.

²¹⁴ Timothy Gardner, "U.S. extends Iran oil sanctions waivers to China, South Korea" **Reuters**, 29 Kasım 2013, <http://www.reuters.com/article/us-usa-iran-waivers-idUSBRE9AS0QM20131129>, (25 Kasım 2015). ; Indria Lakshmanan, "U.S. Exempts India, South Korea From Iran Oil Sanctions", **Bloomberg Business**, 12 Haziran 2012, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2012-06-11/u-s-exempts-seven-countries-from-iran-oil-sanctions-1->, (25 Kasım 2015).

²¹⁵ Seçkin Berber, "İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri", **Bilgi Strateji**, Cilt. 5, Sayı. 9, (Güz 2013), s. 76.

İran ekonomisindeki petrolün ağırlığı hesaba katıldığında petrol ihracatındaki düşüşlerin ekonominin diğer alanlarına sıçraması kaçınılmaz olmuştur. Zaten yaptırımların İran enerji sektörü üzerine uygulanmasından sonra diğer makroekonomik veriler üzerindeki etkilerde de görüldüğü üzere birçok alanda olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu nedenle 2012 yılından sonra yaptırımların genişletilmesi kararını alan devletlerin ilk olarak İran enerji sektörünü hedef almaları gayet tabidir.

3.2. İran İç Politikası ve Halkı Üzerindeki Etkileri

Yaptırımların İran ekonomisi üzerindeki etkilerinin yanı sıra bu etkiler ile bağlantılı olarak İran iç siyasetinde de önemli yansımaları olduğu söylenebilir. Bu dönemde iç siyasi tartışmaların yaptırımlar ve nükleer program üzerinden yapıldığı bir ortam oluşmuştur. İran siyasetinde reformcular ve aşırı muhafazakârlar olarak ayırabileceğimiz temel olarak iki kesimin varlığından söz edilebilir. Nitekim son dört cumhurbaşkanlarından Rafsancani, Hatemi ve Ruhani, reformist kimlikleriyle ön plana çıkarken Ahmedinejad muhafazakâr söylemleriyle ön plana çıkmıştır. 2006 sonrası dönem için İran siyasetindeki bu iki kesim arasındaki tartışmalar nükleer program, yaptırımların İran halkı üzerindeki etkileri, yaptırımların kaldırılması ve nükleer müzakereler konuları üzerine yoğunlaşmıştır.

2005 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Mahmud Ahmedinejad, İran'ın yeni cumhurbaşkanı seçilmiş ve seçileli henüz bir yılı doldurmadan İran nükleer konusu BMGK gündemine getirilerek yaptırım kararları alınmıştır. Ahmedinejad'ın özellikle İran nükleer programıyla alakalı müzakereye açık olmayan politikası ve keskin bir Batı karşıtı söylemi uluslararası kamuoyunda yaptırımlara olan desteğin artmasına ciddi katkı sağlamıştır. Bu dönemde Amerika'nın 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında bölgeye ve özelde İran'a yönelik politikaları neticesinde İran'ın kendisini tehdit altında hissetmesi İran iç siyasetinde reformist kesimlerin ön plana çıkmasını engellemiştir. Ahmedinejad dönemiyle birlikte yaptırımlar temel olarak nükleer program ile alakalı İran'ın belirli yükümlülükleri yerine getirmesini temin etmek ve İran'ın nükleer silah elde etmesini önleme amacıyla uygulamaya konulsa da en fazla etkilediği alan ekonomi ve dolayısıyla İran halkı olmuştur. Söz konusu ekonomik etkilerin ağırlaşması İran iç politikasında yaptırımların etkilerinin tartışıldığı ve farklı kesimlerin farklı çözüm

önerileri getirdiği ve ciddi görüş ayrılıklarının yaşandığı bir atmosfere doğru evirilmiştir.

2011 sonrasında yaptırımların arttırılması ve hükümetin halka verdiği desteklerden bazılarının kesilmesi, İran halkını temel ihtiyaçlarından mahrum bırakacak seviyeye getirmiştir. Orta sınıf aileler artan enflasyon nedeniyle tavuk, kırmızı et, meyve ve şeker gibi temel gereksinimlerini temin edemez hale gelmiştir. İşsizlik oranını ise resmi olarak %10-13 arasında değişiklik gösterse de gayri resmi oranın %20'leri aştığı belirtilmektedir. Özellikle ithalata uygulanan yaptırımlar nedeniyle fabrikaların ihtiyacı olan ekipman ve ürünleri ithal edememesi işsizliği beraberinde getirmiştir.²¹⁶ Ekonomik etkiler kısmında belirtildiği üzere ekonominin her alanında yaşanan istikrarsız gidişat halkın dayanma eşiğini özellikle 2011 sonrasında aşmıştır. Zira enflasyonun %40'lara dayanması ve artan işsizlik İran halkının bu durumdan rahatsızlığını artık açıkça dile getirmesine neden olmuştur.

Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün 2014 Yolsuzluk Algı Endeksi'ne göre İran, yolsuzluk konusunda 175 ülke arasında 136. sırada yer almıştır.²¹⁷ Ayrıca 178 ülkenin değerlendirildiği 2015 Ekonomik Özgürlük Endeksi'nde ise 171. sırada yer almıştır. Hukuki alandaki zayıflıklar, devletin ekonomideki etkisi, otokratik olup olmaması gibi nedenler İran'ı bu sıralama içerisinde son sıralara itmiştir.²¹⁸ İran'ın bu sıralamada aşağılarda olmasının bir diğer nedeni devlet kurumlarının ekonomik sistemdeki etkinliğine bağlanabilir. Bunlara ek olarak bilhassa yaptırımlar nedeniyle üstü örtülü kurulan illegal ilişkilerin denetimlerinin yapılmasının imkânsızlığı olmuştur. Bu duruma yaptırımlardan dolayı İran'da her yıl ortalama 25 milyar dolar değerinde gerçekleştirilen kaçakçılık da eklenince İran ekonomisi ve halkı için hayat daha da zorlaşmıştır.²¹⁹ Ayrıca yaptırımların etkilerinin azaltılması anlamında İran'ın ithal edemediği ürünler

²¹⁶ Robert Tait, "Iran's food costs soar and unemployment spirals as nuclear sanctions begin to bite", **The Telegraph**, 1 Temmuz 2012, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/9368117/Irans-food-costs-soar-and-unemployment-spirals-as-nuclear-sanctions-begin-to-bite.html>, (25 Kasım 2015).

²¹⁷ Corruption by country /Territory, <http://www.transparency.org/country#IRN>, (25 Kasım 2015).

²¹⁸ Terry Miller and Anthony B. Kim, "2015 Index of Economic Freedom, Promoting Economic Opportunity and Prosperity", **The Heritage Foundation**, Washington, 2015, s. 247.

²¹⁹ Bijan Khajepour, "What Rouhani's done to fight corruption", **Al Monitor**, 29.09.2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/09/iran-corruption-postsanctions.html>, (25 Kasım 2015).

için başta Çin olmak üzere Asya pazarına yönelmesi sonucu buradan temin edilen ürünlerden İranlıların rahatsız olduğu bilinmektedir.²²⁰

2005 yılında cumhurbaşkanlığı görevine gelen Ahmedinejad'ın sekiz yıllık görev süresi boyunca İran, yaklaşık 600 milyar dolar değerinde petrol geliri elde etmiştir. Bu gelir artışına karşılık Ahmedinejad ardında iki yıl üst üste daralmış bir ekonomi, yüksek enflasyon ve işsizlik oranlarını miras olarak bırakmıştır.²²¹ İran'a 2012 yılından sonra uygulanan yaptırımların ardından İranlı yetkililerin ağzından çok az duyulabilecek ve yaptırımların etkilerinin kabul edildiğine dair alışılmadık açıklamalar yapılmıştır.²²²

Tüm bu ekonomik sıkıntılar ve halk üzerindeki baskıların zirve yaptığı 2013 yılının Haziran'ında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında Ruhani'nin ülkenin yeni cumhurbaşkanı seçilmesi de aslında yaptırımların iç politikayı ne kadar etkilediğinin göstergesi olmuştur. Ruhani'nin seçilmesi İran halkının kendilerini yönetecek daha ılımlı bir cumhurbaşkanı istediklerini göstermiştir. Zira 2013 seçimlerinde yaşanan tartışmalar nükleer program, yaptırımlar ve bunlarla bağlantılı olarak gelişen ekonomik problemler etrafında şekillenmiştir.²²³ 2013 yılında yapılan bir ankete göre İranlıların %85'i yaptırımların yaşamlarını olumsuz etkilediğini belirtmiştir.²²⁴ Ruhani'nin Batı'da eğitim almış olması, daha öncesinde nükleer müzakereci olarak görev yapması ve reformist bir çizgide olması gibi nedenler dolayısıyla yaptırımların kaldırılması anlamında da İran halkını daha fazla umutlandırdığı söylenebilir.²²⁵

2013 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan tartışmalar aslında İran iç siyasetinin durumunu açıkça göstermektedir. Ruhani, hem seçim sürecinde hem de seçildikten sonra yapmış olduğu konuşmalarında Ahmedinejad'ın birçok politikasını eleştirmiştir. Özellikle Ahmedinejad'ın istişare etmeden bir takım kararlar aldığını, ekonomik

²²⁰ "China floods Iran with cheap consumer goods in exchange for oil", **The Guardian**, Tehran Bureau, 20 Şubat 2013, <http://www.theguardian.com/world/iran-blog/2013/feb/20/china-floods-iran-cheap-consumer-goods>, (25 Kasım 2015).

²²¹ Najmeh Bozorgmehr, "Iran: how to wreck an economy", **Financial Times**, 5 Aralık 2013, Academic OneFile, Web. 20 Dec. 2015. URL <http://go.galegroup.com/ps/i.do?id=GALE%7CA351693857&v=2.1&u=sakarya&it=r&p=AONE&sw=w&asid=24e39485174271af765dcc70dda6d7b6>, (25 Kasım 2015).

²²² Rick Gladstone, "Iranian Oil Minister Concedes Sanctions Have Hurt Exports", **The New York Times**, 7 Ocak 2013, <http://www.nytimes.com/2013/01/08/world/middleeast/irans-oil-exports-and-sales-down-40-percent-official-admits.html>, (25 Kasım 2015).

²²³ Saeed Ghasseminejad ve Nathan Carleton, "Iran sanctions: They work, so keep them", **CNBC**, 30.07.2013, <http://www.cnbc.com/id/100924712>, (25 Kasım 2015).

²²⁴ Jay Loschky, "Most Iranians Say Sanctions Hurting Their Livelihoods", **GALLUP**, 06.11.2013, <http://www.gallup.com/poll/165743/iranians-say-sanctions-hurting-livelihoods.aspx>, (25 Kasım 2015).

²²⁵ "Why hasan rouhani won 2013's presidential elections", **The Guardian**, 14 Haziran 2013, <http://www.theguardian.com/world/2013/jun/15/iran-presidential-election-hassan-rouhani-wins>, (25 Kasım 2015).

problemleri görmezden geldiğini ve dış politikada İran'ın birçok düşman edinmesine sebebiyet vermesini eleştirmiştir.²²⁶ Seçilmesinin ardından kabinesini Hatemi dönemindeki etkili isimlerden oluşturması bile bir değişimin göstergesi olmuştur. Örneğin Ekonomi Bakanlığına Ali Tayyip Nia, Maden ve Ticaret Bakanlığına Muhammed Rıza Nimerzadeh, Petrol Bakanlığına ise Namdar Zengeneh gibi Hatemi döneminde kabinede bulunan isimler getirilmiştir.

Ruhani'nin en temel eleştirilerinden birisi kendisinden önceki dönemde sekiz yıl cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Ahmedinejad'ın nükleer politikası ve bu politika neticesinde ortaya çıkan ABD, BM ve AB yaptırımları olmuştur. Nitekim seçim kampanyasında Ruhani'nin, Ahmedinejad döneminden önceki 2003-2005 arasındaki nükleer müzakereleri savunduğu ve 2005'ten sonra bu politikanın terk edilmesini eleştirmesi nükleer konuyla alakalı önceki cumhurbaşkanından farklı politikalar izleyeceğini göstermektedir. Ruhani'nin politikası yaptırımların etkisi altında kalmadan barışçıl alanda nükleer programın ilerletilmesi üzerine kurulmuştur. Bu nedenle Ruhani'nin seçim zaferi aynı zamanda yaptırımların İran içerisinde oluşturduğu konjonktürün bir sonucu olarak da okunabilir. Elbette bunun tek nedeni yaptırımlar olmasa da yaptırımların katkısı görmezden gelinmeyecek kadar önemlidir.²²⁷

Ruhani, İran'ı dış dünyaya açma, ülkeye yeniden zenginlik getirme, işsizliği azaltma gibi vaatler üzerine kampanyasını yürütmüştür. Dış politikaya dair nükleer krizin çözüleceğine ve İran üzerindeki yaptırımların kaldırılacağına dair vaatler vermiş aynı zamanda siyasi ve sosyal hak ve özgürlüklerin genişletileceğini belirtmiştir.²²⁸ İranlılar bu vaatlerin ancak yaptırımların kaldırılması diğer bir ifadeyle Batı ile anlaşma sağlayarak mümkün olacağını farkında olması ise Ruhani'nin cumhurbaşkanı olmasında önemli bir etken olmuştur.²²⁹ Ruhani yeni politikasını ılımlılık ve ihtiyat üzerine kurmuştur. Bu anlamda ülke içerisindeki hem reformistleri hem de muhafazakârları dengede tutan bir siyaset izlemiştir. Bu açıdan bakıldığında Dini Lider

²²⁶ Clifton W. Sherrill, "Why Hassan Rouhani Won Iran's 2013 Presidential Election", **Middle East Policy**, Vol. 21, Issue 2, (Summer 2014), s.72.

²²⁷ Mehdi Khalaji, "Mehdi Khalaji: Did sanctions shape the Iranian election?", **The Washington Post**, 17 Haziran 2013, https://www.washingtonpost.com/opinions/mehdi-khalaji-did-sanctions-shape-the-iranian-election/2013/06/17/dd8a9140-d77d-11e2-a9f2-42ee3912ae0e_story.html, (25 Kasım 2015).

²²⁸ Farzan Sabet, "Iran's conservative consensus on the nuclear deal", **The Washington Post**, 15 Nisan 2015, <https://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2015/04/15/irans-conservative-consensus-on-the-nuclear-deal/>, (25 Kasım 2015).

²²⁹ Bijan Khanehpour, "What Rouhani's done to fight corruption", **Al Monitor**, 29 Eylül 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/09/iran-corruption-postsanctions.html>, (25 Kasım 2015).

Hamaney'in desteğini alması ama aynı zamanda reformist beklentiler içerisinde olan halkın oylarını da toplaması pragmatist bir cumhurbaşkanı olduğunu göstermektedir.

Ruhani, İran için izole bir şekilde yaşayarak sürdürülebilir bir iyileşme gösterilemeyeceğini savunarak aslında yaptırımların İran'daki etkilerini kabul etmiştir.²³⁰ Söz konusu izolasyonu kaldırmanın ise ancak ve ancak bir anlaşma ile mümkün olacağını savunması, ülkedeki muhalefete de mesaj vererek Batı ile bir anlaşmanın ilke ve ideallerinden vazgeçmek anlamına gelmediği üzerinde durmuştur.²³¹ Müzakere sürecinin son dönemlerinde yapmış olduğu tüm bu konuşmalarında nükleer anlaşmanın yapılmasının ülkeye getireceği yararları ve anlaşmanın önemine vurgu yapmıştır. Özellikle İran ile P5+1 arasında imzalanacak muhtemel bir anlaşmada İran içerisindeki bazı kesimleri önlerindeki engellerden birisi olarak tanımlamıştır.²³² Öyle ki müzakere sürecinde Ruhani: *“Bazıları yaptırımların kaldırılmasından hoşnut olmayabilirler, bunların sayıları az ve suyu bulandırmak istiyorlar”* ifadesiyle söz konusu kaygısını ve İran iç siyasetinde yaptırımların kaldırılması neticesinde rahatsız olacak bir kesimin varlığını açıkça belirtmiştir.²³³

Diğer yandan Ruhani'nin karşısında olanlar da aynı şekilde yaptırımların nimetlerinden faydalanan ve rejimi bir arada tutan müesses nizamı oluşturmaktadır. Yaptırımlar, İran ekonomisine zarar vermenin yanında bazı ekonomik faaliyetlerin resmi alanların dışında yapılmasına neden olmuştur. Ancak gayri resmi yapılan bu faaliyetler yolsuzluğu ve devlet içindeki bazı kurum ve kişilerin ekonomideki etkinliğinin artmasına neden olmuştur. Yaptırımların etkisiyle arkasında devlet desteği olmayan özel sektörün daralması ve yerine devlet destekli kurumların aynı alanlarda faaliyet göstermesi ise İran ekonomisinin hantallaşmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle nükleer müzakere sürecini eleştiren kesimler, anlaşma olması durumunda İran içerisindeki konumlarını kaybetme korkusu nedeniyle müzakere heyetini suçlayıcı eleştiriler getirmiştir.

²³⁰ Ray Takeyh, “Iranian reformers oppose government’s nuclear ambitions”, **Los Angeles Times**, 07.01.2015, <http://www.latimes.com/opinion/op-ed/la-oe-takeyh-iranian-left-20150108-story.html>, (25 Kasım 2015).

²³¹ Ladane Nasser, “Rouhani Tells Iranian Economy Can’t Grow With Nation Isolated”, **Bloomberg Business**, 4 Ocak 2015, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-01-04/iran-s-economy-can-t-grow-while-nation-isolated-rouhani-says>, (25 Kasım 2015).

²³² The Editorial Board, “Saving the Nuclear Deal With Iran”, **The New York Times**, 10 Ocak 2015, <http://www.nytimes.com/2015/01/11/opinion/sunday/saving-the-nuclear-deal-with-iran.html>, (25 Kasım 2015).

²³³ Thomas Erdbrink, “Iran’s President Pledges to Face Down Forces Opposing a Nuclear Deal”, **The New York Times**, 15 Şubat 2014, <http://www.nytimes.com/2014/12/16/world/middleeast/irans-president-pledges-to-face-down-forces-opposing-a-nuclear-deal.html>, (25 Kasım 2015).

Yaptırımların uygulanması ve Devrim Muhafızları'nın ekonomik ve politik anlamda görece güçlenmesi karşısında ABD ve Batılı ülkeleri yaptırımları devam ettirmeye iten temel dinamik ise yaptırımlar aracılığıyla İran halkı ile Devrim Muhafızları arasındaki bağı kopartmak ve halkın bu tür kurumlara karşı tavrı almasını sağlamak olmuştur. Zira Devrim Muhafızları'nın bu şekilde güçlenmesi halk ile arasındaki mesafenin açılmasına neden olmuştur. İran için bu dönemde askeri kurumların ağırlığının her alanda hissedildiği ve 'askeri bir diktatörlüğe'²³⁴ doğru gittiği yorumları yapılmıştır.²³⁵ Bu öngörülerin kısmen haklılık payı olduğu söylenebilir. Zira Devrim Muhafızları İran'da ulusal güvenlik, nükleer program, sanayi ürünleri gibi birçok askeri, politik ve ekonomik aktivitelerin önemli bir yürütücüsü konumundadır. Bunların yanı sıra yaptırımlar nedeniyle büyüyen karaborsanın denetimi de Devrim Muhafızları'nın kontrolündedir. Tüm bunlara ek olarak yaptırımlar, sıradan halkı etkilerken arkasına devlet desteğini alan Devrim Muhafızları kurumlarıyla yarışma niyetinde olan özel şirketlerin ve teşebbüslerin rekabet etmesini zorlaştırmıştır. Dolayısıyla söz konusu özel girişimlerin Devrim Muhafızları gibi devlete ait petrol rezervlerine ulaşma, başka bürokratik alanlarda devletin imkânlarını kullanma, karaborsayı kontrol etme gibi yaptırımların etkilerini devre dışı bırakacak kabiliyetleri olmadığı için yönetici kesimin eli bir anlamda daha da güçlenmiştir.²³⁶ Ancak bu durum İranlıların gözünde yaptırımlar karşısında etkilenen kesimlerin sadece halk olarak kendileri olduğu fikrinin gelişmesini beslemiştir.

Ruhani'nin göreve gelmesinin ardından Besic²³⁷ bütçesini kısması, Devrim Muhafızları'nın bütçesinin arttırılması teklifini reddetmesi ve Ahmedinejad'a kıyasla Devrim Muhafızları komutanlarına kabinesinde çok daha az yer vermesi bu yapıya dair politikalarını özetlemektedir.²³⁸ Dolayısıyla yaptırımların sunduğu imkânlar neticesinde İran siyaseti ve toplumu içerisinde ekonomik olarak güçlenen Devrim Muhafızları'na karşı yine yaptırımların etkisiyle seçilen yeni cumhurbaşkanının bu yapılara karşı almış olduğu politikalar, her açıdan tartışmaların odak noktasına yaptırımları oturtmaktadır.

²³⁴ "Hillary Clinton claims Iran is becoming 'military dictatorship'", **The Telegraph**, 15. Şubat 2010. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/7245038/Hillary-Clinton-claims-Iran-is-becoming-military-dictatorship.html>, (25 Kasım 2015).

²³⁵ Julian Borger and Robert Tait, "The financial power of Revolutionary Guards", **The Guardian**, 15 Şubat 2010. <http://www.theguardian.com/world/2010/feb/15/financial-power-revolutionary-guard>, (25 Kasım 2015).

²³⁶ Alireza Nader, "Punish Iran's Rulers, Not Its People", **Foreign Policy**, 14 Aralık 2014, http://www.foreignpolicy.com/articles/2009/12/14/punish_irans_rulers_not_its_people, (25 Kasım 2015).

²³⁷ Besic İran Devrim Muhafızları Ordusu'nun bir alt koludur ve devlete çalışan gönüllü gençlerden oluşmaktadır.

²³⁸ Mehdi Khalaji, "President Rouhani and the IRGC", **The Washington Institute**, Policy Watch 2189, 8 Ocak 2014, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/president-rouhani-and-the-irgc>, (25 Kasım 2015).

İran iç siyasetinde yaptırımların oluşturduğu ortam içerisinde bir takım askeri ve siyasi gruplar ile ilişkileri nedeniyle devlet kurumlarının dışında ciddi karlar elde eden bir kesimin de yaptırımların arttırıldığı süreçte güçlendiği görülmüştür. Bu yapı İran’da bir ‘ekonomik mafya’ sınıfını oluşturmuş ve ekonominin belirli alanlarında ağırlıklarını arttırmışlardır.²³⁹ Oluşan bu “yeni sosyal sınıf” bu dönemde İran ekonomisinde önemli bir oyuncu haline gelmiştir. Ruhani’nin hem müzakere sürecinde hem de sonrasında İran içerisinde muhafazakâr kanatın dışında karşılaştığı ikinci önemli direnç bloğu bu olmuştur.²⁴⁰ 14 Temmuz 2015’te varılan anlaşma sonrasında bu kesimlerin tedirginliği ve Ruhani yönetimine anlaşmanın bir kandırmacadan ibaret olduğu söylemleri bu anlamda yerine oturmaktadır.

Uygulanan yaptırımların İran’da bazı etkileri olduğu gibi muhtemel bir anlaşma sonrasında kaldırılmaları durumunda da farklı tartışmaları tetiklediği görülmüştür. Nitekim müzakere süreci içerisinde İran siyasetinde yaşanan tartışmalardan da bu durum anlaşılmaktadır. Varılacak kapsamlı bir anlaşma ile yaptırımların kaldırılması İran iç siyasetinde bazı kesimleri rejimin varlığı noktasında tedirgin edebilmektedir. Şöyle ki, yaptırımların devam etmesi durumunda nükleer çalışmalar sadece dış kaynaklı tehditleri önlemede işe yaramakla kalmamakta aynı zamanda İran’ı izole ederek dışarının etkisine kapalı hale getirmektedir. Bu durum İran’daki mevcut rejimin devamı konusunda yöneticilerin işini kolaylaştırıcı bir unsura dönüşmektedir. Bu izolasyonun kalkması özellikle yaptırımların etkilerini doğrudan hisseden İran’daki gençlerin çok daha kolay Batı etkisine girebileceği anlamına gelmekte, bu durum ise İran rejimini korkutmaktadır. Dini Lider Hamaney’in son açıklamaları²⁴¹ da aslında bu tedirginliği göstermekte ve yaptırımlar kaldırılırken İran toplumunun Batı ile entegre olmasından duyduğu endişeyi üstü örtülü bir şekilde ortaya koymaktadır. Böyle bir entegrasyon halinde İran’daki muhalif kanadın güçlenme ve rejimin varlığına karşı ciddi sorunlar ortaya çıkarabilme potansiyeli ortaya çıkmaktadır.²⁴²

²³⁹ David E. Thaler and Alireza Nader ve diğerleri, **Mullahs, Guards, and Bonyads: An Exploration of Iranian Leadership Dynamics**, First Published, Santa Monica CA: RAND Corporation, 2010 s. 112, 113.

²⁴⁰ Alireza Ramezani, “Why is Ruhani backing off from those profiting from sanctions?”, **Al Monitor**, 16 Kasım 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/11/rouhani-takes-softer-line-on-dealers-of-sanctions.html>, (25 Kasım 2015).

²⁴¹ Hamaney açıklamasında nükleer anlaşmanın ne karşısında olduğunu ne de desteklediğini belirtmiş zira henüz ortada elle tutulur bir şey olmadığını söylemiştir. Saeed Kamali Dehghan, “Iran’s Ayatollah Ali Khamenei: no guarantee of final nuclear deal”, **The Guardian**, 9 Nisan 2015, <http://www.theguardian.com/world/2015/apr/09/iran-ayatollah-ali-khamenei-nuclear-deal-neither-backs-nor-rejects>, (25 Kasım 2015).

²⁴² Thomas Friedman, “Deal or No Deal?”, **The New York Times**, 22 Nisan 2015, <http://www.nytimes.com/2015/04/22/opinion/thomas-friedman-deal-or-no-deal.html>, (25 Kasım 2015).

İç siyasetteki tüm bu tartışmalar ise esasında yaptırımlar nedeniyle halkın ekonomik zorluklar karşısında dayanma gücünün kalmamasından kaynaklanmaktadır. 2013 yılında Ruhani'ye oy verenlerin oy verme sebeplerini araştıran bir çalışmada²⁴³ Ruhani'nin ekonomiyi düzeltereği, reformist kişiliği, diğer ülkeler ile ilişkileri onaracağı, yaptırımları durduracağı düşüncesiyle oy verenlerin ağırlıkta olması ekonomik faktörlerin baskın olduğunu bize göstermektedir. Örneğin ankette Ruhani'nin göreve geldikten sonra hangi problemlerle başa çıkması gerektiği sorusuna karşılık, verilen cevaplar arasında en fazla orana sahip konuların yüksek maliyetler, enflasyon, işsizlik, yaptırımlar, dış baskılar ve fakirlik gibi konular olduğu görülmektedir. Nükleer programa yaklaşımlar da farklı değildir. İranlılar her ne olursa olsun sivil nükleer çalışmaların arkasında olsalar da, halkın %80'i yaptırımların İran ekonomisini negatif yönde etkilediğini düşünmektedir. Dolayısıyla bir yandan ekonominin düzeltilmesini isterken diğer yandan da sivil nükleer faaliyetleri desteklemek aslında UAEA'nın istediği denetimlerin yerine getirilip nükleer çalışmaların şeffaf olarak sürdürülmesiyle gerçekleştirilebilir. Bu durum ise yaptırımlar neticesinde ABD'nin İran'dan istediği çizgiye en yakın durumu ortaya koymaktadır.

İran toplumunun karşılaştığı ekonomik problemlerin yanı sıra yaptırımların 'resmi' olarak istisna tuttuğu sağlık alanında dahi insani boyutlara varan sorunlar yaşanmaktadır. Bu durum kimilerine göre bilinçli kimilerine göre ise mevcut yaptırım uygulamalarının yan etkileri olarak görülmüştür. Ancak tüm bunlara karşın yaptırımların İran sağlık sisteminin tıkanmasına sebebiyet verdiği aşikârdır. Özellikle ağır sağlık problemleri olan birçok hasta için ilaç, tıbbi cihaz ve medikal ekipman eksikliği kritik seviyeye ulaşmıştır. Sağlık sektörü her ne kadar yaptırımların kapsamı dışında tutulmuş olsa da ilaçların temini için hem ilaç şirketleri hem de uluslararası finans hareketlerinin teminini yapan bankalar ve taşımacılık şirketleri olası bir Amerikan yaptırımlarından çekindikleri için İran ile herhangi bir alım satım işine girmekten kaçınmaktadır.²⁴⁴ İran'a gerekli gıda ve ilaç temini için lisansa sahip şirketler dahi üçüncü ülkeler üzerinden bankacılık işlemlerini yapamaz hale gelmişlerdir. Özellikle bu ödeme problemleri nedeniyle birçok ilaç şirketi İran'a ilaç ihracatını

²⁴³ Ebrahim Mohseni, "Iran's Presidential Election and Its Domestic and International Ramifications", **Center for International & Security Studies at Maryland**, Presentation, Temmuz 2013, [irans_presidential_election_and_its_ramifications_v2.pdf](http://www.ciss.edu/irans_presidential_election_and_its_ramifications_v2.pdf), (25 Kasım 2015).

²⁴⁴ Thomas Erdbrink, "Iran Sanctions take Unexpected Toll on Medical Imports", **The New York Times**, 2 Kasım 2012, <http://www.nytimes.com/2012/11/03/world/middleeast/iran-sanctions-take-toll-on-medical-imports.html>, (25 Kasım 2015).

durdurmuştur. İlaç temini noktasında yaşanan sıkıntılar önemli hastalıkların tedavisinde ciddi zorluklar çıkartmıştır.²⁴⁵

Birçok firma uluslararası alanda dışlanmış bir ülke ile ticaret yapıyor gözükmeyen getireceği zararın, ticareti yapmanın getireceği kardan daha fazla olduğu düşüncesiyle hareket etmiştir. Bu durum ihtiyaç duyulan bazı ilaçların bulunamamasına, bulunsa da fiyatlarında yaklaşık %50'lik bir artışa neden olmuştur. Özellikle ameliyatlar için anestezi yöntemleri eksik ilaçlar nedeniyle artık birçok yerde kullanılmayan teknikler ile yapılmaya başlanmıştır.²⁴⁶ Yaptırımların artmaya başladığı 2011 yılında İran'ın ABD'den almış olduğu ilaçların değeri 31,1 milyon dolar iken geçici anlaşmanın yürürlüğe girdiği 2014 Ocak ayından hemen öncesinde bu rakam 14,8 milyon dolar ile yarıdan fazla azalmıştır. Bu durum İran sağlık sektörünün karşı karşıya kalmış olduğu zorlukları göstermesi açısından önemlidir. Öte yandan İran ilaç endüstrisi mevcut ihtiyacın %90'ını karşılamaktadır. Ancak bu ilaçlar çoğunlukla genel etkiye sahip ilaçlardan oluştuğundan kanser, diyabet, kalp hastalıkları, MS gibi hastalıkların tedavilerinde kullanılamamaktadır. Bu hastalıklar için çok daha özel ve yenilenen ilaçlara ihtiyaç vardır.²⁴⁷ İranlı şirketler tarafından üretilen ilaçların içeriğindeki kimi aktif bileşenlerin temini yaptırımlar nedeniyle sağlanamadığından yerli üretim yapma olanakları da kısıtlanmıştır. Tüm bunlara tıbbi cihaz temininde yaşananlar da eklenince durum hastalar için katlanılmaz bir hal almıştır.²⁴⁸

İran halkının karşı karşıya kaldığı bir diğer zorluk ise seyahat etme özgürlüğü olmuştur. Yaptırımlar nedeniyle birçok kişiye seyahat sınırlamaları getirilmiştir. Bunun dışında Temmuz 2013 itibariyle vizesiz seyahat yapma açısından da İran, dünyada en az vizesiz seyahat yapabilen ülkeler arasında 16. sırada yer almıştır.²⁴⁹

²⁴⁵ "UN chief says sanctions on Iran affecting its people", **Todays Zaman**, 5 Ekim 2012, http://www.todayszaman.com/latest-news_un-chief-says-sanctions-on-iran-affecting-its-people_294458.html, (25 Kasım 2015).

²⁴⁶ Ali Gorji, "Sanctions against Iran: The Impact on Health Services", **Iranian Journal of Public Health**, Vol. 43, No.3, March 2014, s. 381,382.

²⁴⁷ Declan Butler, "Iran hit by drugs shortage", **Nature**, Vol. 504, Issue 7478, 5 Aralık 2013, s.15,16. http://www.nature.com/polopoly_fs/1.14292!/menu/main/topColumns/topLeftColumn/pdf/504015a.pdf, (25 Kasım 2015).

²⁴⁸ Dara Mohammadi, "US-led economic sanctionsstrangle Iran's drug supply" **The Lancet**, Vol. 381, Issue 9863, s.279.

²⁴⁹ The Henley Partners Visa Restrictions Index, Global Travel Freedom at a Glance, http://www.straitstimes.com/sites/straitstimes.com/files/20140418/VISA_Index_2014_04_11_Web.pdf, (25 Kasım 2015).

Yaptırımlar neticesinde İran havacılık sektörü de ciddi zararlar görmüş hem gerekli yedek parça hem de bakım yapacak kalifiye eleman eksikliğinden dolayı birçok uçak kazası yaşanmıştır. Yaptırımların özellikle bu sektörde insan hayatını doğrudan etkilemesi hem İran'ın havacılık sektörünün gelişmesini engellemiş hem de ciddi kayıpların yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki yaptırımlar uçak kazalarının birincil nedeni olarak görülmüştür. Uluslararası Hava Güvenliği Kurumu'na göre 1979 İran Devrimi'nden bu yana 1672 kişi havacılık ile alakalı kazalarda hayatlarını kaybetmiştir. Yaptırımlar İran'ın söz konusu uçakların bakımlarını yaptırmasını ve yeni uçakların satın alınmasını engellemektedir.²⁵⁰

Sonuç itibariyle yaptırımların ekonomik alanda İran halkını zorlaması neticesinde ortaya çıkan rahatsızlık İran iç siyasetinde de yukarıda anlatıldığı gibi tartışmaları beraberinde getirmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden, aşırı muhafazakar kesim ile reformcu kesim arasındaki tartışmalara, Devrim Muhafızları gibi yapıların etkinliğinden, halkın ekonomik sıkıntılara katlanamaması karşısında yapılacaklara kadar birçok konu üzerinde tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların yaptırımlar üzerinden yapılması da yaptırımların İran iç siyasetindeki etkilerinin görülmesi bakımından önemlidir. İran halkının Ruhani'yi seçerek yaptırımların kaldırılması yönünde gösterdiği irade beyanı sonrasında İran iç siyasetinde halkın tercihleri doğrultusunda politika yürütülmesi zorunlu olmuştur. Yaptırımların kaldırılmasının ise ancak nükleer konunun çözülmesi sonrasında olacağı, diğer bir deyişle Batı ile müzakereden geçtiği başta İranlılar tarafından kabul edilmiştir. İran'a ekonomik zarar verilerek ekonomide meydana gelen zararın nükleer konudan çok daha önemli olduğu fikri artık İranlı karar vericiler ve halk tarafından düşünölmeye başlanması ve bu yönde adımlar atılması yaptırımların kaldırılması karşılığında nükleer konunun konuşulduğu bir konjonktürü ortaya çıkartmış ve müzakere sürecinin başlatılmasına neden olmuştur.

3.3. Nükleer Program Üzerindeki Etkisi

İran'ın gizli nükleer faaliyetlerinin 2002 yılında ortaya çıkmasına kadar olan yaptırımların birden fazla hedefe sahip olduğu söylenebilir. 2002 yılından sonra ise daha önceki yaptırımlara ek olarak nükleer konunun merkezde olduğu yaptırım uygulamaları karşımıza çıkmaktadır. İran'ın nükleer programında ciddi ilerlemeler

²⁵⁰ "Iranian airplane crashes expose weaknesses in 'self-sufficiency'", *Al Monitor*, 21 Ağustos 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/08/iran-airplane-crash-sanctions-parts-sufficiency.html>, (25 Kasım 2015).

kaydetmesi, gizli tesislerin ortaya çıkması ve zenginleştirme faaliyetlerine devam etmesi gibi nedenler, yaptırımların nihai anlamda İran nükleer programının durdurulması hedefi üzerinde yoğunlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum hem yaptırımlara verilen desteği arttırmış hem de 2006 yılından sonra İran nükleer konusunun BMGK gündemine gelmesine neden olmuştur.

İkinci bölümde devrim sonrası İran nükleer programı kısmında da anlatıldığı üzere İran'daki nükleer çalışmaların nükleer materyaller ve teknoloji gibi alanlarda uygulanan yaptırımlara rağmen kendi kendine yetecek şekilde sürdürülebildiği görülmüştür. Ayrıca nükleer programı doğrudan etkileyecek araçların sınırlılığı nedeniyle yaptırımların öncelikli olarak İran ekonomisini etkileyecek zorlamalar getirmesi ve bu zorlamalar neticesinde İran'ın nükleer programında askeri boyutu da olabilecek bazı çalışmalarından vazgeçmesi hedeflenmiştir. Bu ise yaptırımların etkilediği iki alan üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmıştır; birincisi İran halkının kötüleşen ekonomi nedeniyle hayat şartlarının zorlaşması ve bu konudaki rahatsızlıkların İran içerisinde dile getirilmesidir. İkincisi ise İran siyasetinde bu kötü gidişata da bağlı olarak siyasal anlamda uzlaşmacı bir yöne doğru kayılmasıdır. Bu iki etki İran'ın yaptırımların kaldırılması karşılığında nükleer programıyla alakalı müzakere masasına oturmasını sağlamıştır. Yaptırımların nükleer program üzerindeki etkisi de ağırlıklı olarak bu müzakere sürecinde kendisini göstermiştir.

Yaptırımların etkilediği alanlara bakıldığında nükleer programın zaten en son etkilenecek alan olduğu ve bunun müzakere sonucunda gerçekleşebileceği başta ABD ve diğer yaptırım uygulayan ülkeler tarafından tahmin edilen ve beklenen bir durum olmuştur. Uygulanan yaptırımların İran nükleer programını maliyetli hale getirmesi, İran'ın bazı hassas teknolojilere ve ekipmanlara ulaşmasının engellenmesi gibi nedenlerle nükleer program üzerinde kısmen de olsa bir yavaşlama getirmiştir.²⁵¹ Ancak bu yavaşlama İran'ın nükleer programındaki ilerlemenin durması anlamına gelmemektedir. Zira bu dönemde yayımlanan UAEA raporları İran'ın zenginleştirme faaliyetlerinin çeşitli seviyelerde gerçekleştiğini ve nükleer çalışmaların muhtemel askeri boyutlarıyla alakalı şüphelerin devam ettiği belirtmiştir.²⁵²

²⁵¹ Paul K. Kerr, "Iran's Nuclear Program: Status", **CRS Report**, RL34544, 17 Ekim 2012, s.25, <https://www.fas.org/sgp/crs/nuke/RL34544.pdf>, (25 Kasım 2015).

²⁵² İlgili rapor için bakınız. "Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran", **IAEA Board of Governors**, GOV/2012/23, 25 Mayıs 2012,

Ajansın raporlarının en önemli ortak özelliği İran'ın nükleer çalışmalarının tamamıyla barışçıl olduğu yönünde bir sonuca varamaması olmuştur. Zaten bu dönemde İran'ın nükleer faaliyetlerini ilerlettiği görülmüştür. Örneğin Kasım 2008 itibariyle İran'ın sahip olduğu düşük zenginleştirilmiş uranyum stoku 839 kg iken Şubat 2013 itibariyle 8271 kg çıkmıştır. İlk nesil denilen IR-1 santrifüjlerin sayısı Nisan 2009'da 7,100'den Şubat 2013 itibariyle 12,669'a çıkmıştır. Ayrıca Kasım 2012 ve Şubat 2013 arasında İran yeni nesil IR-2 santrifüj 180 adet daha eklemiştir. Bunlara ek olarak %20 ye yakın zenginleştirilmiş uranyum stokunu da arttırmıştır.²⁵³ İran nükleer programıyla alakalı raporlarda nükleer silah yaptığına dair kesin bir bulgu olmasa da İran'ın geçmişteki sicilinin temiz olmaması ve UAEA'dan gizleyerek birçok faaliyet yürütmüş olması birçok ülkeyi ileride silah programının var olabileceği ihtimaline götürmüştür. Bu nedenler yaptırımların İran içerisindeki ekonomik ve siyasi etkilerin arttırılması için önemli bir gerekçe olmuştur bu da İran yönetimini yaptırımların kaldırılması karşılığında nükleer konunun müzakere edileceği bir çizgiye kaydırmıştır. Zaten İran'a uygulanan yaptırımlardan da temel beklenti İran'ı ekonomik ve siyasal olarak zayıflatarak müzakere masasına getirip nükleer konu üzerinde zorlanması olmuştur.

Aşağıda bahsedilen Kasım 2013'deki anlaşmaya kadar İran, nükleer programından vazgeçmemiş olsa da nükleer programı yürütmek, yaptırımlar nedeniyle İran için oldukça maliyetli hale gelmiştir. İran nükleer programıyla alakalı projelerin maliyetinin üç kat arttığı tahmin edilmektedir.²⁵⁴ Yaşanan tüm bu ekonomik ve siyasi zorluklar İran'da Ruhani gibi ılımlı ve yaptırımların kaldırılması gibi hedefleri olan bir cumhurbaşkanının seçilmesine zemin hazırlamıştır. Yaptırımların kaldırılmasının tek yolu ise nükleer konu üzerinde tarafların anlaşmasına bağlı olduğu için İran'ın nükleer konuyu müzakere etmesini ve belirli konularda taviz vermesini gerekli kılmıştır. Örneğin Ruhani, seçim kampanyasındaki tartışmalarında nükleer programla alakalı İran'ın sahip olduğu santrifüjlerin dönmesinin ancak İran ekonomisinin iyi yöne

<https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2012-23.pdf>, (25 Kasım 2015). ; UAEA'nın tüm raporları için ayrıca bakınız. "IAEA and Iran- IAEA Reports", <https://www.iaea.org/newscenter/focus/iran/iaea-and-iran-iaea-reports>, (25 Kasım 2015).

²⁵³ Bijan Khajepour, Reza Marashi ve Trita Parsi, "Never give in and never give up" The Ompact of Sanctions on Tehrans Nuclear Calculations", Mart 2013, **NIAC**, s.26,

http://www.niacouncil.org/site/DocServer/Never_give_in_never_give_up.pdf, (25 Kasım 2015).

²⁵⁴ Abraham Rabinovich, "Sanctions Have Increased Cost of Iranian Nuclear Program by \$130 Billion", **The Washington Free Beacon**, November 12, 2013, <http://freebeacon.com/national-security/sanctions-have-increased-cost-of-iranian-nuclear-program-by-130-billion/>, (25 Kasım 2015).

dönmesiyle anlamlı olacağını belirtmesi,²⁵⁵ İran ekonomisi ve nükleer programının birbiriyle nasıl bağlantılı olduğunu göstermektedir. Yaptırımların İran nükleer programı üzerindeki gözle görülür etkileri işte tam bu noktada son çıktı olarak ortaya çıkmıştır. Cenevre süreci ve imzalanan anlaşmalar İran'ın nükleer konuda yaptırımlar karşılığında ne kadar taviz vereceği tartışmaları üzerinden şekillenmiştir.

Ruhani, resmi olarak göreve gelmesinden sadece üç gün sonra 6 Ağustos 2013'de P5+1 ile İran'ın nükleer programını görüşmek üzere müzakerelere devam etme çağrısında bulunmuştur.²⁵⁶ Aynı yılın Eylül ayında 1979'dan bu yana iki ülkenin (İran ve ABD) liderleri ilk defa doğrudan temas kurmuş ve telefonda görüşmüştür.²⁵⁷ Ruhani'nin seçilmesi ve Obama'nın İran nükleer programıyla alakalı müzakerelere başlama noktasında gösterdiği çaba iki ülkenin Cenevre görüşmelerine başlamasını sağlamış ve Kasım 2013'de geçici nükleer anlaşmanın imzalanmasının önünü açmıştır.

3.3.1. 24 Kasım 2013 Anlaşması ve Uzatılan Süreler

2013 yılında Ruhani'nin cumhurbaşkanı olması ve devam eden süreçte yapılan görüşmeler neticesinde taraflar 24 Kasım 2013'te yaptırımların kaldırılması karşılığında geçici bir anlaşmaya varmıştır. Anlaşmanın 20 Ocak 2014 tarihinde uygulanmaya başlanması için bir Ortak Eylem Planı (OEP) / (JPA- Joint Plan of Action) üzerinde mutabık kalınmıştır. OEP'ye nihai anlaşma için bir yol haritası olarak bakılabilir. Bu anlaşma sonrasında İran'ın nükleer faaliyetleriyle alakalı sınırlar ve yaptırımların nasıl kaldırılacağı meseleleri ön plana çıkmıştır. Zamanlama açısından da bu değişiklik yukarıda anlatılan ekonomik ve siyasal etkilerin ağırlaştığı bir konjonktürde gerçekleşmiştir.

OEP, anlaşma metninde de belirtildiği üzere iki aşama olarak planlanmıştır;²⁵⁸

Birinci aşamada, altı aylık bir takvim belirlenmiş, karşılıklı görüşmeler ile bu sürenin uzatılabileceği kararlaştırılmıştır. Anlaşmanın uygulanması ve ihtilafli konular ile alakalı iki taraf da 'her konuda uzlaşma sağlanmadan hiçbir şeyde uzlaşmış sayılmaz'

²⁵⁵ Max Fisher, "Iran's next president, Hassan Rouhani, seen as best hope for ending nuclear standoff with West", **The Washington Post**, Haziran 15, 2015, <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/06/15/irans-next-president-hassan-rouhani-seen-as-best-hope-for-ending-nuclear-standoff-with-west/>, (25 Kasım 2015).

²⁵⁶ Kelsey Davenport, "Timeline of Nuclear Diplomacy", **Arms Control Association**, 18 Eylül 2015., <https://www.armscontrol.org/factsheet/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran#2013>, (25 Kasım 2015).

²⁵⁷ "Obama and Iran's Rouhani speak", **Aljazeera America**, 27 Eylül 2013, <http://america.aljazeera.com/articles/2013/9/27/breaking-obama-rouhanispokeonphone.html>, (25 Kasım 2015).

²⁵⁸ Ortak Eylem Planı'nın (OEP) tam metni için bakınız. "Joint Plan of Action", Geneva, 24 Kasım 2013, http://eeas.europa.eu/statements/docs/2013/131124_03_en.pdf, (25 Kasım 2015).

prensibi üzerinden görüşmeleri sürdürmüşlerdir. İlk aşama için İran'ın yapması gerekenler özetle şu şekilde öngörülmüştür;

- Yüzde 20 zenginleştirilen uranyumun bir kısmı Tahran Araştırma Reaktörü için kullanılacak geri kalan kısmı ise % 5'in altına düşürülecek.
- İran'ın 6 ay süresince zenginleştirme işlemlerini % 5'in üzerine çıkarmayacak,
- Natanz, Fordo ve Arak nükleer tesisleri ile alakalı ilerlemeler durdurulacak ve zenginleştirme faaliyetleri için yeni bir tesis yapılmayacak.
- İran, UAEA'nın Kapsamlı Güvenceler Anlaşmasının öngördüğü yerler dışındaki tesislere girmesine izin verecek ve ajansa ek bilgiler sağlanacak.

Bunun karşılığında ise P5+1 ülkeleri tarafından İran'a uygulanan yaptırımlar ile alakalı yapılacaklar özetle şu şekildedir;

- İran'a uygulanan petrol yaptırımlarına ek yaptırımlar getirilmeyecek ve petrol satışlarından elde ettiği gelirlerin bir kısmın serbest bırakılacak, petrokimya ve değerli madenlerin ihracatına getirilen yaptırımlar askıya alınacak ve İran otomotiv sektörünü ilgilendiren firmalar için para transferleri sağlanacak. Anlaşma uyarınca P5+1 ülkeleri İran'ın petrol gelirlerinden elde ettiği ve dondurulmuş olan varlıklarından her ay 700 milyon \$ serbest bırakılacak.²⁵⁹
- ABD, AB ve BM yeni yaptırım kararı almayacak.
- İnsani ihtiyaçlar, tıbbi ihtiyaçlar, gıda, tarım ürünleri ve öğrenci burslarıyla alakalı transferler için finansal bir kanal tesis edilecek.

Anlaşmanın ikinci aşamasında ise OEP metninde de belirtildiği üzere, kalıcı anlaşmanın yapılması, BMGK yaptırımlarının kalıcı olarak kaldırılması, İran nükleer programıyla nükleer kapasitenin sınırları, zenginleştirme düzeyi ve zenginleştirilen stokların miktarlarının belirlenmesi, Ek Protokol'ün İran tarafından onaylanıp uygulanması ve denetleme süreci gibi konuların nihai anlaşmada netleştirilmesi hedeflenmiştir.

Bu anlaşma 2003 yılından bu yana İran nükleer meselesiyle alakalı yapılmış ve nükleer sorunun çözümüne en yakın adım olarak nitelendirilebilir. Müzakere sürecinde İran'a belirli zaman aralıkları tanınması ve bu süreçte yaptırımların kısmen rahatlatılması İran yönetimine istenildiği takdirde çözümün olabilme ihtimalini göstermiştir. Zaman

²⁵⁹ Kenneth Katzman, ve Paol K. Kerr, "Iran Nuclear Agreement", **CRS Report**, R43333, 27 Ekim 2015, s.7.

sınırlaması, İran'ı sıkıştırarak bir karar vermek zorunda bırakmış ve uluslararası toplum önünde masadan kalkan taraf olarak gözükme riskini almasını engellemiştir. Bu zaman periyodu içerisinde ise bazı yaptırımların gevşetilmesi de İran'ın anlaşma sağlanması durumunda ne gibi kolaylıklarla karşılaşacağını görmesini kısmen de olsa sağlamıştır. Bu anlamında geçmişten ders çıkarıldığı ve en azından çözüme dair bir irade gösterildiği gözlenmiştir.

OEP çerçevesinde kapsamlı bir çözüm için görüşmeler yapılmış ancak 2014 Temmuz'una kadar istenilen ilerleme kaydedilemediği için 6 aylık süre 4 ay daha uzatılarak müzakereler Kasım 2014'e uzatılmıştır. Sürelerin uzatılması teşvik ve baskının aynı anda devam etmesine olanak sağlamıştır. Bu süreç 10 aylık süre zarfında İran'a bir yandan yaptırımlar vasıtasıyla ciddi zararlar verirken diğer yandan nakit rezervlerin bir kısmına ulaşma, başka bir takım rahatlatıcı politikalarla muhtemel bir anlaşmanın getireceği nimetleri de İran'a göstermiş oldu. Öte yandan ABD'deki şahin kanat herhangi bir taviz verilmeden yaptırımların daha da arttırılarak devam etmesi gerektiğini savunmuşlar ve hem geçici anlaşmayı hem de uzatılan bu süreyi eleştirmişlerdir.²⁶⁰ Ancak yaptırımların etkinliğinin arttırılması anlamında karşı tarafa 'sopanın' yanında 'havucun' da gösterilmesi Obama yönetiminin geçmişteki hatalara düşmediğini göstermektedir.

2014 Kasım'ında anlaşma sağlanamaması üzerine 7 aylık bir uzatma daha verilerek 2015 Haziran'ına kadar bir süre tanınmıştır. Bu uzatmada da taraflar Mart ayının sonuna kadar siyasi anlaşmaya ve ardından 30 Haziran'a kadar teknik konuların çözülmesi üzerinde anlaşmışlardır.

3.3.2. 2 Nisan 2015 Lozan Çerçeve Anlaşması ve Temel Konuların Çözülmesi

İran, bu süreçte OEP'nin öngördüğü nükleer düzenlemeleri yerine getirmeye başlamıştır. Örneğin 2014 Haziran'da UAEA, İran'ın %20 zenginleştirdiği uranyumu büyük oranda nötr hale getirdiğini belirtmiştir. Ayrıca OEP'nin uygulanmaya başladığı tarih olan 20 Ocak 2015'ten bu yana İran'ın %5'in üzerinde uranyum

²⁶⁰ David E. Sanger, "Staying the Course on Iran by Threatening Pain and Offering Relief", **International New York Times**, 19 Temmuz 2014, http://www.nytimes.com/2014/07/20/world/middleeast/staying-the-course-on-iran-by-threatening-pain-and-offering-relief.html?_r=0, (25 Kasım 2015).

zenginleştirmedeği teyit edilmiştir.²⁶¹ 2015 Şubat ayındaki UAEA raporunda İran'ın OEP'nin gerektirdiği düzenlemeleri yerine getirdiği, santrifüjlerin ve depolama yerlerinin bulunduğu tesislerin ajans yetkililerinin denetimine açıldığı belirtilmiştir.²⁶²

Tüm bu müzakere süreci ve uzatılan süreler sonucunda taraflar 2 Nisan 2015'te 'siyasi çerçeve' antlaşmasını imzalamışlardır.²⁶³ Lozan'da imzalanan çerçeve anlaşması nihai anlaşma için bir ön adım olmuştur. Bu anlaşma ile Haziran sonuna kadar Kapsamlı Ortak Eylem Planı'na (KOEP)/Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) son şeklinin verilmesi amaçlanmıştır. Anlaşma santrifüj sayılarından, zenginleştirme miktarına, yakıt dönüşümünden tesislerin denetlenmesine kadar birçok düzenleme getirmiştir. Örneğin Lozan'daki anlaşmada İran'ın hali hazırda 19.000'e yakın olduğu tahmin edilen santrifüj miktarının önemli oranda azaltılması öngörülmüştür. İran'ın zenginleştirme faaliyetleri, anlaşmanın imzalandığı tarihteki mevcut zenginleştirme miktarından çok daha aşağılara çekilmiş ve İran nükleer programı üzerinde 10 ve 15 yıllık ciddi denetim ve sınırlama mekanizmaları geliştirmiştir. Çerçeve anlaşmasının İran nükleer programını sınırlandırdığı ve İran'ın bir nükleer silah elde etmesini mevcut durumdan çok daha zorlaştırdığı söylenebilir.²⁶⁴

Bu dönemde her iki taraftan da yapılan açıklamalar nihai anlaşma için birkaç teknik pürüz kaldığı yönünde olmuştur. Kalan konular arasında ise yaptırımların kaldırılması, askeri tesislerin denetlenmesi gibi konular ön plana çıkmıştır. İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif kapsamlı bir nükleer anlaşmanın ancak BM Güvenlik Konseyi tarafından uygulanmış olan yaptırımların kaldırılması ile mümkün olacağını dile getirmiştir.²⁶⁵ Çerçeve anlaşmasının düzenlemeleri daha sonra aşağıda da anlatılan 14 Temmuz

²⁶¹ Kelsey Davenport, "Timeline of Nuclear Diplomacy With Iran", **Arms Control Association**, Ekim 2015, <https://www.armscontrol.org/factsheet/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran>, (25 Kasım 2015). ; ilgili rapor için bakınız. "Status of Iran's Nuclear Programme in relation to the Joint Plan of Action", **IAEA Board of Governors**, GOV/INF/2013/14, 20 Haziran 2014, <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov-inf-2014-14.pdf>, (25 Kasım 2015).

²⁶² İlgili rapor için bakınız "Implementation of NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran", **IAEA Board of Governors**, (GOV/2014/14), 19 Şubat 2015, <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2015-15.pdf>, (25 Kasım 2015).

²⁶³ Anlaşma için bakınız. "Parameters for a Joint Comprehensive Plan of Action Regarding the Islamic Republic of Iran's Nuclear Program", 2 Nisan 2015, <https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/parametersforajointcomprehenisveplanofaction.pdf>, (25 Kasım 2015).

²⁶⁴ Anlaşmanın değerlendirmesi için bakınız. Jeffrey Lewis, "A Skeptic's Guide to the Iran Nuclear Deal", Foreign Policy, 2 Nisan 2015, <https://foreignpolicy.com/2015/04/02/a-skeptics-guide-to-the-iran-nuclear-deal-2/>, (25 Kasım 2015).

²⁶⁵ "Final Deal Possible only if 5+1 lifts UN sanctions:Iran" **Tehran Times**, 18 Ağustos 2014, <http://www.tehrantimes.com/component/content/article/94-headline/117771-final-deal-possible-only-if-51-lifts-un-sanctions-iran>, (25 Kasım 2015).

2015'te imzalanan nihai anlaşma ile kesinlik kazandığı için anlaşmanın İran nükleer programı ve yaptırımlar ile ilgili kısımları aşağıda 14 Temmuz anlaşması başlığı altında incelenmiştir.

3.3.3. 14 Temmuz 2015 Nihai Anlaşma ve Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)

Nisan ayındaki çerçeve anlaşması sonrasında, çözülemeyen teknik konular üzerinde müzakereler devam etmiştir. Haziran sonunda görüşmelerin son safhasına girilmiştir. Nihayet 14 Temmuz 2014 tarihinde Viyana'da yapılan ortak basın açıklamasıyla taraflar anlaşmaya vardıklarını dünya kamuoyuna duyurmuşlardır. 14 Temmuz anlaşmasıyla 20 aylık müzakere süreci sonrasında İran nükleer meselesi ve yaptırımların kaldırılması konusunda ortak bir noktada buluşulmuştur. Anlaşma sonrası İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif anlaşmayı 'yeni ufuklar açacak bir kazan-kazan çözümü' olarak nitelendirmiştir. ABD Dışişleri Bakanı John Kerry ise 'anlaşmanın İran'ın nükleer programının yalnızca bir kaç yıl değil bir ömür boyu izlenmesini sağlayacağını belirtmiştir.²⁶⁶

Anlaşmanın öngördüğü Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) taraflarca imzalanmış ve uygulanması anlamında bir takvim belirlenmiştir. KOEP, İran'ın zenginleştirme faaliyetleri, uranyum stoku, nükleer tesislerin üretim kapasiteleri, denetleme mekanizması ve yaptırımların kaldırılması gibi birçok konuda düzenlemeler getirmiştir. Bu düzenlemeler temel hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir,²⁶⁷

Anlaşmanın nükleer bahsinde zenginleştirme, araştırma ve geliştirme ve uranyum stoklarıyla alakalı detaylı düzenlemeler getirilmiştir;

- Zenginleştirme faaliyetleriyle alakalı İran'ın Natanz'daki uranyum zenginleştirme tesisinde şuan için 19.000 santrifüj olduğu tahmin edilmektedir. Bunların 10 yıllık süreyle IR-1 (ilk nesil) tip santrifüjlerden olmak şartıyla en fazla 5.060'nın işler vaziyette olabileceği belirtilmiştir. Diğerlerinin ise

²⁶⁶ "İran: Nükleer anlaşma mükemmel değil ama tarihi bir an", **Sputnik**, 14 Temmuz 2015, <http://tr.sputniknews.com/ortadogu/20150714/1016544709.html>, (25 Kasım 2015).

²⁶⁷ Temel metin için bakınız. "Joint Comprehensive Plan of Action", Vienna, 14 Temmuz 2015, <http://www.state.gov/documents/organization/245317.pdf>, (25 Kasım 2015) ; Tüm metin ve ekler için bakınız. <http://www.state.gov/e/eb/tfs/spi/iran/jcpoa/>, (25 Kasım 2015.; Anlaşmanın maddelerinin değerlendirilmesi için ayrıca bakınız. Kenneth Katzman ve Paul K. Kerr, "Iran Nuclear Agreement", **CRS Report**, R43333, 15 Kasım 2015, s. 9-17.

UAEA'nın gözetiminde aynı tesiste depolanması ve bunların 15 yıl süreyle ajansın denetiminde olması kararlaştırılmıştır.

- İran 15 yıl süreyle %3.67'den fazla uranyum zenginleştirilmesi yapmaması, aynı zamanda uranyum zenginleştirme stokunu ise 10 bin kg'dan 300 kg'a düşüreceği ve geri kalan zenginleştirilmiş uranyumun uluslararası piyasada satılması öngörülmüştür.
- 15 yıl süreyle Natanz'dan başka tesiste zenginleştirme işlemi yapmaması ve tıbbi gereksinimler dışında kullanılmış yakıtı tekrar işlememesi kararlaştırılmıştır.
- Fordo'daki tesiste uranyum zenginleştirme işlemi yapmaması ve bu tesisin nükleer fizik ve teknoloji merkezine çevrilmesi kararlaştırılmıştır.
- İran'ın yeni nesil santrifüjleri zenginleştirme işlemlerinde kullanmasına 10 yıl sınırlama getirilmiştir.
- Arak ağır su tesisinin tasarımının nükleer silah kapasitesine ulaşamayacak şekilde değiştirilmesi ve 15 yıl süresince yeni bir ağır su tesisi inşa etmemesi kararlaştırılmıştır.

Anlaşmanın şeffaflık ve güven artırıcı başlığı altında denetleme mekanizmalarına dair düzenlemeler getirilmiştir;

- Bu düzenlemelerde İran'ın kapsamlı denetimlere izin veren Ek Protokol'ü geçici olarak uygulaması Kod 3.1'i²⁶⁸ de uygulamaya koyması kararlaştırılmıştır.
- UAEA yetkililerinin ülke içerisinde uzun dönemli kalmalarına, uranyum cevherin konsantresinin üretimini 25 yıl gözlemlemesine, denetçilerin onaylanmış ve modern teknolojileri kullanmasına İran'ın müsaade etmesi kararlaştırılmıştır.
- UAEA'nın 20 yıl süreyle santrifüjlerin parçalarının üretimini ve denetlenmesini kontrol etmesi kararlaştırılmıştır.

İran'ın nükleer alanda vermiş olduğu bu tavizler karşılığında P5+1 ülkelerinin ise anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte nükleer konu ile ilgili uygulanan tüm yaptırımları kaldırması öngörülmüştür. Bu noktada yaptırımların kaldırılması sonrasında İran'ın anlaşmayı ihlal etmesi durumunda ne yapılacağı üzerine tartışmalar

²⁶⁸ Kod 3.1, bir devletin yeni bir nükleer tesisi planlar planlamaz tasarım bilgilerini UAEA ile paylaşmasını öngörmektedir.

yaşanmıştır. Bu tartışmalar neticesinde ‘snap back’ denilen ve yaptırımların çok hızlı bir şekilde tekrar uygulanmasını ön gören bir mekanizma getirilmiştir. Bu sayede İran’ın anlaşmayı ihlal ettiği tespit edilirse yaptırımların anlaşma öncesi duruma getirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu mekanizmanın en istisnai yanı BMGK üyelerinin İran’ın anlaşmayı ihlal etmesi durumunda yaptırımların tekrardan geri getirilmesiyle alakalı veto hakkının olmaması olmuştur.²⁶⁹ Ayrıca 5 yıl süresince İran’a uygulanan konvansiyonel silah ambargosunun devam etmesi ve 8 yıl için de balistik füzelerle ilgili yaptırımların devam etmesi kararlaştırılmıştır. ABD’nin nükleer konu dışındaki yaptırımlarının ise devam edeceği kararlaştırılmıştır.²⁷⁰

Anlaşma, İran’ın istediği takdirde nükleer silaha ulaşma süresini de önemli oranda uzatmıştır. ‘Break out’/‘kaçış kapasitesi’ şeklinde tanımlanan bu süre İran’ın anlaşmayı ihlal ettiği durumda ne kadar zaman içerisinde bir nükleer silah yapabileceğini öngörmektedir. İran’ın anlaşma öncesindeki durumda, istediği takdirde 3 ay içerisinde bir nükleer silah yapabileceği tahmin edilirken anlaşma sonrasında bu sürenin 12 aya çıktığı belirtilmiştir.²⁷¹ Bu süre, olası bir ihlal durumunda uluslararası kamuoyunun İran’ın ihlaline karşı alacağı tedbirler için önemlidir. Zira sürenin uzaması İran’ın herhangi bir silah elde edemeden engellenmesine imkân vermesi açısından makul olarak karşılanmıştır.

Denetim mekanizmasıyla alakalı İran’ın nükleer faaliyetlerinin tüm tedarik zinciri, askeri tesisler de dâhil olmak üzere UAEA denetçilerine açık olması kararlaştırılmıştır. ‘Herhangi bir yer’ ve ‘herhangi bir zamanda’ yapılacak bu denetimler sayesinde İran’ın daha önce Ajansa belirtmediği ve gizli olarak nükleer faaliyet yapılma ihtimali olan yerlerde denetleme yapma imkânı verilmiştir.²⁷² Uranyum cevherinin bulunduğu madenlerden zenginleştirme işleminin yapıldığı tesislere ve atık sistemlerine kadar tüm

²⁶⁹ Somini Sengupta, “‘Snapback’ Is an Easy Way to Reimpose Iran Penalties”, **New York Times**, 16 Temmuz 2015, <http://www.nytimes.com/2015/07/17/world/middleeast/snapback-is-easy-way-to-reimpose-iran-penalties.html>, (25 Kasım 2015).

²⁷⁰ Kelsey Davenport, Darly G. Kimball ve Greg Thilmann, “Solving the Iranian Nuclear Puzzle The Joint Comprehensive Plan of Action”, **An Arms Control Association Briefing Book**, 4th Edition, Ağustos 2015, s.34,35, http://www.armscontrol.org/files/ACA_Iran-BB_2015%20Aug6_FINAL.pdf, (25 Kasım 2015).

²⁷¹ Olli Heinonen, “Iran’s Nuclear Breakout Time: A Fact Sheet”, **Belfer Center**, 28 Mart 2015, http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/25174/irans_nuclear_breakout_time.html, (25 Kasım 2015), ; Kelsey Davenport and Darly G. Kimball, “The Lausanne Framework and a Final Nuclear Deal with Iran”, **Arms Control Association**, Vol. 7, No. 6, 11 Temmuz 2015, <https://www.armscontrol.org/Issue-Briefs/2015-04-14/The-Lausanne-Framework-and-a-Final-Nuclear-Deal-with-Iran>, (25 Kasım 2015).

²⁷² Kelsey Davenport and Darly G. Kimball, “Frequently Asked Questions About The Iran Deal- Part Two”, Vol. 7, Issue. 11, 3 Eylül 2015, <https://www.armscontrol.org/Issue-Briefs/2015-09-03/Frequently-Asked-Questions-About-The-Iran-Deal-Part-Two>, (25 Kasım 2015).

nükleer tesislerin ve gerekli görülen başka yerlerin önceden haber verilmeden denetlenebilmesi imkânı getirilmiştir. Bu da İran'ın olası bir gizli nükleer tesisinin bu döngünün takip edilmesiyle ortaya çıkarılabileceği anlamına gelmektedir. Bu haliyle İran'ın denetimleri atlatması oldukça zor gözükmektedir. Nitekim İran'ın BM denetçilerine 2011 den bu yana yasaklı olan askeri üsse giriş izni vermesi anlaşmanın ve denetleme mekanizmalarının işe yaramaya başladığını ve İran'ın bunlara uyduğunu göstermektedir.²⁷³ Ayrıca 25 yıl için P5+1, AB ve İran'ın temsilcilerinden oluşan 8 üyeli Ortak Komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır.²⁷⁴

KOEP'in getirdiği yükümlülöklere bakıldığında 15 yıl ve daha fazla zaman aralığında İran'ın nükleer silah yapma yollarının önemli ölçüde engellendiği ifade edilebilir. Anlaşmanın şartları nedeniyle kaçış kapasitesinde belirlenen zamanın 3 aydan 12 aya çıkması, uranyum zenginleştirme ve depolama kapasitesinin önemli ölçüde azaltılması, Arak ağır su reaktöründe plütonyum üretiminin durdurulması, yeni zenginleştirme tesisinin yapılmasının engellenmesi gibi şartlar, İran'ın, nükleer programında anlaşma öncesine göre önemli tavizler verdiğini göstermektedir. Özellikle anlaşmanın olmadığı durumda İran'ın çok hızlı bir şekilde nükleer silah yapma ihtimali hesaba katıldığında anlaşmanın önemi ortaya çıkmaktadır.

Anlaşma sonrası tarafların açıklamaları da kimin anlaşmada ne kazandığını ve neyi hedeflediğini ortaya koyar niteliktedir. Obama, anlaşma ile bölgede nükleer silahların yayılmasının önlendiğini belirtmiş, Ruhani ise anlaşma ile İran için büyüme ve gelişme adına yeni bir sayfa açıldığını ve İranlı gençler için parlak bir geleceğin olduğunu söylemiştir.²⁷⁵ Bu açıklamalara bakıldığında Ruhani için, yaptırımların kaldırılması neticesinde İran ekonomisi ön planda iken, Obama için İran'ın nükleer silah yapmaktan alı koyulması ön plana çıkmıştır.

Özellikle Batı tarafında anlaşmanın karşısında olanlar anlaşmayı eleştirmişler ve İran'a sanki hakkı olmayan bir şey verilmiş gibi bir algı oluşturarak anlaşmanın İran lehine olduğu eleştirileri yapmışlardır. Ancak NPT anlaşmasına taraf bir ülke olarak İran'ın

²⁷³ Jonathan Tirone, "Iran Steps Closer to Sanctions Relief With IAEA Progress Report" **Bloomberg Business**, , 21 Eylül 2015, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-09-21/iran-steps-closer-to-sanctions-relief-with-iaea-progress-report> (25 Kasım 2015).

²⁷⁴ Davenport, Kimball ve Thilmann, s.35.

²⁷⁵ What Key Players Are Saying About the Iran Nuclear Deal, New York Times, 14 Temmuz 2015, <http://www.nytimes.com/interactive/2015/07/14/world/middleeast/reactions-to-iran-nuclear-deal.html> (25 Kasım 2015).

barışçıl nükleer teknolojiye sahip olması zaten anlaşmadan gelen bir hak olduğu uluslararası alanda kabul edilmektedir. Bu durumun başta ABD tarafından uzun süre tanınmamasının zaten İran'ın hakkı olan bir şeyden mahrum edilmesi olarak bakılırsa anlaşmanın Batı açısından ekstra bir taviz olmadığı anlaşılmaktadır. Zaten bu hakkın tanınmaması İran'ın yüksek oranlarda zenginleştirilmiş uranyum stoku yapmasıyla sonuçlanmıştır.

Anlaşma, temel olarak yaptırımların kaldırılması karşılığında İran'ın zenginleştirme faaliyetleri, nükleer tesislerinin yeri ve kapasitesi, zenginleştirilen stokların miktarlarının kapsamı ve seviyeleri gibi konularda İran'ın bazı sınırlamaları kabul etmesi üzerine kurulmuştur. Getirilen düzenlemeler İran'ın yıllardır sürdürdüğü nükleer politikasında bir değişikliğe gittiği şeklinde yorumlanabilir. Anlaşma ile İran, nükleer çalışmalarından önemli bir şekilde taviz vermiş hatta denetim anlamında standartların dışındaki denetleme mekanizmalarının uygulanmasını kabul etmiştir. Öte yandan zenginleştirme hakkının tanınması İran'ın bir kazancı olarak görülebilir. Ancak zenginleştirme miktarının düşüklüğü ve denetim mekanizmasının ağırlığı, İran'ı nükleer silah yapma ihtimalinden alı koymuştur. Bunun yanında İran'ın yaptırımların kaldırılması neticesinde ekonomik olarak rahatlayacağı söylenebilir. Netice itibariyle yaptırımlar yukarıda bahsedilen ekonomik ve politik etkiler sonucunda müzakere masasına getirilen İran'ın, müzakereler sonucunda son çıktı olarak nükleer anlaşmayı imzalaması nükleer sorunun çözümünde yaptırımların katkısını ortaya koymaktadır.

3.4. İran Yaptırımlarının Etkinliği Tartışmaları ve Çözüme Olan Katkısı

İran yaptırımlarının etkinliği, devrimden bu yana tartışılan bir konu olagelmıştır. Nükleer konunun ön plana çıkmasından önce yaptırımların gerekçeleri sınırlı düzeyde olmuş ve etkinliğine dair ağırlıklı olarak olumsuz analizler yapılmıştır. Ancak nükleer konunun gündeme geldiği 2003 yılı, İran'a uygulanan yaptırımlar açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra uygulanan yaptırımlar giderek daha fazla alanda ve daha fazla devlet tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Etkileri ise devrimden bu yana hiç olmadığı kadar fazla olmuştur. Yaptırımların geçmişteki uygulamalardan farklı olarak etkinliğini arttırması ise temel olarak İran'dan istenilen hedefin nükleer konu gibi herkes tarafından kabul gören bir alan ile sınırlandırılması ve küresel çapta verilen desteğin sonucunda olmuştur.

ABD'nin İran'a uygulanan yaptırımlarda diğer ülkelerin desteğini alırken bu ülkelerin yaptırımlara verdikleri destek nedeniyle yaşadıkları kayıpları göz önünde bulundurması oldukça önemlidir. İran yaptırımları bu anlamda eski yaptırım uygulamalarında olduğu gibi sadece tek taraflı kullanılıp destek veren ülkelerin zararlarının ihmal edilmesi şeklinde kullanılmamış aynı zamanda destek vermeleri halinde zarar görmeyeceklerine dair güvenceler verilmiştir. Nitekim petrol ithalatını kesen AB'nin fiyat artışı olmadan petrol temin etmesi sağlanmıştır. Aynı şekilde yaptırımları uyguladığını beyan eden ülkelerin yaptırımlardan kaynaklı bir zararı var ise ABD Başkanına verilen 'istisna tutma yetkisi' sayesinde bu ülkeler belirli oranlarda yaptırımlardan muaf olabilmişlerdir.

Yaptırımların aslında ekonomik problemlere neden olmadığını iddia etmek ve İran'ın hali hazırda yaşadığı ekonomik sorunları yapısal problemlerden kaynaklı olarak göstermenin çok dayanıklı bir iddia olduğu söylenemez. Çünkü yukarıda anlatılan ekonomik etkilerde de görüldüğü üzere yaptırımlardan nedeniyle İran'ın yaşadığı problemler ortadadır. Zaten bunun doğru olduğu varsayılsa bile yaptırımlar uygulanırken İran ekonomisinin yapısal sorunlar nedeniyle yumuşak karnının (örneğin enerji gibi) bulunması da yaptırımların etkili kullanımına bir örnek teşkil eder. Yaptırımları uygulayan ülkelerin sayısının artmasının yanında bu ülkeler arasında İran'ı sıkıştırma adına koordinasyonun sağlanması etkinliği artırıcı bir diğer unsur olmuştur. Zira genel olarak çok taraflı yaptırımların en önemli sorunlarından birisi olan koordinasyon eksikliği ve her kesimin aynı oranda destek vermemesi yaptırımların işlevselliğini önemli ölçüde azaltabilmektedir. 2006 BMGK yaptırımlarına kadar AB, yaptırımlara katılmamış ve İran'ın Amerikan yaptırımlarını atlatabilmesine zemin hazırlamıştır. Ancak 2006 ve özellikle 2012 sonrasında yaptırım kısmında da belirtildiği gibi tam anlamıyla bütünlükçü bir yaklaşım gelmiştir. Bu yaklaşımın ardında inandırıcı ve ikna edici bir gerekçe olarak İran nükleer programının ön plana çıkması ve bundan duyulan endişe yatmaktadır.

Müzakere sürecinde İran'ın, nükleer programda verdiği tavizler karşısında yaptırımların kaldırılmasını istemesi yaptırımların İran'daki etkisini göstermektedir. Çünkü yaptırımların kaldırılması konusu, nükleer müzakerelerde en önemli pazarlık unsuru ve tartışma konusu olmuştur. İran tarafı, nükleer programında yukarıda anlatıldığı üzere önemli tavizler verirken karşı taraf, hali hazırda her normal devlet gibi İran'ın da hakkı

olan serbest ticaret yapma, bankacılık işlemlerini gerçekleştirme gibi yaptırımları kaldırmayı taahhüt etmiştir. 14 Temmuz 2015'te varılan anlaşmayı eleştirenlerin, yaptırım uygulayan ülkelerin çok daha fazla taviz verdikleri eleştirilerine muhatap olmaları bu nedenle sorunludur. Zira yaptırımların kaldırılması karşısında İran'a verilecek tavizler aslında normalde İran'ın her devlet gibi hakkı olan şeylerin verilmesinden ibarettir ve İran'a özel bir ayrıcalık verilmemiştir.

Yaptırımların etkili olmasındaki bir diğer unsur yaptırımlar ile teşvik mekanizmasının bir arada kullanılması olmuştur. Müzakereler başlamadan hemen önce İran, tarihinde görülmemiş bir şekilde yaptırımlar ile karşılaşmıştır. Ama aynı zamanda müzakere döneminde söz konusu yaptırımların geçici olarak kısmen gevşetilmesi İran açısından çok önemli bir teşvik olmuştur.²⁷⁶ Bu sayede hem çözüme dair olumlu bir adım atılmış hem de İran'ın bu teşviklerin kendisine olan faydasını görmesine imkân sağlanmıştır. Bu teşvik mekanizması İran tarafında özellikle halk nezdinde önemli bir karşılık bulmuş ve çözüme dair İran yönetiminin zorlanmasına neden olmuştur.

2013 yılındaki geçici anlaşma sonrasında devam eden müzakere sürecinde ABD içinde İran'a ek yaptırımların uygulanması gerektiği yönünde görüşler ortaya atılmasına karşılık yeni yaptırım kararı alınmamıştır. Zira ilk bölümde de bahsedildiği üzere yaptırımlar ile alakalı karşı tarafı zorlayıcı tedbirler alındıktan sonra müzakere kapısının açık olduğunun karşı tarafa gösterilmesi ve çözüme dair samimiyet beyanında bulunulması yaptırımların etkinliğini arttıran önemli bir unsurdur. ABD eski savunma bakanı Robert Gates'in bu dönemde İran'a uygulanacak yeni yaptırımların 'ciddi bir hata' olacağı hatırlatmasında bulunması da bu şekilde okunabilir. Nitekim anlaşma sonrasında İran'a uygulanan yaptırımların büyük bir kısmı devam etmiş aynı zamanda müzakere süreci de tüm hızıyla sürdürülmüştür. Bu süreçte yeni yaptırımların uygulanmasının İran tarafında reaksiyoner tepkilere neden olma ihtimali nedeniyle ek yaptırım uygulanmamıştır.²⁷⁷ ABD'nin izlediği bu politika geçmişteki uygulamalarda düşünülen ve yaptırımların etkinliğini azaltan hatalara girilmediğini göstermektedir.

Obama 2015 yılı başında yapmış olduğu "Birliğin Durumu" konuşmasında da Kongre'nin İran'a olası bir yaptırım tasarısını veto edeceğini belirtmiştir. Obama bir

²⁷⁶ David Cortright, "Success through Sanctions", **Peace Policy**, 8 Ekim 2015, <http://peacepolicy.nd.edu/2015/10/08/success-through-sanctions/>, (25 Kasım 2015).

²⁷⁷ "Gates: New Iran sanctions would be a 'serious mistake'", **BBC**, 16 Ocak 2014, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-25757663>, (25 Kasım 2015).

yandan görüşmeler sürerken diğer yandan yeni yaptırım kararının alınmasının durumu çok daha kötü hale getireceğini ve bunun hem görüşmelere destek veren ülkelerin ABD ile yaptırımların uygulanması anlamındaki işbirliğini bitireceğini hem de İran'ın yeniden nükleer programına başlamasına neden olacağını belirtmiştir. Ayrıca “Amerika halkı bizden sadece son çare olarak savaşa gitmemizi bekliyor ve bu akla bağlı kalmaya niyetliyim”²⁷⁸ şeklindeki açıklamasıyla da sorunun çözümünde askeri seçeneklerin şuan için masada olmadığını da vurgulamıştır.

Yaptırımların başarısı diğer dış politika araçlarının yaptırımlara ne ölçüde eşlik ettiği ile de alakalıdır. Diğer araçlar olmadan diplomasinin veya askeri gücün tek başına dış politika alanında bir şeyleri gerçekleştirmesi rasyonel bir beklenti olarak görülüyorsa aynı şekilde yaptırımların da tek başına uygulandığı durumlarda da beklenti yüksek tutulmamalıdır. Yaptırımlar bu anlamda temel dış politika stratejisinin uygulanmasında tamamlayıcı parçalardan birisi olarak değerlendirilmelidir. Bu anlamda başarılı yaptırım uygulamalarının aslında diplomasi, güç kullanma tehdidi, ekonomik teşvikler gibi diğer araçlarının akıllıca bir arada kullanılmasıyla ortaya çıkması daha muhtemeldir.²⁷⁹ İran örneğinde bu net bir şekilde görülmektedir. Müzakere süreci, yaptırımların doğru konu (nükleer) üzerinde ve doğru zamanda uygulanması ve bunların dışında masada olmasa dahi askeri gücün varlığı İran'ı uzlaşmaya itmiştir.

Anlaşmanın karşısında olan kesimlerin yaptırımlara alternatif hangi politikaların izleneceğiyle alakalı nükleer sorunun çözümüne dair makul öneriler getirememesi de mevcut politikalar içerisinde yaptırımlar ile sağlanan bu anlaşmanın iyi bir seçenek olduğunu göstermektedir. Obama'nın, özellikle İran'ın nükleer çalışmalarıyla alakalı İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'dan alternatif çözümler getirmesini istediğini ancak henüz net bir cevap alamadığını belirtmesi bu durumu özetler niteliktedir. ABD açısından bu anlaşmanın imzalanmasıyla elinde bulundurduğu seçenekler rafa kalkmış veya kaybedilmiş değil aksine anlaşma öncesinde olduğu gibi tüm seçenekleri kullanma hakkını saklı tutmaktadır. İran'ın olası ihlalleri karşısında ABD'nin yaptırımlardan askeri seçeneğe kadar tüm ihtimalleri değerlendireceği ve kullanabileceği düşünülmelidir. Obama yönetimine göre bu anlaşma İran'ı nükleer silah yapma

²⁷⁸ Remarks by the President in State of the Union Address, 20 Ocak 2015, <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/01/20/remarks-president-state-union-address-january-20-2015>, (25 Kasım 2015).

²⁷⁹ Meghan L. O'Sullivan, “Iran and the Great Sanctions Debate”, *The Washington Quarterly*, Cilt.33, No.4, ss.7-21, Ekim 2010, s.8.

yollarından alı koymanın yanı sıra bu güne kadar denetleme ve İran'ın nükleer silah yapmadığını doğrulama adına kurulmuş en etkili mekanizmadır. Özellikle Amerikan kamuoyunda böylesi bir Amerikan karşıtı rejim ile anlaşma yapılması eleştirilerine karşılık Obama yönetiminin İran'a bakışı “dostlarınızla barış anlaşması yapmazsınız düşmanlarınızla masaya oturursunuz” doğrultusunda olmuştur.²⁸⁰

Anlaşmaya karşı çıkan kesimler yaptırımların etkin olmadığı tartışmalarını gündeme getirerek anlaşmayı eleştirmişlerdir. Böylesi etkinlik tartışmaları ise yaptırımlara alternatif hangi araçlar kullanılabilir sorusunu sordurtmaktadır. Alternatif araçların en başında askeri müdahale gelmektedir. Ancak İran'a olası bir müdahale karşısında ABD'nin Afganistan ve Irak tecrübelerinin de etkisiyle hem Amerikan kamuoyunu hem de uluslararası toplumu bu müdahaleye ikna edebilmek oldukça zordur. Belirli bir ittifak sağlansa dahi olası bir müdahalenin birçok belirsiz sonucu olacaktır. Askeri müdahalenin bir başka biçimi olan stratejik yerlerin hava saldırılarıyla vurulması sonrasında ise İran, daha saldırgan bir pozisyona girebilir ve sadece nükleer çalışmalarını hızlandırmakla kalmayıp aynı zamanda Afganistan, Irak, Lübnan, Yemen, Basra Körfezi, Suriye, İsrail gibi birçok yerde kendi lehinde politikalar üretmede daha etkin politikalar ortaya koyabilir.²⁸¹ Nükleer tesislerin bombalanması, İran'ı hâlihazırda ‘nükleer silah yapmaktan’ kısa vadede koymasına beklenmekle birlikte uzun dönemde nükleer teknoloji konusunda İran'ın sahip olduğu teknik bilgi ve istihdamı sayesinde hızlı bir şekilde ilerleme sağlayabilecek potansiyele kavuşacağı ve NPT anlaşmasından da çekileceği öngörülmektedir. Olası bir saldırının sonucunda İran içindeki siyasi birlikteliğin de şimdiki halinden çok daha güçlü olacağı tahmin edilmektedir.²⁸² Askeri tedbirler İran özelinde ileride öngörülemeyen sonuçları doğuracağı ve bölgeye yönelik istikrarsızlıkları daha fazla besleyeceğinden rasyonel bir dış politika aracı olarak görülmemektedir. Özellikle 2003 Irak örneği ortada dururken ABD için bu durum daha da gerçekçi bir zemine oturmaktadır.

²⁸⁰ CNN's Fareed Zakaria GPS EXCLUSIVE: President Barack Obama on the P+5 Iran deal, CNN, August 9th 2015, <http://cnnpressroom.blogs.cnn.com/2015/08/09/cnns-fareed-zakaria-gps-exclusive-president-barack-obama-on-the-p5-iran-deal/>, (25 Kasım 2015).

²⁸¹ Mohsen M. Milani, “Tehran's Take: Understanding Iran's U.S. Policy”, **Foreign Affairs**, Vol.88, No.4, (July/August 2009), s.61.

²⁸² Paul Rogers, “Military Actions Against Iran: Impact and Effects”, **Oxford Research Group**, Temmuz 2010,s.1. ; Olası bir askeri müdahalenin sonuçları için bakınız. Frank Barnaby, “Would Air Strike Work?, Understanding Iran's nuclear programme and the possible consequences of a military strike”, **Oxford Research Group**, Briefing Paper, March 2007, http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/sites/default/files/Iran%20Report%202010_0.pdf, (25 Kasım 2015).

Anlaşma yapmak yerine yaptırımların artırılmasını savunanlar ise yaptırımların sınırlarını tam anlamıyla hesap edememektedirler. Daha fazla yaptırım uygulamanın tüm mekanizmanın çökmesine neden olma riski oldukça yüksektir. Zira devletler kendi çıkarları için daha fazla yaptırım uygulama kararına uymayabilirler. Bu durum, İran'ın nükleer kapasitesini çok daha hızlı bir şekilde artmasına neden olma ihtimali vardır.²⁸³ Bu sebeple yaptırımlar ile gelinebilecek maksimum avantajlı noktada müzakere sürecinin kapısının aralanması en rasyonel politika olarak görülmelidir.

İsrail istihbarat servisi Mossad'ın 14 Temmuz 2015 anlaşması için yapılan müzakere sürecinde İran'a daha fazla yaptırım uygulamanın kötü bir fikir olabileceği ve söz konusu yaptırımların “müzakere sürecine el bombası atmak” olduğu yönündeki bilgilendirmeleri de aslında müzakere sürecinin yeni yaptırımlar ile feda edilmemesi gerektiğinin bir teyidi olmuştur.²⁸⁴

Ayrıca anlaşmanın kurduğu sistemin çökmesi durumunda dahi ABD'nin olası askeri müdahalesinin başarı şansı, anlaşma öncesi duruma göre oldukça yüksektir. Öncelikle, İran'ın tesislerinin önem derecesi konuları ve diğer birçok bilgi, denetimler sayesinde edinilecektir. Bu avantaj, masayı deviren ve anlaşmaya uymayan bir İran imajı ile birleşince uluslararası kamuoyunun muhtemel bir müdahaleye daha fazla destek vermesi ve müdahalenin meşruluğunun artmasıyla sonuçlanacaktır.²⁸⁵ Dolayısıyla İran'ın anlaşmaya uymamayı tercih etmesi durumunda uluslararası toplumun askeri, finansal ve diğer araçları kullanma açısından İran'ın karşısında daha sağlam yer alması beklenmektedir. Buna ek olarak ABD'nin diplomasiye fırsat verdiğinin görülmesi diğer ülkelerin İran'ın tarafında politika izlemesini zorlaştırmaktadır. Anlaşma bu yönüyle sorunu çözenin yanı sıra yürürlükten kalkma durumu karşısında dahi anlaşma öncesi duruma göre İran'ı hem nükleer kapasite anlamında hem de uluslararası kamuoyu önünde zayıflatmaya imkân sağlamıştır.

²⁸³ Stephen M. Walt, “Why America Will Never Hit Reset With Iran”, **Foreign Policy**, 3 Ağustos 2015, <http://foreignpolicy.com/2015/08/03/why-america-will-never-hit-reset-with-iran-mark-dubovitz-containment/>, (15 Kasım 2015).

²⁸⁴ Josh Rogin ve Eli Lake, “Israeli Mossad Goes Rogue, Warns U.S. on Iran Sanctions”, **Bloomberg**, 22 Ocak 2015, <http://www.bloombergview.com/articles/2015-01-22/netanyahu-mossad-split-divides-u-s-congress-on-iran-sanctions>, (25 Kasım 2015).

²⁸⁵ Alexander McCoy ve Jacqueline Lopour, “The best reason for Iran deal? The West will learn where to drop bombs.”, **Reuters**, 30 Eylül 2015, <http://blogs.reuters.com/great-debate/2015/09/30/the-best-reason-for-iran-deal-the-west-will-learn-where-to-drop-bombs/>, (25 Kasım 2015).

Yaptırımların son yıllarda kullanım şekillerinin çeşitlenmesi ve etkilerinin artması devletler için yeni bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Uzun süren savaşlar ve bunun vereceği zarar düşünüldüğünde devletler için sistematik belirli hedeflere yönelik geliştirilen uygulamalar daha fazla tercih edilir hale gelmiştir. Amerikan dış politikasında yaptırımların artan bir şekilde uygulama alanı bulması bu nedenle aslında şaşırtıcı bir gelişme değildir. Obama yönetimi için yaptırımlar, “Sahaya asker sürmeksizin hassas müdahale imkânı veren ve önemli etkiler doğuran yeni bir insansız hava aracı görevi görmektedir.”²⁸⁶ İran da bunun doğru bir şekilde uygulandığı en canlı örneğidir.

²⁸⁶ Mark Leonard, “The new battlefield of geopolitics”, **The Security Times**, June 2015, s.5, https://www.securityconference.de/fileadmin/MSC_/2015/CGM_Wien/Security_Times_June_2015.pdf, (25 Kasım 2015).

SONUÇ

İran' uygulanan yaptırımlar 1979 devrimi sonrası yaşanan rehine kriziyle başlamıştır. İlk dönemdeki yaptırımlar, ABD'nin tek taraflı uygulamalarından oluşurken, 2000'lerin ortalarından itibaren yaptırımların çok taraflı hale geldiği görülmüştür. İran için dönüm noktası ise 2003 yılında gizli nükleer tesislerinin ortaya çıkarılması sonrasında başlamıştır. Bu tarihten sonra İran'a uygulanan yaptırımlar nükleer konu üzerine odaklanmıştır. 2006 yılında İran nükleer meselesi BMGK gündemine getirildikten sonra yaptırımlar adına yeni bir safhaya geçilmiştir. Konunun nükleer mesele ile sınırlandırılması ve İran'ın nükleer faaliyetleri üzerindeki şüphelerin uluslararası kamuoyunda tartışılması yaptırımlara verilen desteği ve yaptırımların etkinliğini arttırmıştır. Bu tarihten sonra tek taraflı ABD yaptırımlarına ek olarak BMGK'nın çok taraflı yaptırımları da sisteme dahil olmuştur. İran üzerinde giderek artan baskılar ise 2012'deki AB yaptırımlarıyla doruk noktasına ulaşarak İran'ı müzakere masasına çekmiştir. İran'ı müzakere sürecine götüren bu yaptırımların ekonomik, toplumsal ve siyasal birçok etkisi olmuştur.

Yaptırımların ilk hedefi İran ekonomisi olmuştur. Özellikle enerji bağımlısı bir ülke olarak İran ekonomisi, başta enerji ve finans alanlarında getirilen yaptırımlar nedeniyle tarihinde görülmemiş bir gerileme yaşamıştır. Petrol fiyatlarının zirve yaptığı ve petrol ihraç eden diğer ülkelerin devasa gelirler elde ettiği dönemlerde İran'ın yaptırımlar nedeniyle önemli kayıplar yaşadığı rakamsal olarak ortaya konulmuştur. Yaptırımların uygulandığı dönemde İran'ın temel makroekonomik verilerindeki dramatik değişim de etkilerin boyutunu göstermiştir. Örneğin GSMH'si iki yıl üst üste daralmış, petrol gelirleri azalmış, dış ticaret hacmi daralmış bunlarla bağlantılı olarak bir dizi problemler ortaya çıkmıştır.

Ekonomik alanda yaşanan sıkıntıların halk üzerindeki etkisi ise daha ağır olmuştur. İranlılar hayat pahalılığı, işsizlik, yüksek enflasyon, basit ticari faaliyetleri gerçekleştirememesi gibi sıkıntılar ile karşılaşmıştır. Yaptırımların İran'ın yapısal sorunlarıyla birleşmesi ise durumu daha da kötüleştirmiştir. İranlılar, temel ihtiyaçlarını temin etme noktasında dahi sorunlar yaşamıştır. Bu sorunların yanında yaptırımlar nedeniyle İran içerisinde devrim muhafızları gibi bazı yapıların ekonomik olarak güçlenmesi ve birçok ekonomik faaliyetin illegal alana taşınması, İran'da yolsuzluk ve

karaborsa gibi sorunları ortaya çıkartmıştır. Yaptırımların İran yönetimini sıkıştırma hedefi olsa da en fazla etkilediği kesim sıradan İranlılar olmuştur.

İran halkı üzerindeki bu baskı ise İran siyasetinde değişikliklere neden olmuştur. Yaptırımların baskısından bunalan İranlılar, baskıların doruk noktasına ulaştığı dönemde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde tercihlerini reformist aday Hasan Ruhani'den yana kullanmışlardır. Bu dönemden sonra İran iç siyasetinde temel tartışma konuları nükleer program ve yaptırımlar üzerinden şekillenmiştir. Muhafazakar kanat yeni yönetimi devrime ihanet etmekle ve Batı'nın çıkarlarına hizmet etmekle itham etmiştir.

Yaptırımların etkilerinin zirve yaptığı dönemde İran'da yönetici kesimden sıradan halka kadar herkes, yaptırımların kalkmasının ve ülkenin ekonomik olarak rahatlamasının ancak nükleer çalışmalarda verilecek taviz ile mümkün olacağını farkındaydı. Tüm bu etkiler, İran yönetimini yaptırımların kaldırılması karşılığında nükleer programında ciddi tavizler vereceği bir anlaşmayı imzalamak zorunda bırakmıştır. Nihai olarak yaptırımların nükleer program üzerindeki etkileri ise nükleer anlaşma sonrasında gerçekleşmiştir. Anlaşma, İran'ın nükleer kapasitesinde önemli kısıtlamalar getirerek İran'ı nükleer silah yapmaktan kısa ve orta vadede alı koymuş ve karşılığında nükleer konu ile alakalı yaptırımların kaldırılmasını öngörmüştür.

Tüm bu süreçte yaptırımların uygulanması anlamında geçmişte düşülen hatalara düşülmemesi son dönem İran yaptırımlarının etkili olmasının en önemli nedeni olarak gösterilebilir. Bu dönemde yaptırımların hedeflerinin İran'ın nükleer programıyla sınırlandırılması, uygulama aşamasında diplomasiye fırsat tanınması, daha fazla ülkenin desteğinin sağlanması, çok taraflı uygulamaların koordinasyon ve uyumluluk içerisinde yürütülmesi, karşı tarafa müzakere sürecinde uygun zamanın tanınması ve bu süreçte az da olsa bir teşvik mekanizmasının devreye sokulması gibi uygulamalar geçmişteki hatalara düşülmesini engellemiştir.

Yaptırımlar, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım ve felaketler neticesinde savaşa alternatif bir takım araçları bulma çabasının bir ürünü olarak uygulanmış ve yaygınlık kazanmıştır. Ancak daha sonrasında liberal ekonomik sistem, küreselleşme, demokratikleşme, karşılıklı bağımlılık ve teknolojik ilerlemeler gibi yeni dinamiklerin sisteme dâhil olması, yaptırımların uygulanması adına elverişli ortamı desteklemiş ve

devletler tarafından giderek daha fazla uygulanır hale getirmiştir. Bilhassa Soğuk Savaş sonrasında etkisini arttıran bu yeni dinamikler devletlerin askeri güç kullanmasını riskli ve maliyetli kılarak yaptırımların önemini arttırmıştır. Yaptırımlar bu anlamda bir yandan savaşa alternatif, diğer yandan askeri gücü destekleyici fonksiyonları bakımından çift yönlü bir görev üstlenmiştir. Yaptırımların etkinliğine dair bunca tartışmaya karşın artarak uygulanması da devletler nezdindeki öneminin bir göstergesi olarak okunabilir. Önümüzdeki dönemde, diğer dış politika araçlarının riskleri ve maliyetleri gibi nedenler dolayısıyla uluslararası sorunlar karşısında yaptırımlara daha fazla başvurulacağı tahmin edilmektedir. Son dönem uygulanan İran yaptırımları ise gelecekte uygulanacak olan bu yaptırımların nasıl daha etkin olabileceğine dair yaptırım uygulayan ülkeler için iyi bir örnek olmuş ve yaptırımların istenildiği takdirde işlevsel olabileceğini bize göstermiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Aghazadeh, Mahdieh. **International Sanctions and Their Impacts on Iran's Economy**, Birinci Baskı, Germany: Lap Lambert Academic Publishing, 2013.
- Alikhani, Hossein **Sanctioning Iran: Anatomy of a Failed Policy**, Birinci Baskı, London -New York: I.B. Tauris Publishers, 2000
- Alizadeh, Parvin. "The Political economy of petro populism and reform, 1997-2011", Parvin Alizadeh ve Hassan Hakimian, (Ed.), **Iran and the Global Economy Petro polpulism, Islam and economic sanctions** içinde (76-102), New York: Routledge, 2014
- Baldwin, David A. **Economic Statecraft**, Princeton: Princeton University Press, 1985.
- Cankara, Yavuz. **Yeni Oyun İran'ın Nükleer Politikası**, Birinci Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.
- Cordesman, Anthony H. Bryan Gold ve Chloe Coughlin-Schulte, **Iran- Sanctions, Energy, Arms Control, and Regime Change**, Lanham, Boulder, Newyork, Toronto, Plymouth, UK: Rowman&Littlefield, 2014
- Doxey, Margaret P. **Economic Sanctions and International Enforcement**, London: Oxford University Press, 1980.
- Drury, A. Cooper. **Economic Sanctions and Presidentia Decision Models of Political Rationality**, First Published, New York: Palgrace Macmillan, 2005.
- Ekinci, Arzu Celalifer. **İran Nükleer Krizi**, Birinci Baskı, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2009.
- Farrall, J. Matam. **United Nations Sanctions and the Rule of Law**, Cambridge/New York: Cambridge University Press, 2007.
- Habibi, Nader. "The Iranian economy in the shadow of sanctions", Parvin Alizadeh ve Hassan Hakimian, (Ed.), **Iran and the Global Economy Petro polpulism, Islam and economic sanctions**, New York: Routledge, 2014. 172-198.
- Hufbauer, G.C., J.J. Schott, K.A. Elliot, B. Oegg. **Economic Sanctions Reconsidered**. 3rd Edition. Washington DC: Peterson Institute for International Economics, 2007.
- İşbilen, Evren. **Nükleer Satranç İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye**, Birinci Baskı, İstanbul: Ozan Yayıncılık Ltd., 2009.

- Mastanduno, Michael. "Economic Statecraft", Steve Smith (Ed.), **Foreign Policy Theory, Actors, Cases**, Oxford: OXFORD University Press, 2012. 204-222.
- Mousavian, Sayed Hossein. **The Iranian Nuclear Crisis a Memoir**, Washington, D.C. : Carneige Endowment for Internatinal Peace, 2012.
- Mozley, Robert F. **The Politics and Technology of Nuclear Proliferation**, First Published, Seattle and London: University of Washington Press, 1998.
- Negm, Namira. **Transfer of Nuclear Technology Under International Law: Case Study of Iraq, Iran and Israel**, Leiden and Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
- Tung, Chen-yuan. **Cross- strait Econommic Relations in the Era of Globalization: China's leverage and Taiwan's Vulnerability**, Öorrisville: Lulu Entreprises, 2007.

Sürekli Yayınlar

- Akkutay, Berat Lale. “Birleşmiş Milletler Antlaşması Çerçevesinde Ekonomik Yaptırımların Hukuki Niteliği ve Yargısal Denetimi”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı.111, (Mart –Nisan 2014): 411-446
- Amuzegar, Jahangir. “Iran’s Economy and the U.S. Sanctions”, **Middle East Journal**, Vol.51, No.2, 1997: 185-199.
- Ang, Adrian U.J. ve Dursun Peksen, “When Do Economic Sanctions Work? Asymmetric Perceptions, Issue Saliency, and Outcomes”, **Political Research Quarterly**, Cilt.60, No.1, Mart 2007: 135-136.
- Art, Robert J. “To What Ends Military Power?”, **International Security**, Vol. 4, No. 4 (Spring, 1980): 3-35
- Bahgat, Gawdat. “Nuclear proliferation: The Islamic Republic of Iran”, **Iranian Studies**, Vol. 39, No. 3, September 2006: 307-327.
- Baldwin, David A. “The Power of Positive Sanctions”, **World Politics**, Cilt 24, No.1, Ekim 1971: 19-38.
- Baldwin, David A. “Success and Failure in Foreign Policy”, **Annual Review of Political Science**, Vol.3 : (2000): 167-182.
- Baldwin, David A. and Robert A. Pape, “Evaluating Economic Sanctions”, **International Security**, Vol.23, No.2, Fall 1998: 189-198.
- Barber, James. “Economic Sanctions As a Policy Instrument”, **International Affairs** (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol.55, No.3, July 1979: 367-384.
- Barnaby, Frank. “Would Air Strike Work?, Understanding Iran’s nuclear programme and the possible consequences of a military strike”, **Oxford Research Group**, Briefing Paper, March 2007: 1-24
- Berber, Seçkin. “İran’ın Ekonomi Politikası Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri”, **Bilge Strateji**, Cilt 5, Sayı 9, (Güz 2013): 61-84.
- Daday, Necmi. “Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA)”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı. 10, 2007: 32-39.
- Dadmehr, Hadi. “Reputation and Iranian Nuclear Program: 1997-2013”, **Iranian Review of Foreign Affairs**, Vol. 4, No. 2, Summer 2013: 33-55.
- Davis, Lance ve Stanley Engerman. “History Lessons Sanctions: Neither War nor Peace”, **Journal of Economic Perspectives**, Vol.17, No2, (Spring 2003): 187-197.

- Denk, Erdem. "Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 66, No. 3, 2011: 93-136.
- Drezner, Daniel W. "Sanctions Sometimes Smart: Targeted Sanctions in Theory and Practice", **International Studies Review**, Vol.13, No.1 (March 2011): 96-108
- Drury, A. Cooper "Sanctions as Coercive Diplomacy: The U.S. President's Decision to Initiate Economic Sanctions", **Political Research Quarterly**, Cilt. 54, No. 3, Eylül 2001: 485-508.
- Drury, A. Cooper "Revisiting Economic Sanctions Reconsidered", **Journal of Peace Research**, Cilt. 35, No. 4, Temmuz, 1998: 479-509.
- Elliott, Kimberly Ann. "The Sanctions Galss: Half Full or Completely Empty?" **International Security**, Cilt. 23, No. 1, Summer 1998: 50-65.
- Flowe, Benjamin H. ve Ray Gold, "The Legality of US Sanctions", **Global Dialogue**, Volume 2, No. 3, (Summer, 2000): 1-15.
- Frank, Ruediger. "The Political Economy of Sanctions Against North Korea", **Asian Perspective**, Vol 30, No. 3, (Fall, 2006): 5-36.
- Franssen, Herman ve Elaine Morton, "A Review of US Unilateral Sanctions Against Iran", **The Middle East Economic Survey**, Vol. XLV, No. 34, 26 Ağustos 2002.
- Galtung, Johan. "On the Effects of International Economic Sanctions: With Examples from the Case of Rhodesia", **World Politics**, Cilt 19, No. 3, (Nisan 1967): 378-416
- Gorji, Ali. "Sanctions against Iran: The Impact on Health Services", **Iranian Journal of Public Health**, Vol. 43, No.3, March 2014: 381-382.
- Gottemoeller, Rose. "The Evolution of Sanctions in Practice and Theory", **Survival: Global Politics and Strategy**, Cilt.49, No.4: 99-110
- Haass, Richard N. "Sanctioning Madness", **Foreign Affairs**, Vol. 76, No.6, Nov/December 1997: 74-85.
- Habibi, Nader. "The Iranian Economy in the shadow of Economic Sanctions", **Crown Center for Middle East Studies**, No.31, Kasım 2008
- Hart Jr, Robert A. "Democracy and the Successfu Use of Economic Sanctions", **Political Research Quarterly**, Vol. 53, No.2, Haziran 2000: 267-284.
- Kaempfer W.H. ve A.D. Lowenberg. "International Sanctions", **The Journal of Economic Perspectives**, Vol. 17, No. 4, 2003: 868-905.
- Karaosmanoğlu, Ali L. "Nükleer Stratejinin İlk On Yılı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 51, Sayı 1, 1996: 323-346.

- Kibaroglu, Mustafa. "Enerji mi? Silah mi? Nükleerin İki Yüzü", **Ortadoğu Analiz**, Cilt. 5, Sayı. 58, Ekim 2013: 10-22.
- Kibaroglu, Mustafa. "Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power", **Middle East Journal**, Vol. 60, No. 2, (Spring, 2006: 207-232.
- Kibaroglu, Mustafa. "Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ve Japonya'nın Güvenliği", **Avrasya Dosyası, Japonya Özel Sayısı**, Cilt. 5, Sayı.2, Yaz 1999: 23-39.
- Kibraoglu, Mustafa "Iran's Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude of the West", **Middle Eastern Studies**, Vol. 43, No. 2, March 2007: 223-245.
- Kuloğlu, Armağan. "İran'ın Nükleer Teknoloji Çıkması, Gelişmeler ve Türkiye", **Ortadoğu Analiz**, Cilt. 2, Sayı. 19-20, Temmuz – Ağustos 2010: 59-67.
- Lopez, George A. and David Cortright "The Sanctions Era: An Alternative to Military Intervention", **The Fletcher Forum of World Affairs**, Vol. 19, Issue 2, Summer-Fall 1995: 65-85.
- Marinov, Nikolay. "Do Economic Sanctions Destabilize Country Ledoxaders?", **American Journal of Political Science**, Vol. 49, No.3, July 2005, 564-576.
- Milani, Mohsen M. "Tehran's Take: Understanding Iran's U.S. Policy", **Foreign Affairs**, Vol.88, No.4, July/August 2009: 46-62.
- Miller, Terry and Anthony B. Kim, "2015 Index of Economic Freedom, Promoting Economic Opportunity and Prosperity", **The Heritage Foundation**, Washington, 2015.
- Mohammadi, Dara. "US-led economic sanctionsstrangle Iran's drug supply" **The Lancet**, Vol. 381, Issue 9863. 1626.
- Morgan, T. Clifton ve Valerie L. Schwebach, "Fools Suffer Gladly: The Use of Economic Sanctions in International Crises", **International Studies Quarterly**, Cilt. 41, No.1, Mart 1997: 27-50.
- O'Sullivan, Meghan L. "Iran and the Great Sanctions Debate", **The Washington Quarterly**, Cilt.33, No.4, Ekim 2010: 7-21.
- Oudraat, Chantal de Jonge: "Making Economic Sanctions Work", **Survival: Global Politics and Strategy**, Cilt.42, No.3, 2000: 105-128.
- Öztürkler, Harun. "İran Ekonomisinin Genel Özellikleri", **Ortadoğu Analiz**, Cilt. 4, Sayı. 40, Nisan 2012: 86-92.
- Pape, Robert A. "Why Economic Sanctions Do Not Work", **International Security**, Cilt. 22, No.2 (Güz 1997): 90-136

- Pape, Robert A. "Why Economic Sanctions Still Do Not Work," **International Security**, Cilt. 23, No. 1, Yaz 1998: 66-77.
- Patterson, Ruairi. "EU Sanctions on Iran: The European Political Context", **Middle East Policy**, Cilt 20, Sayı 1, Bahar 2013: 135-146.
- Peksen, Dursun ve A. Cooper Drury, "Coercive or Corrosive: The Negative Impact of Economic Sanctions on Democracy", **International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations**, Cilt.36, No.3, 2010: 240-264.
- Radu, Ioan, Monica Sabau ve Cleopetra Şendrou, Stefam Pete. "Coercive Economic Diplomacy – Corruption Trigger or Deterrent", **Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research**, Cilt. 49, No. 1, 2015: 53-71.
- Rogers, Elizabeth S. "Using Economic Sanctions to Control Regional Conflicts," **Security Studies**, Cilt. 5, No. 4, Yaz 1996: 43-72.
- Rogers, Paul. "Military Actions Against Iran: Impact and Effects", **Oxford Research Group**, Temmuz 2010: 1-8
- Sauer, Tom. "Coercive diplomacy by the EU: the Iranian nuclear weapons crisis", **Third World Quarterly**, Cilt.28, No.3, 2007: 613-633.
- Sherrill, Clifton W. "Why Hassan Rouhani Won Iran's 2013 Presidential Election", **Middle East Policy**, Vol. 21, Issue 2, Summer 2014: 64-75.
- Smedts, Bart. "Iran's Nuclear Programme: Civil and/or military goals?", **Defense & Security Analysis**, Vol. 28, No. 3, September 2012: 213-225.
- Taylor, Brendan. "Chapter Three: Sanctioning Iran", **The Adelphi Papers**, Cilt.49, No.411, 2009: 59-100.
- Torbat, Akbar E. "Impact of the US Trade and Financial Sanctions on Iran", **World Economy**, Cilt 28, Sayı 3, Mart 2005: 407-434.
- Uzun, Özüm S. "İran'a Ekonomik Yaptırımlar: Kırılmalı mı Nükleer Program mı Hükümet mi?", **Ortadoğu Analiz**, Cilt. 5, Sayı, 54, Haziran 2013: 62-70.
- Wallensteen, Peter "Characteristics of Economic Sanctions", **Journal of Peace Research**, Cilt.5, No.3, Papers Prepared by Swedish Peace and Conflict Research Groups, 1968: 248-267.
- Whang, Taehee. "Playing to the Home Crowd? Symbolic Use of Economic Sanctions in the United States", **International Studies Quarterly**, Vol. 55, Issue 3, 2011: 787-801.
- Yanar, Rüstem. "İki Ateş Arasında İran Ekonomisi", **Ortadoğu Analiz**, Cilt. 7, Sayı. 67, Mart-Nisan 2015: 90-93.

Diğer Kaynaklar

- "Executive Order 12170 - Blocking Iranian Government Property," 14.11.1979.
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=31684>, (20 Kasım 2015).
- "Executive Order 12205 - Economic Sanctions Against Iran," 07.04.1980,
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=33235> ; "Executive Order 12211 -
Sanctions Against Iran," 17 Nisan 1980,
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=33289>, (20 Kasım 2015).
- "Executive Order 13606 - Blocking the Property and Suspending Entry into the United States of Certain Persons With Respect to Grave Human Rights Abuses by the Governments of Iran and Syria Via Information Technology", 22 Nisan 2012,
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=100679>, (25 Kasım 2015).
- "Executive Order 13608 - Prohibiting Certain Transactions With and Suspending Entry Into the United States of Foreign Sanctions Evaders With Respect to Iran and Syria," 1 Mayıs 2012, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=100725>, (25 Kasım 2015).
- ."Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran", **IAEA Board of Governors**, GOV/2012/23, 25 May 2012,
<https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2012-23.pdf> (25.11.2015).
- "Atoms for Peace Speech", IAEA, 8 Aralık 1953,
<https://www.iaea.org/about/history/atoms-for-peace-speech> (21.10.2015).
- "Bush State of the Union address", CNN, 20 Ocak 2002,
<http://edition.cnn.com/2002/ALLPOLITICS/01/29/bush.speech.txt/> (20 Kasım 2015).
- "Cheaper Oil, Winners and Losers", **The Economist**, 25 Kasım 2014,
<http://www.economist.com/news/international/21627642-america-and-its-friends-benefit-falling-oil-prices-its-most-strident-critics> (25 Kasım 2015).
- "China floods Iran with cheap consumer goods in exchange for oil", **The Guardian**, Tehran Bureau, 20 Şubat 2013, <http://www.theguardian.com/world/iran-blog/2013/feb/20/china-floods-iran-cheap-consumer-goods> (25 Kasım 2015).
- "Decoding Iran's economic indicators", **Al Monitor**, 22 Ekim 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/10/economic-indicators-iran.html#> (25 Kasım 2015).
- "Doç. Dr. M. Akif Okur'dan Nükleer Anlaşma Yorumu...", **Turkuaz Haber Ajansı**, 24 Nisan 2015. <http://www.turkuazhaberajansi.com/2015/04/24/doc-dr-m-akif-okurdan-nukleer-anlasma-yorumu/>, (25 Kasım 2015).

- “Executive Order 13599- Blocking Property of the Government of Iran and Iranian Financial Institutions,” 5 Şubat 2012, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=99323>, (25 Kasım 2015).
- “Final Deal Possible only if 5+1 lifts UN sanctions:Iran” **Tehran Times**, 18.08.2014 <http://www.tehrantimes.com/component/content/article/94-headline/117771-final-deal-possible-only-if-51-lifts-un-sanctions-iran>, (25 Kasım 2015).
- “Gates: New Iran sanctions would be a ‘serious mistake’”, **BBC**, 16 Ocak 2014, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-25757663>, (25 Kasım 2015).
- “Hillary Clinton claims Iran is becoming ‘military dictatorship’”, **The Telegraph**, 15 February 2010. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/7245038/Hillary-Clinton-claims-Iran-is-becoming-military-dictatorship.html> (25 Kasım 2015).
- Hufbauer, G.C., J.J. Schott, K.A. Elliot, B. Oegg. Case Studies in Economic Sanctions and Terrorism, Case 84-1, US v. Iran (1984-2005: Terrorism, Proliferation), Case 2006-1 UN, US [EU] v.Iran (2006-: Proliferation), Washington, DC. 2012. http://www.iie.com/publications/papers/sanctions-iran-84-1_2006-1.pdf (25 Kasım 2015).
- Hufbauer, G.C., J.J. Schott, K.A. Elliot, B. Oegg. Case 79-1 US v. Iran (1979-1981: Hostages). Case Studies in Economic Sanctions and Terrorism. Washington, DC, <https://www.piie.com/publications/papers/sanctions-iran-79-1.pdf>, (25 Kasım 2015).
- “IAEA and Iran- IAEA Reports”, <https://www.iaea.org/newscenter/focus/iran/iaea-and-iran-iaea-reports> (25 Kasım 2015).
- “Implementation of NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran”, **IAEA Board of Governors**, (GOV/2014/14), 19 Şubat 2015, <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2015-15.pdf> (25 Kasım 2015).
- “Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran”, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2007/gov2007-22.pdf> (25 Kasım 2015).
- “Iran in numbers: How cost of living has soared under sanctions”, **BBC**, 7 Haziran 2013, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-22765716> (25 Kasım 2015).
- “Iran in numbers: How cost of living has soared under sanctions”, **BBC**, 25 Ağustos 2013, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-22765716> (25 Kasım 2015).
- “Iran securities on alert after gasoline subsidies cut”, **AL Arabia News**, 19 Aralık 2010, <http://www.alarabiya.net/articles/2010/12/19/130106.html> (25 Kasım 2015).

- “İran: Nükleer anlaşma mükemmel değil ama tarihi bir an”, **Sputnik**, 14 Temmuz 2015, <http://tr.sputniknews.com/ortadogu/20150714/1016544709.html> (25 Kasım 2015).
- “İran’ın Hürmüz Boğazı’nı kapatma tehdidi”, **Sabah**, 11 Ocak 2012, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2012/01/11/iranin-hurmuz-bogazini-kapatma-tehdidi>, (25 Kasım 2015).
- “Joint Comprehensive Plan of Action”, Vienna, 14 Temmuz 2015, <http://www.state.gov/documents/organization/245317.pdf> (25 Kasım 2015).
- “Joint Plan of Action”, Geneva, 24 Kasım 2013, http://eeas.europa.eu/statements/docs/2013/131124_03_en.pdf (25 Kasım 2015).
- “Letter from Ayatollah Khomeini regarding weapons during the Iran-Iraq war”, Ruhollah Musavi Khomeini, 1998. <http://www.cfr.org/iran/letter-ayatollah-khomeini-regarding-weapons-during-iran-iraq-war/p11745> (25 Kasım 2015).
- “National Defence Authorization Act for Fiscal Year 2012”, Public Law: 112-81, 31 Aralık 2011, “Section 1245: Imposition of Sanctions with Respect to the Financial Sector of Iran” http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/ndaa_publaw.pdf (25 Kasım 2015).
- “National Defence Authorization Act for Fiscal Year 2013”, 112th Congress, 2d Session, House of Representatives, Report 112-479, ilgili bölüm için bkz. Subtitle D, Section 1242,1244 ve 1246. <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/BILLS-112hr4310enr/pdf/BILLS-112hr4310enr.pdf> (25 Kasım 2015).
- “Nuclear Iran Prevention Act of 2013” (S.1881) ve “Nuclear Weapon Free Iran Act of 2013” (HR850); <http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Pages/wmd.aspx>, (25 Kasım 2015).
- “Obama and Iran’s Rouhani speak”, **Aljazeera America**, 27 Eylül 2013, <http://america.aljazeera.com/articles/2013/9/27/breaking-obama-rouhanispokeonphone.html>, (25 Kasım 2015).
- “Oil sanctions on Iran: Cracking under pressure?”, **The Economist Intelligence Unit**, 2012, <http://static1.squarespace.com/static/53c2d81ee4b0b234f89b84f2/t/53c36178e4b04c2c1b37e0d2/1405313400386/Oil+Sanctions+on+Iran%2C+EIU.pdf>, (25 Kasım 2015).
- “Parameters for a Joint Comprehensive Plan of Action Regarding the Islamic Republic of Iran’s Nuclear Program”, 2 Nisan 2015, <https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/parametersforajointcomprehenisveplanofaction.pdf>, (25 Kasım 2015).
- “Proclamation 4702- Imports of Petroleum and Petroleum Product From Iran”, 12 Aralık 1979, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=31675>, (25 Kasım 2015).

- “Remarks of Secretary Jacop J. Lew at The Washington Institute for Near East Policy 30th Anniversary Gala,” 20 Nisan 2015, <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/jl0040.aspx>, (25 Kasım 2015).
- “Report on Iran’s Nuclear Programme Sent to UN Security Council”, International Atomic Energy Agency, 8 Mart 2006, <https://www.iaea.org/newscenter/news/report-irans-nuclear-programme-sent-un-security-council>, (25 Kasım 2015).
- “Status of Iran’s Nuclear Programme in relation to the Joint Plan of Action”, **IAEA Board of Governors**, GOV/INF/2013/14, 20 Haziran 2014, <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov-inf-2014-14.pdf>, (25 Kasım 2015).
- “The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), <http://www.un.org/disarmament/WMD/Nuclear/NPTtext.shtml>, (25 Kasım 2015).
- “UN chief says sanctions on Iran affecting its people”, **Todays Zaman**, 5 Ekim 2012, http://www.todayszaman.com/latest-news_un-chief-says-sanctions-on-iran-affecting-its-people_294458.html, (25 Kasım 2015).
- “Who Gains and Who Loses from Plunging Oil Prices in the Middle East and North Africa Region?”, **World Bank**, 29 Ocak 2015, <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2015/01/29/who-gains-and-who-loses-from-plunging-oil-prices-in-the-middle-east-and-north-africa-region>, (25 Kasım 2015).
- “Why hasan rouhani won 2013’s presidential elections”, **The Guardian**, 14 Haziran 2013, <http://www.theguardian.com/world/2013/jun/15/iran-presidential-election-hassan-rouhani-wins>, (25 Kasım 2015).
- Arnsdorf, Isaac. “Iran Oil Curbs Extend to 95 % of Tankers in EU Insurance Rules”, **Bloomberg Business**, 27 Ocak 2012, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2012-01-27/iran-oil-export-curbs-extend-to-95-of-tankers-in-europe-s-insurance-rules> (25 Kasım 2015).
- Bijan Khajepour, Reza marashi and Trita Parsi, “Never give in and never give up, The impact of Sanctions on Tehran’s Nuclear Calculations”, **NIAC**, Mart 2013, http://www.niacouncil.org/site/DocServer/Never_give_in__never_give_up.pdf (25 Kasım 2015).
- Bilgehan Alagöz, “ Büyükelçilik baskınından müzakere masasında İran- ABD ilişkileri”, **Aljezeera Turk**, 4 Kasım 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/buyukelcilik-baskinindan-muzakere-masasina-iran-abd-iliskileri>, (25 Kasım 2015).
- Bizaer, Maysam. “Iran holds trump card on oil: petrochemicals”, **Al Monitor**, 22 Ocak 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/01/iran-oil-petrochemicals.html>, (25 Kasım 2015).

- BM Anlaşması, <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter7.shtml>, (23 Mayıs 2014) Türkçe metin için bkz. <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>, (25 Kasım 2015).
- Bozorgmehr, Najmeh. “Iran: how to wreck an economy”, **Financial Times**, 5 Aralık.2013, Academic OneFile, Web. 20 Dec. 2015. URL <http://go.galegroup.com/ps/i.do?id=GALE%7CA351693857&v=2.1&u=sakarya&it=r&p=AONE&sw=w&asid=24e39485174271af765dcc70dda6d7b6>, (25 Kasım 2015).
- BP Statistical Review of World Energy June 2015, <http://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>, (25 Kasım 2015).
- Butler, Declan. “Iran hit by drugs shortage”, **Nature**, Vol. 504, Issue 7478, 5 Aralık 2013, http://www.nature.com/polopoly_fs/1.14292!/menu/main/topColumns/topLeftColumn/pdf/504015a.pdf, (25 Kasım 2015).
- Choksy, Jamsheed. “Despite Being Economically Unfree, Iran’s Economy Shows Resilience”, **FORBES**, 5 Nisan 2013, <http://www.forbes.com/sites/realspin/2013/04/05/despite-being-economically-unfree-irans-economy-shows-resilience/>, (25 Kasım 2015).
- CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>, (25 Kasım 2015).
- CNN’s Fareed Zakaria GPS EXCLUSIVE: President Barack Obama on the P+5 Iran deal, **CNN**, August 9th 2015, <http://cnnpressroom.blogs.cnn.com/2015/08/09/cnns-fareed-zakaria-gps-exclusive-president-barack-obama-on-the-p5-iran-deal/>, (25 Kasım 2015).
- Cordesman, Anthony H. and Khalid R. Al-Rodhan, “Iranian Nuclear Weapons? The Uncertain Nature of Iran’s Nuclear Programs”, **Center for Strategic and International Studies (CSIS)**, 12 Nisan 2006, s. 22. http://csis.org/files/media/csis/pubs/060412_iran_uncertainty.pdf, (25 Kasım 2015).
- Corruption by country /Territory, <http://www.transparency.org/country#IRN>, (25 Kasım 2015).
- Cortright, David “Success through Sanctions”, **Peace Policy**, 8 Ekim 2015, <http://peacepolicy.nd.edu/2015/10/08/success-through-sanctions/>, (25 Kasım 2015).
- Council Decision of 29 July 2010 concerning restrictivemeasures against Iran and repealing Common Position 2007/140/CFSP”, Official Journal of the European Union, 27 Haziran 2010, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:195:0039:0073:EN:PDF>, (25 Kasım 2015).

- Cox, Simon. “Are Economic Sanctions Good Foreign Policy?”, **Council on Foreign Relations**, 25 July 2007. <http://www.cfr.org/international-finance/economic-sanctions-good-foreign-policy/p13853>, (25 Kasım 2015).
- Davenport, Kelsey and Darly G. Kimball, “Frequently Asked Questions About The Iran Deal- Part Two”, **Arms Control Association**, Vol. 7, Issue. 11, 3 Eylül 2015, <https://www.armscontrol.org/Issue-Briefs/2015-09-03/Frequently-Asked-Questions-About-The-Iran-Deal-Part-Two> , (25 Kasım.2015).
- Davenport, Kelsey and Darly G. Kimball, “The Lausanne Framework and a Final Nuclear Deal with Iran”, **Arms Control Association**, Vol. 7, No. 6, 11 Temmuz 2015, <https://www.armscontrol.org/Issue-Briefs/2015-04-14/The-Lausanne-Framework-and-a-Final-Nuclear-Deal-with-Iran> (25 Kasım 2015).
- Davenport, Kelsey Darly G. Kimball ve Greg Thilmann, “Solving the Iranian Nuclear Puzzle The Joint Comprehensive Plan of Action, **An Arms Control Association Briefing Book**, 4th Edition, Ağustos 2015, s.34,35, http://www.armscontrol.org/files/ACA_Iran-BB_2015%20Aug6_FINAL.pdf (25 Kasım.2015).
- Davenport, Kelsey. “The 1997 IAEA Additional Protocol At a Glance”, **Arms Control Association**, April 2015, <https://www.armscontrol.org/factsheets/IAEAProtocol> ,(25 Kasım 2015).
- Davenport, Kelsey. “Timeline of Nuclear Diplomacy With Iran”, **Arms Control Association**, Ekim 2015, <https://www.armscontrol.org/factsheet/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran> , (25 Kasım 2015).
- Davenport, Kelsey. “Timeline of Nuclear Diplomacy”, **Arms Control Association**, 18 Eylül 2015, <https://www.armscontrol.org/factsheet/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran#2013> , (25 Kasım 2015).
- David Albright and Andrea Sticker, “Iran’s Nuclear Program”, **The Iran Primer**, <http://iranprimer.usip.org/resource/irans-nuclear-program> , (25 Kasım 2015).
- Dehghan, Saeed Kamali. “Iran’s Ayatollah Ali Khamenei: no guarantee of final nuclear deal”, **The Guardian**, 9 Nisan 2015, <http://www.theguardian.com/world/2015/apr/09/iran-ayatollah-ali-khamenei-nuclear-deal-neither-backs-nor-rejects> , (25 Kasım 2015).
- Dubowitz, Mark. “When Will Iran Run Out of Money? The Impact of Sanctions on Iran’s Foreign Exchange Reserves and Balance of Payments”, **FDD Foundation for Defence Democracies**, 2 Kasım 2013, http://www.defenddemocracy.org/content/uploads/documents/Iran_Report_Final_2.pdf , (25 Kasım 2015).
- E. Lee, Carole ve Keith Johnson, “U.S. Targets Iran’s Central Bank”, **The Wall Street Journal**, 4 Ocak 2012, <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052970204720204577132923798499772>, (25 Kasım 2015).

- Ease of doing business index (1= most business- friendly regulations), <http://data.worldbank.org/indicator/IC.BUS.EASE.XQ>, (25 Kasım 2015).
- Eğilmez, Mahfi. “Petrolün Ekonomisi”, 2 Aralık 2014, <http://www.mahfiegilmez.com/2014/12/petrolun-ekonomisi.html>, (25 Kasım 2015).
- Eisenstadt, Michael and Mehdi Khalaji, “Nuclear Fatwa, Religion and Politics in Iran’s Proliferation Strategy”, **The Washington Institute for Near East Policy**, Policy Focus 115, Eylül 2011, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/nuclear-fatwa-religion-and-politics-in-irans-proliferation-strategy>, (25 Kasım 2015).
- Erdbrink, Thomas. “Already Plagued by Inflation, Iran Is Bracing for Worse”, **The New York Times**, 1 July 2012, http://www.nytimes.com/2012/07/02/world/middleeast/inflation-plagued-iran-prepares-for-worse.html?_r=0, (25 Kasım 2015).
- Erdbrink, Thomas. “Iran Sanctions take Unexpected Toll on Medical Imports”, **The New York Times**, 02.11.2012, <http://www.nytimes.com/2012/11/03/world/middleeast/iran-sanctions-take-toll-on-medical-imports.html> , (25 Kasım 2015).
- Erdbrink, Thomas. “Iran’s President Pledges to Face Down Forces Opposing a Nuclear Deal”, **The New York Times**, 15 February 2014, <http://www.nytimes.com/2014/12/16/world/middleeast/irans-president-pledges-to-face-down-forces-opposing-a-nuclear-deal.html>, (25 Kasım 2015).
- EU Sanctions Policy, http://eeas.europa.eu/cfsp/sanctions/index_en.htm, 10 Eylül 2015, U.S. Expands Secondary Sanctions on Non-U.S. Parties Doing Business with Iran: What Insurers and Reinsurers Need to Know”, <http://www.sidley.com/news/us-expands-secondary-sanctions-on-non-us-parties-doing-business-with-iran-what-insurers-and-reinsurers-need-to-know-07-22-2013>, (25 Kasım 2015).
- Executive Order 12957, “Prohibiting Certain Transactions With Respect to the Development of Iranian Petroleum Resources”, Vol.60, No.52, 17 Mart 1995, <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/FR-1995-03-17/pdf/95-6849.pdf>, (25 Kasım 2015).
- Executive Order 12959, “Prohibiting Certain Transactions With Respect to Iran”, Vol.60, No.89, 9 Mayıs 1995. <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/FR-1995-05-09/pdf/95-11694.pdf>, (25 Kasım 2015).
- Executive Order 13382, “Blocking Property of Weapons of Mass Destruction Proliferators and Their Supporters”, Vol. 70, No.126, 28.07.2005, <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/FR-2005-07-01/pdf/05-13214.pdf>, (25 Kasım 2015).

- Executive Order 13622 - Authorizing Additional Sanctions With Respect to Iran," 30 Temmuz 2012, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=101679> (25 Kasım 2015).
- Fabi, Randy. "Lloyd's Register withdraws from Iran due to sanctions", **Reuters**, 26 Nisan 2012, <http://in.reuters.com/article/iran-shipping-lloyds-idINL3E8FQ28T20120426>, (25 Kasım 2015).
- Fact Sheet: Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act (CISADA), U.S. Department of State, 1 Temmuz 2010, <http://www.state.gov/e/eb/esc/iransanctions/docs/160710.htm>, (25 Kasım 2015).
- Fisher, Max. "Iran's next president, Hassan Rouhani, seen as best hope for ending nuclear standoff with West", **The Washington Post**, 15 Haziran 2015, <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/06/15/irans-next-president-hassan-rouhani-seen-as-best-hope-for-ending-nuclear-standoff-with-west/>, (25 Kasım 2015).
- Franco, Chiara. "Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law", **Istituto Affari Internazionali**, Mart 2015, s.5., <http://www.iai.it/sites/default/files/iai1505.pdf> (15 Ekim 2015).
- Friedman, Thomas. "Deal or No Deal?", **The New York Times**, 22 Nisan 2015, <http://www.nytimes.com/2015/04/22/opinion/thomas-friedman-deal-or-no-deal.html>, (25 Kasım 2015).
- Gardner, Timothy. "U.S. extends Iran oil sanctions waivers to China, South Korea" **REUTERS**, 29 Kasım 2013, <http://www.reuters.com/article/us-usa-iran-waivers-idUSBRE9AS0QM20131129>, (25 Kasım 2015).
- Ghasseminejad, Saeed ve Nathan Carleton. "Iran sanctions: They work, so keep them", **CNBC**, 30.07.2013, <http://www.cnbc.com/id/100924712>, (25 Kasım 2015).
- Gladstone, Rick. "Iranian Oil Minister Concedes Sanctions Have Hurt Exports", **The New York Times**, 7 Ocak 2013, <http://www.nytimes.com/2013/01/08/world/middleeast/irans-oil-exports-and-sales-down-40-percent-official-admits.html>, (25 Kasım 2015).
- Heinonen, Olli. "Iran's Nuclear Breakout Time: A Fact Sheet", **Belfer Center**, 28 Mart 2015, http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/25174/irans_nuclear_breakout_time.html, (25 Kasım 2015).
- Higgins, Andrew. "Inside Iran's Holy Money Machine", **The Wall Street Journal**, 2 Haziran 2007, <http://www.wsj.com/articles/SB118072271215621679>, (25 Kasım 2015).
- http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/sites/default/files/Iran%20Report%202010_0.pdf, (25 Kasım 2015).

- <http://www.state.gov/e/eb/tfs/spi/iran/jcpoa/>, (20 Kasım 2015).
- <http://www.transparency.org/country#IRN>, (20 Kasım 2015).
- <http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Pages/wmd.aspx>, (20 Kasım 2015).
- <http://www.worldbank.org/en/country/iran/overview>, (20 Kasım 2015).
- <https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.cfm?RegionTopicID=WOTC>, (20 Kasım 2015).
- Hufbauer, Gary Clyde. “Sanctions Sometimes Succeed: But No All-Purpose Cure”, **Cato Unbound A Journal of Debate**, 7 Kasım 2014; <http://www.cato-unbound.org/2014/11/07/gary-clyde-hufbauer/sanctions-sometimes-succeed-no-all-purpose-cure>, (20 Kasım 2015).
- Iran and Libya Sanctions Act of 1996, H.R.3107 (104th Congress, 1995-1996), <https://www.govtrack.us/congress/bills/104/hr3107/text> , (25 Kasım 2015).
- Iran in numbers: How cost of living has soared under sanctions”, **BBC**, 7 June 2013, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-22765716>, (25 Kasım 2015).
- Iran Nonproliferation Act of 2000, 14 March 2000., <http://www.state.gov/t/isn/c15234.htm>, (25 Kasım 2015).
- Jafarzadeh, Alireza. “New Information on the Top Secret Projects of the Iranian Regime's Nuclear Program,” Remarks at the National Council of Resistance of Iran, 14.08.2002. <http://www.iranwatch.org/library/ncri-new-information-top-secret-nuclear-projects-8-14-02>, (25 Kasım 2015).
- Jimmy Carter: “Proclamation 4702- Imports of Petroleum and Petroleum Products From Iran”, 12 Kasım 1979, by Gerhard Peters and John T. Woolley, The American President Project, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=31675>, (25 Kasım 2015).
- Johnson, Luke. “Explainer: Unpacking The Iran Sanctions”, **Radio Free Europe Radio Liberty**, 23 Mart 2015, <http://www.rferl.org/content/explainer-iran-sanctions/26915788.html>, (25 Kasım 2015).
- Julian, Borger and Robert Tait. “The financial power of Revolutionart Guards”, **The Guardian**, 15 Şubat 2010, <http://www.theguardian.com/world/2010/feb/15/financial-power-revolutionary-guard>, (25 Kasım 2015).
- Karaağaçlı, Abbas. “Nükleer Takas Anlaşması”, **BİLGESAM**, 21 Mayıs 2010, <http://www.bilgesam.org/incele/1273/-nukleer-takas-anlasmasi/#.VIYPrXbhCHs>, (25 Kasım 2015).
- Kasia Klimasinska and Ian Katz, “Useless Rial Is U.S. Goal in New Iran Sanctions, Treasury Says”, **Bloomberg Bsiness** 6 Haziran 2013,

<http://www.bloomberg.com/news/articles/2013-06-06/useless-rial-is-u-s-goal-in-new-iran-sanctions-treasury-says>, (25 Kasım 2015).

Steve H. Hanke, "Value of the Iranian Rial Hits an All Time Low", **CATO Institute**, 4 Şubat 2013, <http://www.cato.org/blog/value-iranian-rial-hits-all-time-low>, (25 Kasım 2015).

Katzman, Kenneth ve Paul K. Kerr, "Iran Nuclear Agreement", **Congressional Research Service**, R43333, (27 Ekim 2015).

Katzman, Kenneth. "Iran Sanctions", **Congressional Research Service**, RS20871, (18 Mart 2014).

Katzman, Kenneth ve Paul K. Kerr, "Iran Nuclear Agreement", **Congressional Research Service**, R43333, (15 Kasım 2015).

Kenneth Katzman, "Iran Sanctions", **Congressional Research Service**, RS20871 (3 Kasım 2015).

Kenneth Katzman, Iran Sanctions, **Congressional Research Service**, RS20871, (9 Mart 2015).

Kerr, Paul K. "Iran's Nuclear Program: Status", **Congressional Research Service**, RL34544, 17 Ekim 2012, <https://www.fas.org/sgp/crs/nuke/RL34544.pdf>, (25 Kasım 2015).

Khajehpour, Bijan Reza Marashi ve Trita Parsi, "Never give in and never give up" The Ompact of Sanctions on Tehrans Nuclear Calculations", Mart 2013, **NIAC**, http://www.niacouncil.org/site/DocServer/Never_give_in__never_give_up.pdf, (25 Kasım 2015).

Khajehpour, Bijan. "What Rouhani's done to fight corruption", **Al Monitor**, 29.09.2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/09/iran-corruption-postsanctions.html>, (25 Kasım 2015).

Khalaji, Mehdi. "Mehdi Khalaji: Did sanctions shape the Iranian election?", **The Washington Post**, 17 Haziran 2013, https://www.washingtonpost.com/opinions/mehdi-khalaji-did-sanctions-shape-the-iranian-election/2013/06/17/dd8a9140-d77d-11e2-a9f2-42ee3912ae0e_story.html, (25 Kasım 2015).

Khalaji, Mehdi. "President Rouhani and the IRGC", **The Washington Institute**, Policy Watch 2189, 8 Ocak 2014, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/president-rouhani-and-the-irgc>, (25 Kasım 2015).

Khanehpour, Bijan. "What Rouhani's done to fight corruption", **Al Monitor**, 29 Eylül 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/09/iran-corruption-postsanctions.html>, (25 Kasım 2015).

Kibaroglu, Mustafa "İran'daki Gelişmelerin Türkiye'nin güvenliğine Etkileri ve Alınabilecek Tedbirler", **Harp Akademileri Komutanlığı Silahlı Kuvvetler**

- Akademisi**, (Mart 2006)
<http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/Kibaroglu-HarbAkademileri-Sempozyum-Iran-Mart2006.pdf>, (25 Kasım 2015).
- Kibaroglu, Mustafa. “İran Nükleer Programı ve Türkiye”, **BİLGESAM**, 10 Temmuz 2013. <http://www.bilgesam.org/incele/201/-iran%E2%80%99in-nukleer-programi-ve-turkiye-/#.Vk14pnbhCHt>, (25 Kasım 2015).
- Lakshmanan, Indria. “U.S. Exempts India, South Korea From Iran Oil Sanctions”, **Bloomberg Business**, 12 Haziran 2012, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2012-06-11/u-s-exempts-seven-countries-from-iran-oil-sanctions-1->, (25 Kasım 2015).
- Leonard, Mark “The new battlefield of geopolitics”, **The Security Times**, June 2015, https://www.securityconference.de/fileadmin/MSC_/2015/CGM_Wien/Security_Times_June_2015.pdf, (25 Kasım 2015).
- Levitt, Matthew “Financial Sanctions”, **The Iran Primer**, <http://iranprimer.usip.org/resource/financial-sanctions>, (25 Kasım 2015).
- Lewis, Jeffrey. “A Skeptic’s Guide to the Iran Nuclear Deal”, *Foreign Policy*, 2 Nisan 2015, <https://foreignpolicy.com/2015/04/02/a-skeptics-guide-to-the-iran-nuclear-deal-2/>, (25 Kasım 2015).
- Loschky, Jay. “Most Iranians Say Sanctions Hurting Their Livelihoods”, **GALLUP**, 6 Kasım 2013, <http://www.gallup.com/poll/165743/iranians-say-sanctions-hurting-livelihoods.aspx>, (25 Kasım 2015).
- Lowrey, Annie "Aiming financial weapons from treasury war room." **New York Times**, 4 June 2014: B1(L). *Academic One File*. Web. 22 Mayıs 2015. <http://go.galegroup.com/ps/i.do?id=GALE%7CA370097343&v=2.1&u=sakarya&it=r&p=AONE&sw=w&asid=3e1e11f5446c11a28922b96a0a5954d1>, (25 Kasım 2015).
- Macaluso, Agnese. “The Apparent Success of Iran Sanctions”, **The Hague Institute for Global Justice**, Working Paper, Ağustos 2014, s.4. www.thehagueinstituteforglobaljustice.org/working-paper-2, (25 Kasım 2015).
- McCoy, Alexander ve Jacqueline Lopour, “ The best reason for Iran deal? The West will learn where to drop bombs.”, **REUTERS**, 30 Eylül 2015, <http://blogs.reuters.com/great-debate/2015/09/30/the-best-reason-for-iran-deal-the-west-will-learn-where-to-drop-bombs/>, (25 Kasım 2015).
- Meier, Oliver. “Iran and Foreign Enrichment: A Traubled Model”, **Arms Control Association**, 1 Ocak 2006, http://www.armscontrol.org/act/2006_01-02/JANFEB-IranEnrich, (25 Kasım 2015).
- Moghtader, Michelle. “Iran to cut gasoline subsidy this week, in test or rouhani’s support”, **Reuters**, 21 Nisan 2014., <http://www.reuters.com/article/us-iran-subsidies-idUSBREA3K0YL20140421#4IegvCqkRuPUkV3j.97>, (25 Kasım 2015).

- Mohseni, Ebrahim. “Iran’s Presidential Election and Its Domestic and International Ramifications”, **Center for International & Security Studies at Maryland**, Presentation, July 2013, [irans_presidential_election_and_its_ramifications_v2.pdf](#), (25 Kasım 2015).
- Morgan, Tom “Iran Deal: The Effect on Global Oil Markets”, **Forbes**, 14 Eylül 2015, <http://www.forbes.com/sites/drillinginfo/2015/09/14/iran-deal-the-effect-on-global-oil-markets/>, (25 Kasım 2015).
- Nader, Alireza. “Punish Iran’s Rulers, Not Its People”, **Foreign Policy**, 14.12.2014, http://www.foreignpolicy.com/articles/2009/12/14/punish_irans_rulers_not_its_people, (25 Kasım 2015).
- Nasseri, Ladane “Rouhani Tells Iranian Economy Can’t Grow With Nation Isolated”, **Bloomberg Business**, 4 Ocak 2015, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-01-04/iran-s-economy-can-t-grow-while-nation-isolated-rouhani-says>, (25 Kasım 2015).
- Nikou, Semira N. “Timeline of Iran’s Nuclear Activities”, **The Iran Primer**, <http://iranprimer.usip.org/resource/timeline-irans-nuclear-activities>, (25 Kasım 2015).
- Nikou, Semira N. “Timeline of Iran’s Nuclear Activities”, **The Iran Primer**, <http://iranprimer.usip.org/resource/timeline-irans-nuclear-activities>, (25 Kasım 2015).
- Nikou, Semira N. “Timeline of Iran’s Nuclear Activities”, **The Iran Primer**, <http://iranprimer.usip.org/resource/timeline-irans-nuclear-activities>, (25 Kasım 2015).
- Parisa Hafezi and Louis Charbonneau, “Iranian nuclear deal set to make hardline Revolutionary Guards richer”, **Reuters**, 6 Temmuz 2015., <http://www.reuters.com/article/2015/07/06/us-iran-nuclear-economy-insight-idUSKCN0PG1XV20150706#EsIog5AL62uEhwBh.97>, (25 Kasım 2015).
- Police in Iran clash with currency protesters”, **Aljazeera**, 4 Ekim 2012, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/10/2012103113527747494.html>, (25 Kasım 2015).
- Public Law 111-195, 2010, 111th Congress, <http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Documents/hr2194.pdf>, (25 Kasım 2015).
- Rabinovich, Abraham. “Sanctions Have Increased Cost of Iranian Nuclear Program by \$130 Billion”, **The Washington Free Beacon**, November 12, 2013, <http://freebeacon.com/national-security/sanctions-have-increased-cost-of-iranian-nuclear-program-by-130-billion/>, (25 Kasım 2015).
- Ramezani, Alireza. “Why is Rouhani backing off from those profiting from sanctions?”, **Al Monitor**, 16 Kasım 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/11/rouhani-takes-softer-line-on-dealers-of-sanctions.html>, (25 Kasım 2015).

- Remarks by the President in State of the Union Address, 20 Ocak 2015, <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/01/20/remarks-president-state-union-address-january-20-2015>, (25 Kasım 2015).
- Rogin, Josh ve Eli Lake, "Israeli Mossad Goes Rogue, Warns U.S. on Iran Sanctions", **Bloomberg**, 22 Ocak 2015, <http://www.bloombergview.com/articles/2015-01-22/netanyahu-mossad-split-divides-u-s-congress-on-iran-sanctions>, (25 Kasım 2015).
- Ronald Reagan: "Executive Order 12613 - Prohibiting Imports from Iran," 29 Ekim 1987. <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=33613>, (25 Kasım 2015).
- Sabatini, Richard. "Economic Sanctions: Pressuring Iran's Nuclear Program", **Monetary Institute for International Studies**, 24 Temmuz 2010, <http://www.nti.org/analysis/articles/pressuring-irans-nuclear-program/>, (25 Kasım 2015).
- Sabet, Farzan. "Iran's conservative consensus on the nuclear deal", **The Washington Post**, 15 Nisan 2015, <https://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2015/04/15/irans-conservative-consensus-on-the-nuclear-deal/>, (25 Kasım 2015).
- Samadian, Sima Motamen. "Future of Iran, The Central Bank of Iran and Future Challenges", Lagatum Institute, Global Transitions, September 2013, s.5. [http://www.li.com/docs/default-source/future-of-iran/the-future-of-iran-\(economy\)-the-central-bank-of-iran-and-future-challenges-pdf?sfvrsn=2](http://www.li.com/docs/default-source/future-of-iran/the-future-of-iran-(economy)-the-central-bank-of-iran-and-future-challenges-pdf?sfvrsn=2), (25 Kasım 2015).
- Sanger, David E. "Staying the Course on Iran by Threatening Pain and Offering Relief", **International New York Times**, 19 Temmuz 2014, http://www.nytimes.com/2014/07/20/world/middleeast/staying-the-course-on-iran-by-threatening-pain-and-offering-relief.html?_r=0, (25 Kasım 2015).
- Sengupta, Somini. "'Snapback' Is an Easy Way to Reimpose Iran Penalties", **New York Times**, 16 Temmuz 2015, <http://www.nytimes.com/2015/07/17/world/middleeast/snapback-is-easy-way-to-reimpose-iran-penalties.html>, (25 Kasım 2015).
- Shabani, Mohammad Ali. "Iran's 'Dignity' Dialogue", **Foreign Affairs**, 30 Mart 2015, <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2015-03-30/irans-dignity-dialogue>, (25 Kasım 2015).
- Smith, M. Shane. "Sanctions: Diplomatic Tool, or Warfare by Other Means?", Nisan 2004, <http://www.beyondintractability.org/essay/sanctions> (15 Mayıs 2015).
- Statement by the President on H.R.2194, 01.07.2010, <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/statement-president-hr-2194>, (25 Kasım 2015).
- Statement Delivered by Prof. Dr. Rahmat Mohamad, Secretary-General of AALCO at the International Symposium on "Unilateral Sanctions and International Law: Views on Legitimacy and Consequences" at the T. M. C. Asser Instituut, The

Hague on 11 July 2013.
<http://www.aalco.int/SGStatements2013/Unilateral%20Sanctions%20Text%20-%20The%20Hague%2011%20July%202013.pdf>, (25 Kasım 2015).

Tait, Robert. “Iran’s food costs doar and unemployment spirals as nuclear sanctions begin to bite”, **The Telegraph**, 1 Temmuz 2012, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/9368117/Irans-food-costs-soar-and-unemployment-spirals-as-nuclear-sanctions-begin-to-bite.html>, (25 Kasım 2015).

Takeyh, Ray. “Iranian reformers oppose government’s nuclear ambitions”, **Los Angeles Times**, 7 Ocak 2015, <http://www.latimes.com/opinion/op-ed/la-oe-takeyh-iranian-left-20150108-story.html>, (25 Kasım 2015).

The Editorial Board, “Saving the Nuclear Deal With Iran”, **The New York Times**, 10 Ocak 2015, <http://www.nytimes.com/2015/01/11/opinion/sunday/saving-the-nuclear-deal-with-iran.html>, (25 Kasım 2015).

Tirone, Jonathan “Iran Steps Closer to Sanctions Relief With IAEA Progress Report” **Bloomberg Business**, 21 September 2015, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-09-21/iran-steps-closer-to-sanctions-relief-with-iaea-progress-report>, (25 Kasım 2015).

Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı İran Genel Ekonomik Durum, <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/%C4%B0ran>, (25 Kasım 2015).

Tymins, Austin. “A Brave New Sanctioned World: The Case of Iran”, **Harvard Political Review**, 12 Mart 2014, <http://harvardpolitics.com/world/brave-new-sanctioned-world-case-iran/>, (25 Kasım 2015).

Ülgen, Sinan. “Türkiye’nin Nükleer Programının Güvenlik Boyutu: Nükleer Diplomasi ve Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Politikaları”, **EDAM**, Discussion Paper Series, (Eylül 2011), s.8. http://www.edam.org.tr/document/Discussion%20Paper_Sinan_Ulgennew.pdf, (25 Kasım 2015).

Walt, Stephen M. “Why America Will Never Hit Reset With Iran”, **Foreign Policy**, 3 Ağustos 2015, <http://foreignpolicy.com/2015/08/03/why-america-will-never-hit-reset-with-iran-mark-dubovitz-containment/>, (25 Kasım 2015).

What Key Players Are Saying About the Iran Nuclear Deal, **New York Times**, 14 Temmuz 2015, <http://www.nytimes.com/interactive/2015/07/14/world/middleeast/reactions-to-iran-nuclear-deal.html>, (25 Kasım 2015).

World bank Iran Overview, <http://www.worldbank.org/en/country/iran/overview>, (20 Ekim 2015).

World bank, Unemployment, youth total, <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.1524.ZS>, (25 Kasım 2015).

Wright, Robin. “The War that Haunts Iran’s Negotiators”, **The New Yorker**, 28 Haziran, <http://www.newyorker.com/news/news-desk/the-war-that-haunts-irans-negotiators>, (25 Kasım 2015).

Yanar, Rüstem. “Petrol fiyatlarındaki Düşüş ve Ortadoğu Ekonomilerine Etkileri”, **ORSAM**, Rapor No: 194, Aralık 2014, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2014123_Rapor194.pdf, (20 Kasım 2015).

ÖZGEÇMİŞ

Mustafa Şeyhmus KÜPELİ, lisans derecesini 2011 yılında Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladıktan sonra Sakarya Üniversitesi uluslararası ilişkiler anabilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı. 2013 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlayan KÜPELİ, halen Ortadoğu Enstitüsü'nde çalışmalarını sürdürmektedir.